

VYSOKÁ ŠKOLA EKONOMICKÁ V PRAZE

Fakulta mezinárodních vztahů

Hlavní specializace: Mezinárodní obchod

Komparace hospodářského a politického vývoje Zimbabwe a Botswany od poloviny 20. století

Diplomová práce

Vypracoval: Bc. Milan Svoboda

Vedoucí diplomové práce: Ing. Petr Pavlík, M.A., CSc.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci na téma „Komparace hospodářského a politického vývoje Zimbabwe a Botswany od poloviny 20. století“ vypracoval samostatně. Veškerou použitou literaturu a podkladové materiály uvádím v příloženém seznamu literatury.

V Praze dne 15.12.2010

.....

Podpis

Poděkování

Na tomto místě bych rád poděkoval vedoucímu práce Ing. Petru Pavlíkovi, M.A., CSc. za odborné vedení a věcné připomínky při vypracování této diplomové práce.

Abstrakt

Cílem této práce je analyzovat hospodářský a politický vývoj Botswany a Zimbabwe v posledních 50 letech. Důraz je kladen především na protichůdnost vývoje obou zemí, kdy se dříve prosperující hospodářství Zimbabwe během uplynulé dekády téměř zhroutilo, zatímco chudá Botswana se postupně stala africkým premiantem a vzorem pro optimální rozvojovou politiku. Práce se také snaží navrhnout opatření, která by zimbabwskou ekonomiku vyvedla z krize a vrátila zpět k prosperitě.

Abstract

The aim of this diploma thesis is to analyze the economic and political development of Botswana and Zimbabwe in the last 50 years. Emphasis is placed mainly on the contradictory development in both countries, as the previously flourishing economy of Zimbabwe almost collapsed in the last decade, while the once poor Botswana gradually became Africa's miracle and role model for the optimal development policy. This thesis also seeks to propose measures that would help the distressed Zimbabwean economy to overcome this crisis and return on the growth path once again.

Obsah

Úvod	1
1. Zimbabwe: historie a současnost.....	4
1.1. Krátký pohled do historie	4
1.2. Vláda prezidenta Mugabeho	5
1.3. Prezidentské a parlamentní volby 2008	5
2. Zimbabwe v číslech	8
2.1. Obyvatelstvo Zimbabwe	8
2.2. Ekonomická charakteristika Zimbabwe.....	9
3. Úpadek zimbabwského hospodářství v kontextu pozemkové reformy.....	13
3.1. Výchozí pozice	13
3.2. Pozemková reforma	14
3.2.1 Ztráta důvěry investorů	15
3.2.2 Pokles hodnoty majetku v ekonomice.....	16
3.2.3 Pokles zemědělské produkce.....	16
3.2.4 Další dopady na ekonomiku v důsledku pozemkové reformy	17
4. Botswana v číslech	18
4.1. Obyvatelstvo Botswany	18
4.2. Ekonomická charakteristika Botswany.....	19
5. Příběh botswanského zázraku	23
5.1. Předkoloniální vývoj.....	23
5.2. Britský protektorát	25
5.3. Nezávislá Botswana	26
6. Problémy v „botswanském ráji“	29
6.1. Pandemie HIV/AIDS	29
6.1.1 Dopady na nabídku práce.....	29
6.1.2 Dopady na úspory a investování	30
6.1.3 Dopady na bankovní sektor.....	30
6.1.4 Fiskální náročnost	30
6.2. Příliš velký státní sektor.....	31
6.3. Přetrvávající sociální nerovnost a chudoba	32
6.4. Náznaky xenofobního chování	32
7. Zimbabwe: od afrického klenotu k „failed state“.....	33
7.1. Vývoj Zimbabwe v prvních letech po získání nezávislosti	33
7.2. SAP a 90. léta.....	35
7.3. Formování opozice	38

7.4. Strategie izolace	40
7.5. Nabízí MDC alternativu?	41
7.6. Závěrečné zhodnocení	44
8. Výběr měnového režimu pro Zimbabwe	45
8.1. Přehled jednotlivých měnových systémů	47
8.2. Výhody a nevýhody fixního kurzu	47
8.2.1 Obchod mezi zeměmi v rámci zóny	48
8.2.2 Synchronizace asymetrických šoků	49
8.2.3 Mobilita pracovní síly	50
8.2.4 Fiskální transfery.....	51
8.2.5 Úplná oficiální dolarizace	51
8.2.6 Členství v CMA s paralelní cirkulací Z\$	53
8.2.7 Měnový výbor (bez účasti v CMA)	54
8.3. Omezeně či volně pohyblivé kurzové režimy.....	54
8.4. Závěr	55
9. Analýza udržitelnosti vnější ekonomické rovnováhy Zimbabwe	56
9.1. Čistá zahraniční aktiva.....	56
9.2. Vývoj platební bilance a zahraniční pozice za poslední roky.....	57
10. Prorůstová politika a rozpočtové omezení Zimbabwe	59
10.1. Restrukturalizace příjmové stránky	61
10.2. Omezení mezd ve veřejném sektoru	62
10.3. Potenciální donorská podpora.....	63
10.4. Rekapitulace.....	63
11. Botswana v kontextu globální krize	64
11.1. Základní charakteristika.....	64
11.2. Fiskální stimulace	65
11.3. Monetární stimulace a vývoj měnového kurzu.....	67
12. Slábnoucí kouzlo botswanského zázraku	69
12.1. Rekapitulace.....	69
12.2. Stinné stránky botswanské demokracie	71
12.3. Země plná paradoxů.....	73
13. Přímá komparace.....	77
13.1. Makroekonomický pohled	77
13.1.1 Dynamika růstu HDP	77
13.1.2 Vývoj HDP na obyvatele	78
13.1.3 Struktura tvorby HDP	79
13.1.4 Míra inflace	80

13.1.5	Deficit běžného účtu a zadluženost.....	81
13.2.	Mikroekonomický pohled.....	82
13.2.1	Zahájení podnikání.....	82
13.2.2	Získávání stavebních povolení a stavba.....	83
13.2.3	Registrace vlastnictví	83
13.2.4	Získávání úvěru	84
13.2.5	Ochrana investorů	84
13.2.6	Platba daní.....	84
13.2.7	Zahraniční obchod.....	85
13.2.8	Vymahatelnost kontraktů	85
13.2.9	Uzavření firmy	85
13.3.	Porovnání ekonomické svobody obou zemí	86
	Závěr	88
	Literatura	93

Úvod

Když v roce 1966 získala nezávislost Botswana, jedna z nejchudších britských kolonií, málokdo předvídal, že bude tato země jednou soběstačná a stane se v tabulkách průměrného růstu HDP světovým lídrem. Do objevení velkých nalezišť diamantů byla Botswana zemí bez výraznějšího nerostného bohatství a poušť Kalahari jí ponechala zemi jen malé procento půdy vhodné pro zemědělství. Jak tomu u většiny afrických zemí bývá, ani nerostné bohatství není garancí budoucí prosperity. Botswanská vláda však přišla na způsob, jak se vyhnout problémům vznikajícím s nálezem nerostného bohatství. Botswana nezažila občanské války o kontrolu nalezišť diamantů a úspěšně se vyhnula tzv. prokletí nerostných surovin a částečně i holandské nemoci¹.

Po jednostranném vyhlášení nezávislosti na Velké Británii roku 1965 bylo Zimbabwe v diametrálně odlišné situaci. Na africké poměry země disponovala kvalitní infrastrukturou, solidní průmyslovou a nerostnou základnou a efektivita zimbabwského zemědělství stačila nejen na pokrytí domácí spotřeby, ale umožnila i exportovat obilniny do okolních zemí. Není tedy divu, že Zimbabwe získalo přezdívku „Africa's breadbasket“ (tj. obilnice Afriky). V roce 1980 se Zimbabwe definitivně zbavilo nadvlády bělošské menšiny a mezinárodní pozorovatelé očekávali, že Zimbabwe bude nadále pokračovat v roli hospodářského lídra subsaharské Afriky. Tato očekávání se ale nenaplnila. Naopak o několik desetiletí později se Zimbabwe ocitlo na pokraji hospodářského a humanitárního kolapsu, když zemi zachvátila hyperinflace a epidemie cholery. Bohužel nešlo o nešťastnou shodu okolností, Zimbabwe si o podobnou tragédii v předchozích letech doslova koledovalo.

Tato práce si dává za cíl odkrýt příběh těchto dvou zemí, neboť se ve světě běžně nestává, že outsider nejenže překoná favorita, ba dokonce ho svým výkonem doslova zastíní. V porovnání Zimbabwe a Botswany sehraje svou roli analýza ekonomického a politického vývoje obou zemí od získání nezávislosti. Převážná část této práce se bude

¹ Holandská nemoc je ekonomický jev ohrožující země bohaté na nerostné suroviny. Příliv peněz z nerostného bohatství neustále tlačí na apreciaci měny, což snižuje konkurenceschopnost ostatních exportérů. Domácí výrobci zároveň nedokážou konkurovat náporu levných zahraničních dovozů a země se postupně stává stále závislejší na volatilních příjmech z nerostných surovin a pomyslné nůžky mezi ostatními sektory se rozevírají.

zabývat nepřímou komparací obou zemí, v poslední kapitole se dostane prostor i přímé porovnání významných makroekonomických veličin a stavu podnikatelského prostředí.

První tři kapitoly umožní v krátkosti nahlédnout do postkoloniální historie Zimbabwe, přičemž v první kapitole bude kladen důraz na postavu prezidenta Roberta Mugabeho a poslední kontroverzní volby do parlamentu v roce 2008. Druhá kapitola přiblíží Zimbabwe pomocí demografických a ekonomických charakteristik. Třetí kapitola se zaměří na jednu z očekávaných příčin úpadku zimbabwského hospodářství - pozemkovou reformu, která probíhala ve znamení zásadního porušování vlastnických práv, což nemohlo zůstat bez odezvy zahraničních a domácích investorů.

V následujících třech kapitolách se přeneseme do nedaleké Botswany. Nejprve se na tuto zemi podíváme pohledem ekonoma a zhodnotíme výsledky dosažené hospodářstvím za období nezávislé Botswany. V další části nás čeká exkurze do botswanských dějin, přičemž vývoj Botswany je zde rozdělen do tří hlavních etap. V každém z těchto období se dají nalézt vysvětlení příčin nebývalého rozmachu botswanské ekonomiky. Zatímco druhá kapitola zkoumala minulost, třetí část práce se snaží poodhalit možná rizika, kterým Botswana čelí nebo bude čelit v blízké budoucnosti. Některé z kazů na současné kráse botswanského zázraku by mohly zanechat do budoucna trvalé rány na botswanském hospodářství a byla by škoda, kdyby Afrika přišla o svůj modelový příklad prosperující země.

Následující čtyři kapitoly jsou zaměřeny na jednotlivé problémy sužující zimbabwskou ekonomiku. Sedmá kapitola si dává za cíl dále rozebrat hospodářský vývoj Zimbabwe po získání nezávislosti a nalézt příčiny toho, proč se v posledních letech Zimbabwe nepřetržitě řítí k okraji propasti. Tato kapitola si také dává za cíl přiblížit formování opozice a analyzovat její rozvojovou strategii.

Osmá kapitola slouží jako případová studie pro zimbabwskou ekonomiku, jež v roce 2009 musela opustit svou měnu a zavést tzv. mnohoměnový systém. Vzhledem k dočasnosti tohoto řešení bude centrální banka v příštích letech postavena před výběr nového měnového režimu. Kapitola nabízí i analýzu jednotlivých variant a následně doporučení pro centrální banku.

Devátá kapitola se zabývá jedním z nejpálčivějších problémů Zimbabwe, a sice vnější zadlužeností a její udržitelností. Kvůli významnému propojení se zadlužeností se dostane i na rozbor jednotlivých sald platební bilance.

Po období vleklé krize potřebuje Zimbabwe pořádný odraz ode dna, a proto se desátá kapitola zaměřuje na možnosti prorůstové politiky. V důsledku velké zadluženosti a výpadku příjmů státního rozpočtu se zdá, že Zimbabwe nemá z čeho financovat svůj budoucí růst a musí tak spoléhat na zahraniční donory. Přesto se pokusíme nalézt dodatečné domácí zdroje, které by mohly přispět k obnovení růstu.

Kapitoly 11 a 12 podávají o detailnější pohled na aktuální problémy „botswanského zázraku“. Ani Botswana se neubránila poklesu výstupu během globální finanční krize. V této kapitole se blíže podíváme na příčiny zpomalení botswanského hospodářství a na způsob, jakým se Botswana s tímto poklesem vypořádala. Dvanáctá kapitola přiblíží některé stinné stránky botswanské demokracie a poukáže na to, že i přes nesporný nárůst ekonomické aktivity v posledních dekáдах trpí stále ještě relativně velká část obyvatelstva chudobou a nemá z prosperity své země potřebný prospěch.

Jak již bylo zmíněno, poslední kapitola podává možnost přímo srovnat obě země na základě důležitých makroekonomických statistik a jejich vývoje v posledních 50 letech. Svůj prostor dostane i rozbor a porovnání podnikatelského prostředí jednotlivých zemí. V neposlední řadě se zaměřím na srovnání Botswany a Zimbabwe z hlediska ekonomické svobody.

1. Zimbabwe: historie a současnost

Základní znalosti historie Zimbabwe jsou pro pochopení aktuální situace v zemi nezbytné, a proto tuto kapitolu zahájím krátkým shrnutím událostí, které se v Zimbabwe odehrály ve 20. století.

1.1. Krátký pohled do historie

Zimbabwe (dříve Rhodesie) bylo kolonizováno v roce 1888 a patřilo od tohoto okamžiku k rozsáhlému britskému impériu až do roku 1965, kdy tehdejší předseda vlády Ian Smith jednostranně vyhlásil nezávislost na Spojeném království (Unilateral Declaration of Independence). S ohledem na jednostrannost tohoto aktu a hrozbu napodobování jihoafrického apartheidního režimu², nebyla tato deklarace uznána Radou bezpečnosti OSN a Smithův režim se musel v následujících letech potýkat s množstvím sankcí³. V roce 1970 Ian Smith prohlásil tehdejší Jižní Rhodesii za republiku a upravil její název na Rhodesii. Logickým vyústěním nadvlády privilegované bělošské menšiny podílející se na celkové populaci pouhými 5 %, bylo zformování ozbrojeného odporu s cílem svrhnout tehdejší režim.

Ústředními postavami této občanské války (známé též jako Bush War) byli Joshua Nkomo a zejména Robert Gabriel Mugabe, jenž v letech 1964 až 1974 řídil odbojové hnutí z britského exilu. Zpočátku se zdálo, že pozice Smithova režimu je i přes podporu povstaleckého hnutí sousední Zambií a Mozambikem téměř neotřesitelná. Postupem času a s rostoucím nátlakem ze strany světových velmocí musel Smith uznat, že model vlády bělošské minority je dlouhodobě neudržitelný. V reakci na doporučení amerického ministra zahraničí Henryho Kissingera přislíbil Smith postupné zapojování černošské většiny do státních orgánů⁴. I přes tento příznivý vývoj se oběma stranám nepodařilo dohodnout na společné vládě a občanská válka tak pokračovala až do roku 1980, kdy byla vyhlášena nezávislost republiky Zimbabwe. Po prvních volbách se k moci dostala strana s názvem Africký národní svaz Zimbabwe (ZANU), v jejímž čele stál Robert Mugabe, který se stal premiérem. Poté, co se v roce 1987 v Zimbabwe

² OSN se obávala inspirace Smithe v sousední JAR, kde taktéž vládla bělošská minorita.

³ Omezení se týkala jak pohybu osob po členských zemích OSN, tak i obchodu s těmito zeměmi. Podporu tak Rhodesii poskytovala pouze JAR.

⁴ 1976: White rule in Rhodesia to end. *BBC News* [online]. 1976, [cit. 2010-10-17].

zavedl prezidentský systém, usedl Robert Mugabe do prezidentského úřadu s rozsáhlými pravomocemi a svoji moc si udržuje až dodnes.

1.2. Vláda prezidenta Mugabeho

Robert Mugabe převzal jednu z nejlépe fungujících ekonomik v Africe a ještě na počátku 90. let vykazovalo zimbabwské hospodářství vysoký ekonomický růst. Mix Mugabeho reforem a stylu jeho vlády nasměroval zemi k okraji propasti, do které se v posledních letech Zimbabwe nezadržitelně řítí. Z Mugabeho reforem stojí bezpochyby za zmínku tzv. „rychlostní pozemková reforma“, při níž byla (často i násilně) přerozdělena půda obdělávaná bělošskými farmáři do rukou Mugabeho přívrženců, kteří však z velké části neměli znalosti o tom, jak efektivně obdělávat svá pole. Následky na sebe nenechaly dlouho čekat a zemi začaly sužovat hladomory kvůli nedostatku potravin. Pokles zemědělské produkce mluví za vše. V roce 2000 bylo v Zimbabwe sklizeno 1,5 milionů tun kukuřice, 309 tisíc tun pšenice a 265 tisíc tun tabáku. V roce 2003 činily výnosy po přerozdělení půdy již jen 500 tisíc tun kukuřice, 27 tisíc tun pšenice a 66 tisíc tun tabáku⁵.

1.3. Prezidentské a parlamentní volby 2008

Přestože mělo podle ústavy první kolo voleb začít až v červnu 2008, prosadil si stávající prezident Mugabe pro konání harmonizovaných voleb termín 29. března 2008. Mezi největší Mugabeho soky patřil Morgan Tsvangirai (MDC – Hnutí za demokratickou změnu) a bývalý ministr financí Simba Makoni, který kandidoval jako nezávislý kandidát. Zásadním krokem, který narušil věrohodnost volebního výsledku, byl zákaz účasti nezávislých mezinárodních pozorovatelů v zemi. Dohled nad volbami tak v souladu se zimbabwskou ústavou prováděla pouze Zimbabwská volební komise (ZEC), která měla zajistit, aby průběh voleb byl co nejefektivnější, svobodný, spravedlivý a transparentní⁶. Podle zpravodajů agentury Reuters bylo natištěno přibližně 9 milionů volebních lístků, přestože k volbám mohlo dojít nanejvýš 5,9 milionů obyvatel⁷. Tato zpráva mimo jiné nahrává myšlence, že některé volební urny byly už předem naplněny. Části obyvatel (např. zaměstnancům věznic a vězňům) bylo dokonce přikázáno volit

⁵ POWER, Samantha. How To Kill A Country. *The Atlantic* [online], [cit. 2009-03-20].

⁶ Constitution of Zimbabwe (September 2005), § 61. *Zimbabwe Government* [online], [cit. 2008-03-20].

⁷ U.S. says "big question marks" over Zimbabwe poll. *Reuters* [online], [cit. 2009-03-20].

Robertu Mugabeho⁸. Ačkoli byl Robert Mugabe poprvé v historii poražen, nestačilo Morganu Tsvangiraii získaných 48 % hlasů k tomu, aby se stal prezidentem hned po prvním kole a termín rozhodujícího kola byl stanoven na 27. června 2008.

Veřejnost očekávala, že vítězství kandidáta strany MDC bude drtivější, a tak nebylo divu, že Morgan Tsvangirai a Simba Makoni označili volby za zmanipulované a podali stížnost k ZEC⁹. Volební lístky byly opět přepočítány, a přestože kontrola probíhala nebývale dlouho, výsledky zůstaly nezměněny. Období mezi volebními koly bylo charakteristické zvýšeným napětím a represemi vůči opoziční straně MDC, při nichž bylo zabito více než 100 a zraněno nejméně 10 000 stoupenců strany MDC. Po nesčetných výhrůžkách ze strany Roberta Mugabeho, že v žádném případě nepřenechá moc opozici a raději v zemi vyvolá občanskou válku, stáhl Morgan Tsvangirai svou kandidaturu a Robert Mugabe pohodlně vyhrál druhé kolo voleb a stal se prezidentem na dalších pět let.

V parlamentních volbách vyhrála vládnoucí strana ZANU-PF před dvěma frakcemi strany MDC. Nestačilo jí to avšak k získání většiny ani v Senátu (ZANU-PF: 30, MDC: 30), ani v Poslanecké sněmovně (House of Assembly; ZANU-PF: 97, MDC: 109)¹⁰.

Způsob, jakým byl Robert Mugabe znovuzvolen, vyvolal značnou mezinárodní odezvu. Mnohé státy zesílily stávající sankce vůči Zimbabwe a omezily humanitární a rozvojovou pomoc poskytovanou „Mugabeho režimu“. Klíčový však byl až postoj afrických zemí, které se na mimořádně svolaném summitu Africké unie jednohlasně vyjádřily pro vytvoření vlády národní jednoty. Po jednání, které zprostředkoval tehdejší prezident JAR Thabo Mbeki, došlo 15. září 2008 k dohodě o rozdělení moci mezi Robertem Mugabem, kterému zůstala funkce prezidenta, a Morganem Tsvangiraiem, který se stal novým ministerským předsedou¹¹.

Dohoda mezi dvěma velkými politickými rivaly však dlouho zůstávala pouze na papíře a její realizace se oddalovala tahanicemi o resorty. Robert Mugabe po téměř třiceti letech své vlády připustil politickou diskuzi, ale i tak si mezinárodní pozorovatelé nedělali přílišné naděje. Společnou řeč našli oba vůdci až začátkem února 2009 a strana MDC v novém kabinetu překvapivě získala i důležitá ministerstva (např. ministerstvo

⁸ Vote Mugabe, that's an order! *IOL* [online], [cit. 2009-03-20].

⁹ Opposition reveals rigging plot. *Zimbabwe Independent* [online], [cit. 2009-03-20].

¹⁰ Zimbabwe. *Election Guide* [online], [cit. 2009-03-20].

¹¹ Zimbabwe deal: Key points. *BBC News* [online], [cit. 2009-03-20].

financí a zdravotnictví)¹². Zahraniční dárci však zůstávají nadále skeptičtí a čekají na důkazy o fungování vlády národní jednoty. Prezident sousední Botswany Ian Khama vyjádřil svou nedůvěru v novou zimbabwskou vládu a označil ji za „recept na katastrofu“¹³. Zapravdu mu dávají i podivné okolnosti dopravní nehody, při níž začátkem března 2009 přišla o život manželka Morgana Tsvangiraie, zatímco její muž vyvázl překvapivě bez vážnějších zranění.

Zdá se, že přes počáteční skepsi se spolupráce v nové vládě začíná slibně rozvíjet. Jen málokdo věřil, že je možná kooperace dvou velkých rivalů, Mugabeho a Tsvangiraie. Především pro Mugabeho autoritářský styl vládnutí a neochotu dělit se o moc, nevkládala většina zahraničních odborníků do vlády národní jednoty moc nadějí. Na vynášení hodnotících soudů je sice ještě brzy, ale vládní summit, který se začátkem dubna 2009 konal u Viktoriiniých vodopádů, naznačil, že návrat k politické stabilitě nebude jednoduchý, ale přesto možný. Vláda zde sestavila plán, který má napomoci odrazu ode dna. Mezi pět hlavních cílů nové vlády patří: hospodářská stabilizace, budování infrastruktury, obnova lidských práv, otevírání se okolnímu světu a zajištění bezpečnosti v zemi¹⁴. Zimbabwe chce napravit svou pošramocenou pověst z posledních let a přilákat tak peníze ze zahraničí. Formou humanitární a rozvojové pomoci a v delším horizontu pak v podobě zahraničních investic.

¹² Zimbabwe cabinet to be sworn in. *BBC News* [online], [cit. 2009-03-21].

¹³ Harare power-sharing comes under fire. *Financial Times* [online], [cit. 2009-03-21].

¹⁴ Zimbabwe 'to re-engage with West'. *BBC News* [online], 2009 [cit. 2009-04-12].

2. Zimbabwe v číslech

Tento jihoafrický vnitrozemský stát se rozkládá na přibližně 390 tis. km², což zhruba odpovídá rozloze Polska a ČR dohromady. Zimbabwe sousedí na západě s Botswanou a Zambií, na východě s Mozambikem a na jihu s JAR¹⁵. Hranice se Zambií je tvořena čtvrtou nejdelší africkou řekou Zambezi, která krátce před hranicí přechází ve světoznámé Viktoriiny vodopády. Hlavním městem Zimbabwe je Harare, které je domovem pro 1,6 milionu obyvatel.

2.1. Obyvatelstvo Zimbabwe¹⁶

Podle posledního odhadu z roku 2010 žije v republice Zimbabwe necelých 11,65 mil. obyvatel¹⁷. Obyvatelstvo je jako v celé Africe velmi mladé, přičemž 44 % připadá na předproduktivní věk. V ukazateli průměrné očekávané délky života při narození patří Zimbabwe s necelými 40 roky¹⁸ k nejdříve umírajícím národům. I přes jednu z nejvyšších světových mortalit (18 úmrtí na 1000 obyvatel) roste v Zimbabwe populace ročně o 1,53 %. Zimbabwe se může díky téměř 90% míře gramotnosti pyšnit titulem „nejvzdělanějšího“ afrického národa. Tento ukazatel je považován za jeden z mála pozitivních přínosů vlády Roberta Mugabeho. Mezi stinné stránky však mimo jiné patří epidemie AIDS, která se dlouholetým podceňováním a zpronevřováním prevenčních fondů vyšplhala až na 15 % HIV pozitivních obyvatel ve věku 15-45 let. Virus HIV je noční můrou většiny jihoafrických států a botswanský příklad dokazuje, že ani štědré financování boje proti AIDS nevede k rychlému zlepšení situace¹⁹.

Pozůstatkem z koloniálních dob je angličtina jako úřední jazyk a křesťanství jako hlavní náboženství. Zimbabwe je etnicky homogenní zemí a 82 % obyvatelstva se hlásí k etniku Shona. Za zmínku stojí dále etnikum Ndebele, na něž připadá přibližně 14 % populace, většina Ndebelů žije v regionu Mataberland v západní části země. V 80. letech Robert Mugabe z obav před politickou konkurencí nařídil svému komandu o síle pěti

¹⁵ Tyto země spolu s Angolou, DR Kongo, Lesothem, Madagaskarem, Malawi, Mauritiem, Namibií, Seychely, Svazijskem a Tanzanií tvoří Jihoafrické rozvojové společenství (SADC).

¹⁶ Zimbabwe. *CIA World Factbook 2010* [online], [cit. 2010-11-11].

¹⁷ Údaj může být zkreslen zvýšenou úmrtností v důsledku epidemie AIDS a cholery.

¹⁸ Světový průměr dosahuje 65,82 let.

¹⁹ Botswana jako jediná africká země všem HIV pozitivním občanům nabízí nákladnou antiretrovirální léčbu a na boj proti této epidemii ročně vynakládá kolem 100 mil. USD. Nárůst HIV pozitivních se sice podařilo zastavit, ale i tak se podle většiny výzkumů míra nakažení pohybuje nad 30 % (ANDERSON, Susan. Botswana: Land of Paradoxes. *Mercatus Policy Series* [online], [cit. 2009-03-28], s. 6-10.)

tisíc mužů provést „gukurahundi“²⁰ proti kmeni Ndebele, které mělo v následujících letech na svědomí až 25 tisíc obětí.

2.2. Ekonomická charakteristika Zimbabwe

Podle údajů získaných IMF²¹ klesá v Zimbabwe HDP již od roku 1997 a vyjádříme-li pokles mezi lety 1997 a 2003 ve stálých cenách dozvíme se, že se ekonomika propadla o nevídaných 30 %. Podle africké ročenky Světové banky²² pokračovala zimbabwská ekonomická krize i v roce 2008, kdy HDP pokleslo o dalších 5,3 % a měřeno podle parity kupní síly vyprodukovalo zimbabwské hospodářství produkt o hodnotě 3,42 mld. USD²³, což odpovídá HDP na obyvatele ve výši 428 USD²⁴. Spolu s klesajícím HDP se prohlubuje chudoba obyvatel. Důkazem toho je mimo jiné index lidského rozvoje (HDI), v němž Zimbabwe kdysi patřilo k nejlepším států v subsaharské Africe. Tento index klesl mezi lety 1990 a 2005 o 27,5 % a Zimbabwe se propadlo až na 151. místo ze 177 států²⁵. Podle statistik OSN (UNDP) si musí 56 % zimbabwské populace vystačit s méně než jedním dolarem na den a pouze 17 % obyvatel má k dispozici více než 2 dolary na den.

Souzeno čistě podle skladby HDP (S-I-A) můžeme Zimbabwe označit za vyspělou ekonomiku. Téměř 60 % generuje terciární sektor, 22 % se na produktu podílí průmyslová výroba a 18 % zbývá na primární sektor. Zaměstnanost je ale paradoxně nejvyšší v zemědělství, kde pracuje až 66 % populace.

Podobně jako jeho sousedé Botswana nebo JAR oplývá i Zimbabwe značným nerostným bohatstvím. Na území Zimbabwe se nacházejí naleziště železných rud, zlata, stříbra, platiny, mědi či azbestu. Tyto suroviny tvoří spolu s bavlnou, tabákem a textiliemi hlavní exportní komodity. Nejdůležitějším obchodním partnerem je pro Zimbabwe sousední JAR, která se na jeho vývozech podílí přibližně třetinou a obstarává téměř polovinu dovozu. K významným obchodním partnerům také patří Čína, Japonsko, Botswana a USA. Zimbabwský zahraniční obchod se musí potýkat se sankcemi, které

²⁰ Gukurahundi je výraz pro každoroční deště v Zimbabwe, které splachují z polí odpad z předchozí sklizně. V přeneseném slova smyslu pak gukurahundi znamená „pročištění“.

²¹ Zimbabwe - Staff Report for the 2005 Article IV Consultation. *IMF Reports* [online], [cit. 2008-03-29].

²² The Little Data Book on Africa 2008. *WB Publications* [online], [cit. 2009-03-29], s. 112-114.

²³ Pro srovnání, např. ČR dosáhla v roce 2008 téměř 80x vyššího HDP (273 mld. USD).

²⁴ Zimbabwe se tím radí k nejchudším zemím světa.

²⁵ Human Development Indexes 2008. *UNDP Reports* [online], [cit. 2009-03-29].

velká část rozvinutých tržních ekonomik uvalila kvůli nedemokratickému režimu Roberta Mugabeho.

V současnosti tyto země s pomocí vyčkávají na výsledky, které přinese vláda národní jednoty. Při skutečné demokratizaci země se nebrání odstranit překážky obchodu. V souvislosti s platební bilancí je nutno zmínit další problém, s nímž se Zimbabwe potýká. Tím je pasivita běžného účtu. Tento pečlivě sledovaný makroekonomický ukazatel dlouhodobě vykazuje značnou nevyváženost a kolísá kolem limitu 8 % HDP, jehož překročení může mít další neblahé dopady na ekonomiku. Podle údajů IMF²⁶ přesáhla v roce 2005 pasivita běžného účtu 10 % HDP, přičemž velkou měrou se na tomto pasivním saldu podílel deficit obchodní bilance ve výši 650 mil. USD.

Problémem z nejpálčivějších však v Zimbabwe byla hyperinflace, která ničila ekonomiku, uvrhla miliony obyvatel do chudoby a nutila je k emigraci. Jednoduchým výpočtem z údajů uvedených v tabulce níže můžeme zjistit, že kumulativní inflace mezi lety 1997-2007 dosáhla přibližně 3,8 mld. procent, zatímco životní úroveň (zde zastoupená růstem reálného HDP) poklesla o 38 %. Hyperinflace mimo jiné okradla Zimbabwany o jejich úspory a firmy o jejich kapitál, neboť strnulá politika zimbabwské centrální banky (jež byla silně závislá na vládě), měla za následek negativní úrokové sazby (viz. tabulka níže).

Soukromí pozorovatelé považovali data získaná IMF za konzervativní odhad reality, což se také prokázalo raketovým akcelarováním inflace v letech 2008-09, kdy podle některých odhadů inflace dosáhla $6,5 \times 10^{108} \%$ ²⁷. Těmito čísly zimbabwská hyperinflace překonává veškeré dosud zaznamenané případy (včetně meziválečné německé či poválečné maďarské hyperinflace). Logickým vyústěním zimbabwské hyperinflace byla rychlostní dolarizace ekonomiky, která pomůže potlačit nárůst cen a v dlouhém horizontu spolu s dalšími reformami navrátí hospodářskou stabilitu.

²⁶ Zimbabwe. *IMF World Economic Outlook 2008* [online], [cit. 2009-04-04].

²⁷ The Printing Press. *Forbes* [online], [cit. 2009-04-04].

Tabulka 1 Vývoj HDP, inflace a úrokových sazeb v letech 1990-2007

	růst reálného HDP	míra inflace (CPI)	nominální úrokové sazby	reálné úrokové sazby
1990	3,7	15,5	11,7	-5,6
1991	3,8	46,5	15,5	-8,5
1992	-11,2	46,3	19,7	-21,8
1993	-1,4	18,6	36,3	8,1
1994	2,3	21,1	34,8	12,6
1995	-3,1	25,8	34,7	12,2
1996	6,2	16,4	34,2	12,6
1997	2,4	20,1	32,5	13,7
1998	0,4	46,7	42	10,7
1999	-3,3	56,9	55,3	-2,6
2000	-7,0	55,2	68,2	12,6
2001	-2,4	112,1	38	-35,3
2002	-4,1	198,9	36,4	-96,7
2003	-11,3	598,7	97,2	-267,7
2004	-3,3	132,7	278,9	-71
2005	-4,0	585,8	235,6	-2,1
2006	-5,4	1281,0	496,4	-520,2
2007	-6,1	108844,0	xxx	xxx

Zdroj: vlastní zpracování podle údajů IMF (World Economic Outlook 2008)

Zimbabwská ekonomika ale nečelí pouze makroekonomickým problémům. Jasným důkazem mikroekonomické zaostalosti je umístění ve statistice „Doing Business“ vydávané Světovou bankou. Tento projekt hodnotí podnikatelské prostředí 183 zemí světa na základě jednoduchosti či komplikovanosti založení firmy, zaměstnávání a propouštění zaměstnanců, ochrany investic, placení daní, vymahatelnosti práv, atd. V posledním průzkumu z roku 2010 se Zimbabwe umístilo na 157. místě, přičemž například získání stavebních povolení pro stavbu továrny trvá nevídaných 1012 dní²⁸. Problém ruku v ruce jdoucí s inflací představuje nezaměstnanost, která se podle neoficiálních statistik týká téměř 90 % obyvatelstva a svědčí o totálním rozkladu hospodářství země.

Pro měření kvality demokracie v dané zemi se nejčastěji používá „Heritage Foundation Index“ nebo „Freedom House index“. V obou ukazatelích patří Zimbabwe k nejméně svobodným zemím světa. Podle Heritage Foundation je Zimbabwe druhou nejnesvobodnější zemí, kterou předstihla pouze KLDR²⁹. Freedom House Index se dělí na hodnocení politických práv a občanské svobody. Zimbabwe v obou ukazatelích

²⁸ Country Profile for Zimbabwe. *Doing Business 2011* [online], [cit. 2009-04-04].

²⁹ Zimbabwe. *Index of Economic Freedom 2010* [online], [cit. 2009-04-04].

vykazuje extrémně negativní hodnoty, když je jejich kvalita hodnocena druhou nejvyšší známkou 6³⁰.

Další negativní pohled na zimbabwskou ekonomiku nám poskytne statistika s názvem „Global Competitiveness Index“, kterou každoročně zpracovává Světové ekonomické fórum. Tento index hodnotí kvalitu politik, institucí a faktorů, které ovlivňují produktivitu práce v dané zemi. Pro rok 2010 patří Zimbabwe až 136. příčka³¹ z celkem 139 hodnocených zemí. To znamená další pokles od hodnocení za rok 2009, kdy se Zimbabwe umístilo na 132. místě.

³⁰ Zimbabwe. *Map of Freedom 2010* [online], [cit. 2009-04-04].

³¹ Zimbabwe. *Global Competitiveness Report* [online]. 2010, [cit. 2010-11-04].

3. Úpadek zimbabwského hospodářství v kontextu pozemkové reformy

V další části této práce se podíváme na hospodářskou krizi, kterou Zimbabwe prodělalo v prvních letech nového tisíciletí, a budeme společně pátrat po jejich příčinách.

3.1. Výchozí pozice

I přes určité komplikace působilo Zimbabwe v prvních dvaceti letech po získání nezávislosti jako vzor pro ostatní země subsaharské Afriky. Zimbabwská ekonomika rostla v 80. a 90. letech průměrně o 3 % ročně³² a na africké poměry efektivní a sofistikované zemědělství dovozovalo export obilnin. I proto se dříve Zimbabwe přezdívalo „Africa's breadbasket“. Dalšími příznivými jevy doprovázejícími tato úspěšná léta bylo zpomalování populační expanze a zrychlování přílivu přímých zahraničních investic. Občané měli také přístup k bezplatnému školství a relativně dobrý přístup ke zdravotnictví. Přestože v zemi po celé postkoloniální období vládla jedna strana, byla Zimbabwe příjemnou zemí k životu. Přičteme-li k výše zmíněnému i značný turistický potenciál, mělo Zimbabwe na přelomu tisíciletí velkou šanci stát se podobně jako sousední Botswana modelem úspěšného afrického státu.

Co tak zásadního se mohlo v Zimbabwe stát, že byla celá země uvržena do tak silného hospodářského útlumu? Ačkoli významné světové instituce jako IMF, OSN a OECD označují za viníky období sucha v letech 2001-02, špatnou fiskální a monetární politiku či dopady epidemie AIDS, je nesporné, že lví podíl na této zkáze má Mugabeho pozemková reforma z let 2000-03. Studie profesora ekonomie Craiga J. Richardsona³³ ze salemské univerzity prokázala, že pozemková reforma vedla v letech 2000-03 průměrnému ročnímu poklesu HDP o 12,5 %, zatímco neúroda způsobená suchem se zapříčinila o pokles HDP ve výši 1,34 %.

³² Zimbabwe. *Institute for Security Studies* [online], [cit. 2009-03-21].

³³ RICHARDSON, Craig J. The Loss of Property Rights and the Collapse of Zimbabwe. *Cato Journal* [online]. 2005, vol. 25, no. 3 [cit. 2009-03-21].

3.2. Pozemková reforma

V květnu roku 2000 vstoupil v platnost nový dodatek k ústavě: „*The people of Zimbabwe must be enabled to reassert their rights and regain ownership of their land*”³⁴. Tento dodatek v nemalé míře přispěl k násilnému zabírání soukromých farem. Bývalým majitelům zabraných farem nebyla vyplacena žádná kompenzace a tisíce zaměstnanců těchto statků přišly o práci. Tento okamžik znamenal zlom pro celé Zimbabwe. Bylo to vůbec poprvé v postkoloniální historii Zimbabwe, co nebyla respektována či bráněna vlastnická práva.

Vlastnická práva uznával již Adam Smith za klíčovou součást ekonomiky a také novodobí ekonomové jako např. Ronald Coase jsou si vědomi toho, že dobré definování vlastnických práv a jejich vymahatelnost tvoří základ zdravé a výkonné ekonomiky. Hernando de Soto ve své knize *Mystery of Capital* mimo jiné uvádí, že „*systém vlastnických práv vytváří síť, v níž si lidé mohou svá aktiva přeskupit v hodnotnější kombinaci. Rozvojové ekonomiky se tak mohou vyvíjet daleko rychleji, protože dříve nevlastněná půda může být pákově použita k dalšímu rozvoji*”³⁵.

Podle Geralda W. Scullyho „*dosahují ekonomiky s vyvinutými vlastnickými právy a tržními strukturami průměrný roční růst HDP ve výši 2,6 %, naproti tomu ekonomiky s omezenými vlastnickými právy a množstvím státních zásahů rostou pouze o 1,1 % ročně*”³⁶. Arthur A. Goldsmith dále dodává, že „*méně rozvinuté země zažívají o poznání dynamičtější růst, pakliže jsou v těchto zemích zabezpečena vlastnická práva, jež jsou měřitelná Heritage Foundation indexem*”³⁷. Není žádným překvapením, že Zimbabwe je v tomto ukazateli nejhorší v Africe a druhá nejhorší ve světě (před KLDŘ). V roce 2009 dosáhl v Zimbabwe tento index ekonomické svobody 21,4 bodů, což značí výrazně utlačovanou zemi. Od roku 2000, kdy začaly pozemkové reformy, klesl již tento index o více než 55 %³⁸.

³⁴ Constitution of Zimbabwe (April 2000), § 16a. *Zimbabwe Government* [online]. 2005 [cit. 2009-03-21]. V překladu znamená tato věta, že obyvatelům Zimbabwe musí být umožněno znovuzískat svá práva na vlastnictví

³⁵ DE SOTO, Hernando. *Mystery of Capital*. New York: Basic Books, 2000. 275 s. ISBN 0-465-01614-6.

³⁶ SCULLY, Gerald W. The Institutional Framework and Economic Development. *Journal of Political Economy* [online]. 1988, vol. 96, no. 3 [cit. 2009-03-22], s. 652-62.

³⁷ GOLDSMITH, Arthur A. Democracy, Property Rights and Economic Growth. *Journal of Development Studies* [online]. 1995, vol. 32, is. 2 [cit. 2009-03-22], s. 157-175.

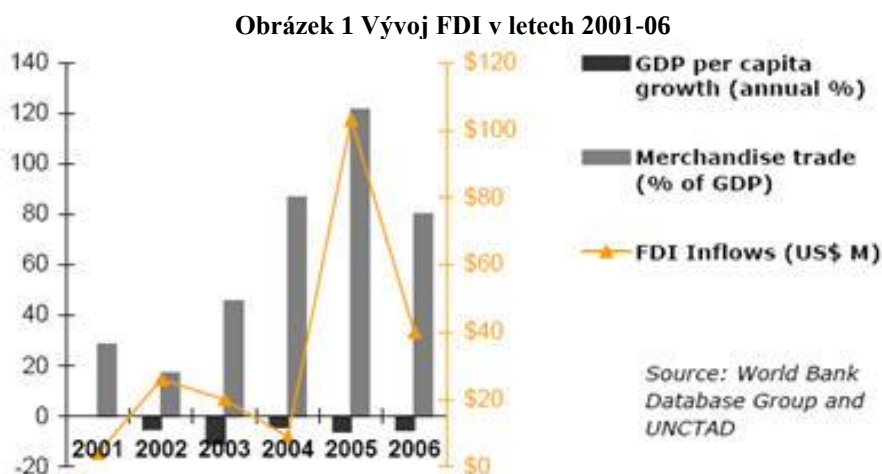
³⁸ Zimbabwe. *Index of Economic Freedom 2010* [online]. Viz. výše.

Takové silné narušení vlastnických práv v Zimbabwe vyvolalo tři hlavní efekty³⁹:

- ztráta důvěry investorů
- pokles hodnoty majetku v ekonomice
- pokles zemědělské produkce

3.2.1 Ztráta důvěry investorů

Od svého otevření pro zahraniční investory v roce 1993 byla zimbabwská burza (Zimbabwean Stock Exchange – ZSE) jednou z nejúspěšnějších v rozvojovém světě a stala se miláčkem investorů. V seznamu 35 nejvýkonnějších společností subsaharské Afriky (s výjimkou JAR) bylo hned 11 zimbabwských firem a mezi lety 1996 a 1997 se jejich tržní kapitalizace více než zdvojnásobila⁴⁰. V roce 1998 však vláda zveřejnila své záměry spojené s pozemkovou reformou, což pro investory znamenalo ztrátu důvěry ve vládu a způsobilo pád burzovního indexu o 88 %⁴¹. Důvěru investorů ještě více nalomila skutečnost, když zimbabwský ústavní soud označil zabírání farem za neústavní a jedinou reakcí Roberta Mugabeho na tento akt byla pouhá výměna nepohodlných ústavních soudců. Obrázek 1 znázorňuje pokles přímých zahraničních investic jako důsledek pozemkové reformy.

Zdroj: Grafický výstup z World Bank Databank

³⁹ RICHARDSON, Craig J. The Loss of Property Rights and the Collapse of Zimbabwe. Viz. výše.

⁴⁰ Zimbabwe leads Africa in equity revolution. *Business Times* [online], [cit. 2009-03-22].

⁴¹ Zimbabwe Stock Exchange. *Mbendi* [online]. 2005 [cit. 2009-03-22].

3.2.2 Pokles hodnoty majetku v ekonomice

Noví nabyvatelé farem zabrané statky nevlastnili a museli si je tak rok od roku pronajímat od jejich nového vlastníka - státu. Farmáři proto nemohli použít farmy jako zástavu pro získávání úvěrů na nákup osiva, hnojiv a ostatního vybavení. Konfiskace farem způsobila ohromný pokles půjček a vůbec celého bankovního sektoru, který byl umocněn tím, že banky držely jako zástavy zabavené pozemky, které se staly nedobytnými. Craig J. Richardson dospěl k závěru, že pokles majetku v ekonomice v letech 1999-2000 dosáhl výše 5 mld. USD, což odpovídá přibližně trojnásobku celkové rozvojové pomoci poskytnuté Zimbabwe Světovou bankou⁴². Tohoto vysokého čísla bylo dosaženo i proto, že dočasní vlastníci farem nebyli motivováni investovat do „svých“ farem a uchýlovali se tak k neefektivnímu „přežitelskému“ hospodaření. Jako důkaz poslouží např. celkový roční prodej traktorů⁴³, který v roce 1997 vykazoval přibližně 1600 uskutečněných obchodů, zatímco v roce 2002 tato hodnota poklesla na pouhých 8 prodaných traktorů. Soukromé investice, které jsou zásadní pro ekonomický růst a tvorbu pracovních míst, v roce 1995 představovaly zdravých 20 % HDP. V následujících letech jejich podíl významně klesal až na -9,4 % v roce 2004⁴⁴.

3.2.3 Pokles zemědělské produkce

Mnohé farmy byly při násilném převzetí značně poškozeny a jejich noví uživatelé neměli motivaci ani peníze investovat do oprav, koupě hnojiv či modernizace vybavení farem. Výše zmíněné „přežitelské“ hospodaření mělo za následek změnu dříve úrodné zemědělské půdy v buš. Tyto faktory se podepsaly na prudkém poklesu produkce a státní distribuce potravin se stala významnou zbraní v boji proti opozici. Představu o velikosti tohoto poklesu si můžeme udělat sami prostřednictvím údajů o zemědělské produkci uvedených v závěru podkapitoly 3.1.2 nebo v tabulce 2.

⁴² RICHARDSON, Craig J. The Loss of Property Rights and the Collapse of Zimbabwe. Viz. výše.

⁴³ Zimbabwe: 2003 Article IV Consultation-Staff Report. *IMF Country Reports* [online], [cit. 2009-03-22], s. 26.

⁴⁴ Country Studies: Zimbabwe. *African Economic Outlook 2003/04* [online], [cit. 2009-03-22], s. 360-362.

Tabulka 2 Bilance produkce obilovin (v tis. t)

	Roční průměr v letech 1997- 2001	2002/03	2003/04
Počáteční zásoba	555	183	85
Produkce	2164	706	793
Celková zásoba	2719	889	878
Domácí spotřeba	2888	2194	2170
Celkový rozdíl	-169	-1305	-1292

Zdroj: vlastní zpracování podle údajů IMF (Article IV Consultation)

3.2.4 Další dopady na ekonomiku v důsledku pozemkové reformy

V souvislosti s výše zmíněným poklesem zemědělské produkce čelila zimbabwská vláda dvěma závažným problémům. Zaprvé, velký převis poptávky po zemědělských plodinách nad jejich nabídkou nevyhnutelně vedl k hladovění obyvatelstva. Další neméně citelný problém představoval pokles produkce exportních plodin (tabák, bavlna). V 90. letech totiž tyto plodiny generovaly mezi 40 až 45 % deviz a téměř 80 % tohoto množství pak připadalo na soukromé farmy⁴⁵. Znárodnování těchto farem tak vedlo k nedostatku zahraničních měn, za něž vláda obvykle nakupovala důležité zemědělské vstupy, paliva či léky.

Kvůli symbiotickému vztahu mezi průmyslem a zemědělstvím poklesla v letech 2001-02 průmyslová výroba přibližně o 15 % a na 700 společností muselo ukončit výrobu⁴⁶. Na sklonku roku 2002 centrální banka Zimbabwe (RBZ) vyčerpala veškeré devizové rezervy a poptávka po zahraničních měnách převyšovala její nabídku o 660 mil. USD⁴⁷. V rozporu se základními ekonomickými poučkami řešila RBZ narůstající rozpočtové deficity monetizací dluhu a v důsledku toho se začala roztáčet inflační spirála.

⁴⁵ RICHARDSON, Craig J. The Loss of Property Rights and the Collapse of Zimbabwe. Viz. výše.

⁴⁶ Bankers slam Zimbabwe's economic policies. *BBC News* [online], [cit. 2009-03-28].

⁴⁷ Foreign currency deficit hits US\$660m. *Zimbabwe Independent* [online], [cit. 2009-03-28].

4. Botswana v číslech

Botswana (do roku 1966 Bečuánsko) je jihoafrický vnitrozemský stát, který se rozkládá na cca 600 tis. km², což zhruba odpovídá rozloze Ukrajiny. Na rozdíl od úrodné ukrajinské půdy zabírá přibližně 70 % botswanského území poušť Kalahari. Botswana sousedí na západě s Namibií, na východě se Zimbabwe a na jihu s JAR. Světovým unikátem je hraniční přechod „Four Corners“ v botswanském městě Kasane, kde se stýkají hned 4 státy (Botswana, Namibie, Zambie a Zimbabwe). Velkého významu nabyl tento přechod ve druhé polovině 20. století, kdy byla demokratická Botswana obklopena sousedy s apartheidními režimy⁴⁸. Jedinou výjimku tvořila sousední Zambie, kde vládl autoritativní prezident Kenneth Kaunda. Hlavním městem Botswany je Gaborone (přibližně 200 tis. obyvatel), které patří k nejmodernějším africkým městům.

4.1. Obyvatelstvo Botswany

Podle posledního odhadu Světové banky (WB)⁴⁹ z roku 2008 žije v republice Botswana necelých 1,9 mil. obyvatel⁵⁰. Obyvatelstvo je jako v celé Africe velmi mladé, přičemž 34,8 % připadá na předproduktivní věk. Hodnoty průměrné očekávané délky života při narození kolísají kvůli nejasným důsledkům epidemie AIDS mezi 30-60 lety. Jako nejreprezentativnější se jeví šetření Světové zdravotnické organizace (WHO)⁵¹ z roku 2008, jež předpokládá očekávanou délku života 52 let, čímž se Botswana řadí do afrického nadprůměru. I přes jednu z nejvyšších světových mortalit (14,7 úmrtí na 1000 obyvatel) roste podle WB populace ročně o 1,2 %. Neurčitost demografických údajů v Botswaně jen podtrhuje, že WHO naopak uvádí roční populační pokles ve výši 0,4 %. Podrobnějšímu vysvětlení důsledků epidemie AIDS a vládním politikám pro boj s touto nemocí bude věnován prostor v kapitole Pandemie HIV/AIDS. Do afrického nadprůměru řadí Botswanu také vysoká míra gramotnosti - 81 %. Sousední Zimbabwe přitom dosahuje gramotnosti kolem 90 %⁵².

⁴⁸ Namibie byla až do roku 1990 pod nadvládou JAR a v Zimbabwe praktikovala rasistickou politiku vládá Iana Smithe mezi lety 1965-80.

⁴⁹ The Little Data Book on Africa 2008. *WB Publications [online]*. 2008 [cit. 2009-04-17], s. 8-9.

⁵⁰ Údaj může být zkreslen zvýšenou úmrtností v důsledku epidemie AIDS.

⁵¹ Botswana. *WHO Epidemiological Fact Sheet on HIV and AIDS [online]*. 2008 [cit. 2009-04-17], s. 3-5.

⁵² Nutno poznamenat, že zimbabwské školství v posledních letech stejně jako hospodářství prochází značným úpadkem.

Botswana je zemí etnicky homogenní - 4/5 populace tvoří etnikum Tswana (dělí se dále na 8 klanů). Homogenní obyvatelstvo⁵³ se obvykle považuje za výhodu rozvojových zemí na cestě ke stabilnímu politickému prostředí a prosperitě. V případě Botswany byla tato přednost na výsost využita a Botswana se může jako jediná pevninská africká země pyšnit skutečností, že od nezávislosti zůstala vždy demokratickou zemí⁵⁴. Pozůstatkem z koloniálních dob je angličtina jako úřední jazyk (dalším úředním jazykem je setswana) a křesťanství jako hlavní náboženství.

4.2. Ekonomická charakteristika Botswany

Jestli je něčím Botswana mezi odbornou veřejností známá, tak doajista svým dynamickým hospodářským růstem po získání nezávislosti v roce 1966. Dříve jedna z nejchudších britských kolonií zvýšila svůj HDP na obyvatele mezi lety 1960-2005 hned 18x⁵⁵ a v roce 2005 tak dosáhla HDP na obyvatele ve výši 4 771 USD. Některé zdroje uvádí, že měřeno podle parity kupní síly, připadá v současnosti na 1 obyvatele Botswany HDP až 13 300 USD⁵⁶. Těmito čísly se Botswana řadí k nejbohatším africkým ekonomikám. Vyšších hodnot v subsaharské Africe dosahuje už jen Rovnicková Guinea, ale právě tento příklad potvrzuje, že v Africe není ani vysoké HDP zárukou zvýšeného životního standardu obyvatel. V rentiérském ropném státě Rovnickové Guineji totiž žije většina lidí v chudobě a téměř veškeré příjmy jsou rozděleny mezi vládnoucí elitu. Jedná se o dokonalý příklad malého státu s velkým nerostným bohatstvím (v tomto případě ropa), v němž autoritativní vláda své obyvatele de facto k ničemu nepotřebuje, protože pro ni nejsou z ekonomického hlediska ničím zajímaví. Tím, že stát od občanů nevybírání daně, přestává také plnit část svých základních a pro obyvatele zásadních funkcí a vzniká tzv. funkční mezera. I přes značnou příjmovou nerovnost⁵⁷ ve společnosti se Botswana tomuto schématu zdárně vyhnula.

⁵³ O tom, že homogenní obyvatelstvo nemusí vždy znamenat výhodu, vypovídá vývoj Somálska (viz kapitola 5.2. Britský protektorát).

⁵⁴ Podobným primátem se v Africe může pyšnit dále jen ostrovní stát Mauricius.

⁵⁵ The Growth Report. *WB Commission on Growth and Development* [online]. 2006 [cit. 2009-04-18].

⁵⁶ Botswana. *CIA World Factbook 2009* [online]. 2008 [cit. 2008-04-18].

⁵⁷ Tento problém bude spolu s dalšími důkladněji rozebrán v kapitole nazvané Problémy v „botswanském ráji“.

Dalším statistickým důkazem vyspělosti botswanského hospodářství je index lidského rozvoje (HDI), jenž v roce 2009 dosáhl 0,694 bodů⁵⁸, což řadí Botswanu na 125. místo ze 182 zemí (mezi středně rozvinuté ekonomiky). Tato hodnota je v důsledku epidemie AIDS (Botswana je zde až na 154. místě) značně zkreslena nízkou očekávanou délkou života, Botswana by se jinak umístila v první stovce. Na rozdíl od sousedního Zimbabwe je však dlouhodobý trend vývoje HDI jasně růstový - mezi lety 1975-2005 se botswanský HDI zvýšil o 28,5 %.

Podle aktuálních údajů CIA World Factbook odpovídá skladba botswanského HDP modelu I-S-A, což sice neodpovídá předpokladu vyspělé ekonomiky, ale je to důsledkem významu těžby nerostů. Těžba nerostů se na HDP podílí přibližně 36 %. Na vývozu je podíl nerostů ještě markantnější - až 75 % exportů tvoří právě minerály⁵⁹. Kromě diamantů vyváží země rudy mědi a niklu a hovězí maso. Mezi hlavní obchodní partnery patří Velká Británie, země jihoafrické celní unie (SACU)⁶⁰, EU nebo USA⁶¹.

O makroekonomické stabilitě Botswany vypovídá Obrázek 2. Cyklickému vývoji HDP se Botswana jako hospodářství závislé na exportu diamantů sice vyhnout nemohla, přesto za předchozích 50 let nedošlo k tak silnému poklesu ekonomické aktivity, aby vyvolal nižší růst HDP než 2 % (jedinou výjimkou byl až rok 2009). Jistě by bylo zajímavé analyzovat, do jaké míry závisí botswanské HDP na kolísání světových cen diamantů.

Regresní analýza, která by dokázala odpovědět na otázku míry závislosti botswanského HDP na kolísání světových cen diamantů, vyžaduje dlouhou časovou řadu mapující jak světové ceny diamantů, tak meziroční přírůstky HDP. Údaje o přírůstcích HDP jsou veřejně přístupné a mají vysokou vypovídací hodnotu. To se však už nedá říci o světových cenách diamantů. Ani po dlouhém hledání se mi nepodařilo nalézt časovou řadu sahající dále než do roku 2000. Nalezení těchto dat ale předem neznamená výhru. Vzhledem ke struktuře odvětví těžby diamantů postrádá světová cena diamantů důležité rysy charakteristické pro tržní cenu. Jelikož společnost De Beers (kontroluje cca 40 % trhu) společně s dalšími třemi lídry trhu (Alrosa, Rio Tinto a BHP Billiton) ovládá

⁵⁸ Human Development Index for Botswana *UNDP Reports [online]*. 2009 [cit. 2009-04-18].

⁵⁹ Botswana: 2007 Article IV Consultation-Staff Report. *IMF Country Reports [online]*. 2008 [cit. 2009-04-18], s. 20.

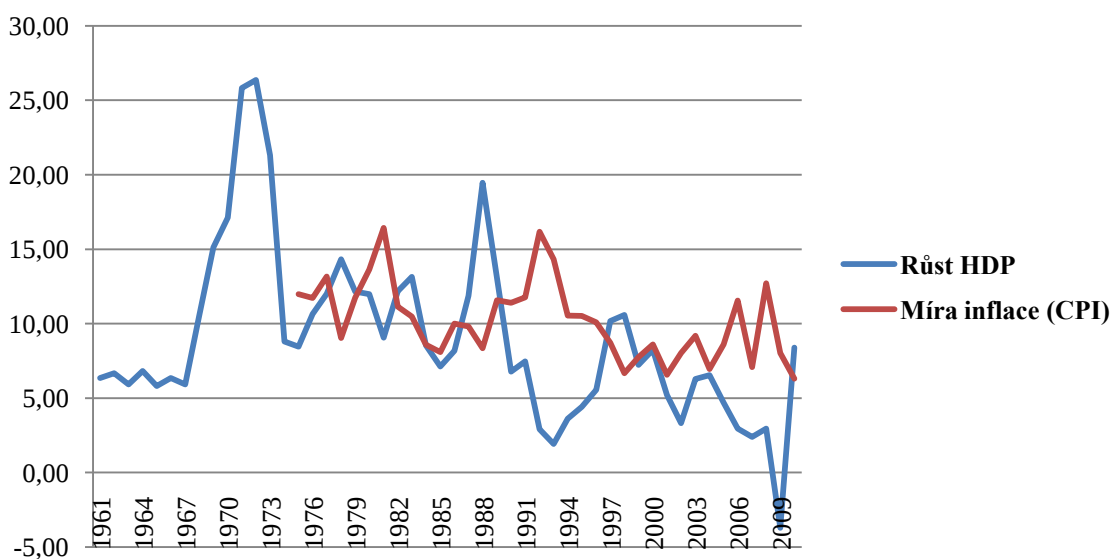
⁶⁰ Dalšími členy jsou JAR, Namibie, Lesotho a Svazijsko.

⁶¹ Direction of Exports. *Botswana Central Statistics Office [online]*. 2008 [cit. 2009-04-18].

přibližně 70-75 % produkce surových diamantů⁶², světová cena kromě poptávky a nabídky reflektuje také zájmy tohoto kartelu. Čeho je tento kartel schopen, se ukázalo během krize. V roce 2008 se ceny vydaly kvůli převisu nabídky nad poptávkou směrem dolů a „velká čtyřka“ ihned značně omezila přísun diamantů na burzu a těžila tzv. do šuplíku. Někteří producenti dokonce zastavili svoji těžbu. Ceny se poté stabilizovaly a vydaly se směrem vzhůru.

K přednostem botswanského hospodářství patří i na africké poměry nízké meziroční změny cenové hladiny a stabilní vývoj inflace po celé sledované období. Dalším důležitým měřítkem makroekonomické stability je stupeň pasivity běžného účtu platební bilance. Problémy s nadměrným deficitem se však Botswany netýkají, protože od roku 1985 vykázala podle IMF platební bilance pouze jednou malý schodek běžného účtu a jinak končíva s průměrným přebytkem ve výši 8,5 % HDP. Tyto výsledky lze přičíst dlouhodobě velkým přebytkům obchodní bilance v důsledku exportu diamantů. Díky těmto přebytkům došlo k postupné akumulaci devizových rezerv a právě výnosy z těchto rezerv tvoří jeden z hlavních příjmů ekonomiky. Současná světová finanční krize se nevyhnula ani Botswaně a jedním z jejích důsledků byla menší poptávka po diamantech a s tím spojený pokles světových cen těchto nerostů. V reakci na vývoj světových cen ohlásila společnost Debswana (společně vlastněná botswanskou vládou a De Beers) omezení těžby diamantů a dočasné uzavření několika dolů⁶³.

Obrázek 2 Vývoj růstu HDP a míry inflace v letech 1961-2010

Zdroj: vlastní zpracování podle World Bank Databank

⁶² Věčně krvavý byznys. *Ekonom*. 2010, 34, s. 66-67.

⁶³ Botswana diamond firm shuts mines. *BBC News* [online]. 2009 [cit. 2009-04-26].

Nejuznávanější studii, hodnotící mikroekonomickou situaci v dané zemi, představuje zřejmě statistika „Doing Business“ vydávaná WB. V posledním průzkumu z roku 2010 se Botswana umístila na 52. místě⁶⁴, čímž předčila nejen všechny africké země (s výjimkou JAR), ale také některé země EU (např. ČR nebo Řecko). Rok co rok se Botswana posunuje vzhůru tabulkou a potvrzuje tak stále se zlepšující podnikatelské prostředí. Přes úspěchy má i botswanský podnikatelský sektor své problémy a pravděpodobně největším z nich je přílišný vliv státu, který s sebou mimo jiné přináší značné tlaky na fiskální deficit.

Pro měření kvality demokracie v dané zemi se nejčastěji používá „Heritage Foundation Index“ nebo „Freedom House Index“. V obou ukazatelích patří Botswana k nejsvobodnějším africkým zemím. Podle Heritage Foundation je Botswana 28. nejsvobodnější zemí světa, přičemž předstihla i Českou republiku nebo dokonce také Jižní Koreu⁶⁵. Freedom House Index se dělí na hodnocení občanské svobody a politických práv. Botswanská demokracie v obou ukazatelích vykazuje příznivé hodnoty a její kvalita je hodnocena druhou nejvyšší možnou známkou 2, resp. 3⁶⁶.

Dobré podnikatelské prostředí a stabilní demokratická vláda jsou v Africe ojedinělou záležitostí a působí jako magnet na zahraniční investice, které měly značný podíl na botswanském hospodářském zázraku.

⁶⁴ Country Profile for Botswana. *Doing Business 2011* [online]. 2010 [cit. 2010-11-07].

⁶⁵ Botswana. *Index of Economic Freedom 2010* [online], [cit. 2010-11-07].

⁶⁶ Botswana. *Map of Freedom 2010* [online], [cit. 2010-11-07].

5. Příběh botswanského zázraku

Botswana dosáhla za posledních 40 let impozantních ekonomických výsledků díky souhře několika faktorů. K nejvýznamnějším patří moudrá makroekonomická politika, politická stabilita a dobrá vláda. Díky tomu si Botswana udržela vysokou dynamiku růstu HDP, což vedlo k akumulaci kapitálu a investování do rozvoje podnikatelského prostředí a lidského kapitálu. Botswanská ekonomika byla značně liberalizována minimalizací byrokratických procedur a procesů, které by bránily soukromým investicím a podnikání. Hospodářská politika se snaží podporovat volný trh, jenž zajistí správnou efektivní alokaci zdrojů. Botswana je vysoce hodnocenou zemí z pohledu řady mezinárodních organizací. Ekonomická komise pro Afriku (UNECA) řadí Botswanu mezi pět afrických zemí (další jsou JAR, Mauritius, Namibie a Tunisko), které udělaly největší pokrok v rozvojových politikách na podporu hospodářského růstu a potlačování chudoby⁶⁷.

Za poslední roky byla Botswana hodnocena Transparency International jako nejméně zkorumpovaná africká země a také v celosvětovém měřítku patří ke špičce⁶⁸. Botswanské vládní instituce jsou oceňovány za svou efektivitu, transparentnost a vytváření prospěšného prostředí pro hladké fungování soukromého sektoru. Nejvýznamnější světové ratingové společnosti Standard & Poor's a Moody's udělily Botswaně nejvyšší stupeň úvěruschopnosti v rámci Afriky. Tyto podmínky lákají do země zahraniční kapitál a patří mezi komparativní výhody Botswany.

5.1. Předkoloniální vývoj

Původními obyvateli oblasti, kde v dnešní době Botswana leží, byli Sanové, kteří kontrolovali toto území až do příchodu Tswanů⁶⁹ na konci 18. století⁷⁰. Většina 19. století se v jižní Africe nesla ve znamení válečných konfliktů. Ať už to bylo kvůli expanzi etnika Zulu a Ndebele v první čtvrtině 19. století nebo kvůli búrským výbojům mezi 30. až 80. lety 19. století. Vyčerpání z dlouhotrvajících bojů, začali Tswanové

⁶⁷ Economic Report on Africa 2003. *UN Economic Commission for Africa* [online]. 2003 [cit. 2009-04-29].

⁶⁸ Corruption Perception Index 2010. *Transparency International* [online]. 2010 [cit. 2010-11-08].

⁶⁹ Postupem času se Tswanové rozdělili do 8 klanů – Bangwato (klan Seretse Khamy), Batawana, Bangwaketse, Bakwena, Balete, Bakgatla, Barolong a Batlokwa.

⁷⁰ Microsoft Encarta Premium 2006

vyjednávat s koloniální velmocí jižní Afriky – Velkou Británií – o ochraně svého Bečuánska. Velká Británie však v ochraně chudého Bečuánska neshledala žádné výhody a nabídku odmítla. K radikální změně britských postojů došlo až po Berlínské konferenci v roce 1885, kdy Německo připojilo ke svým koloniálním državám území dnešní Namibie. Bečuánsko se rázem stalo strategickou oblastí s ohledem na britské zájmy v jižní Africe. Británie následně vyslyšela prosby náčelníka Khamy III.⁷¹, když oficiálně potvrdila svou ochranu nad Bečuánskem a vyhlásila Bečuánský protektorát.

Již v tomto období lze najít určité rysy, kterými se Bečuánsko odchylovalo od ostatních afrických zemí. Tyto odlišnosti posléze ve 2. polovině 20. století přispěly k prudkému hospodářskému rozvoji nezávislé Botswany. Také relativní kulturní a etnická homogenita botswanské společnosti vytvořila příznivé prostředí pro budoucí vývoj. Paradoxně pozitivní efekt měly i války v 19. století, které přispěly k další integraci etnik, protože představovaly možnost spojit se v boji proti společnému nepříteli.

Ústřední postavou tswanské společnosti byl náčelník, jenž měl mimo jiné moc rozdělovat půdu a rozhodovat o dalším nakládání s těmito pozemky. Náčelník měl v rukou výkonnou moc kmene. Formuloval hospodářskou politiku a urovnával vnitřní i vnější konflikty. Přestože byl náčelník obdařen značnou politickou mocí, bylo na něj nahlíženo jako na rovného se svým lidem. V tehdejší společnosti se objevovaly už i některé demokratické rysy, z nichž nejvýznamnějším bylo tzv. kgotla.

Kgotla bylo shromáždění dospělých mužů, na nichž prodiskutovali otázky veřejných zájmů. Ačkoli mělo kgotla sloužit výhradně jako poradní orgán (nikoli jako exekutivní), stalo se vhodným fórem pro politickou diskuzi. Náčelník totiž nesledoval jen své zájmy, ale šlo mu o skupinový konsensus. Ke zvláštnostem kgotla také patřila možnost kritizovat náčelníka. Takto vyspělý vládní systém, který bránil přílišné centralizaci moci v rukou panovníka, byl v Africe ojedinělý a je považován za jeden ze základních kamenů botswanské demokracie⁷².

Dalšími charakteristickými znaky tehdejší společnosti bylo kolektivní vlastnictví půdy a soukromé vlastnictví dobytka. Dobytek představoval jediné významnější bohatství a byl tak ústředním předmětem patronsko-klientských vztahů, v nichž klienti prokazovali

⁷¹ Khama III. konvertoval ke křesťanství v roce 1862 a je dědečkem prvního botswanského prezidenta Seretse Khamy a pradědem současného prezidenta Iana Khamy.

⁷² ACEMOGLU, Daron, JOHNSON, Simon, ROBINSON, James A. An African Success Story: Botswana. *MIT Working Paper Series* [online]. 2001 [cit. 2009-05-08], s. 9-10.

politickou podporu svým patronům jako odměnu za poskytnuté užitky z patronských stád dobytka. Až do objevení ložisek diamantů si majitelé dobytka zachovali své postavení ve společnosti. Botswanskou vládu bylo možno nazvat za „vládu chovatelů dobytka“. Jasně definování vlastnických práv v 19. a později i ve 20. století se stalo komparativní výhodou Botswany oproti jiným africkým zemím.

5.2. Britský protektorát

Jak již bylo řečeno výše, vznik britského protektorátu měl zejména geopolitické příčiny. Měl především zabránit šíření německého vlivu v jižní Africe. Polopoušť bez dostupného bohatství Brity nijak nezajímala, a proto do ní na rozdíl od jiných koutů Afriky skoro neinvestovali, ani nezasahovali, čímž jen minimálně narušili mnohé místní instituce a jejich přirozený vývoj. O tom, že britský kolonialismus v Bečuánsku byl ve své podstatě „odlehčený“ (light) svědčí i fakt, že v průměru 75 % nákladů připadalo na administrativní výdaje⁷³. Z tohoto údaje je patrné, že na investice na podporu rozvoje či výstavbu chybějící infrastruktury zbylo jen málo finančních prostředků. Pozitivním vlivem pasivního britského zájmu o Bečuánsko byla absence kolonizátorských chyb a omylů, jichž se světové mocnosti dopouštěly téměř ve všech afrických zemích.

Jednou z chyb kolonizátorů byla snaha o centralizaci moci v rukou jednoho etnika a posílení moci panovníka. Díky nezájmu VB o chudé Bečuánsko k této chybě nedošlo. Na rozdíl od Bečuánska, v Lesothu⁷⁴ Britové narušili demokratické instituce (podobné kgotla), které omezovaly moc panovníka. Tím vzrostla důležitost kontroly nad politickou mocí, což mělo za následek boje o moc a následnou politickou nestabilitu v zemi.

Můžeme tedy „zanedbávání“ Bečuánska ze strany kolonizátorů označit za jeden z faktorů pro úspěšný rozvoj země? Ano. Za předpokladu existence předkoloniálních demokratických institucí omezujících moc panovníka se opravdu kolonizátorský nezájem může projevit pozitivně. Jiná situace byla např. v Somálsku, které mělo kromě značné etnické a kulturní homogenity výhodu i v podobném typu kolonialismu jako Botswana. V před-koloniální době zde však chyběly výše zmíněné instituce, což se v

⁷³ PARSON, Jack. Botswana: Liberal Democracy and the Labour Reserve in Southern Africa. *West Press, Boulder CO* [online]. 1984 [cit. 2009-05-08], s. 22-23.

⁷⁴ Hlavní etnikum Lesotha – Sotho – je do značné míry kulturně a etnicky spřízněné s etnikem Tswana.

období nezávislosti projevilo v častých bojích o moc a v rozdrobení do té doby jednotného národa do mnoha politických frakcí.

Po zhruba 50 letech přehlížení Bečuánska se počátkem 30. let 20. století změnila britská koloniální politika s cílem sjednotit své jihoafrické kolonie. V Bečuánsku vedla tato politika šíření nacionalismu a po druhé světové válce k založení Bečuánské národní strany. Vyhoštění náčelníka Seretse Khamy z Bečuánska⁷⁵ představovalo silný impulz pro nacionalistické hnutí a Británie začala ztrácet kontrolu nad zemí. Vše vyvrcholilo 30. září 1966, kdy byla na území Bečuánska vyhlášena nezávislá republika Botswana.

5.3. Nezávislá Botswana

První volby pořádané v roce 1965 s přehledem vyhrála strana BDP (Botswana Democratic Party) a její vůdce Seretse Khama se stal prvním prezidentem. Jak ukázal budoucí vývoj, nebylo toto rozhodnutí pouze logické, ale i moudré. Seretse Khama totiž v sobě snoubil jak tradiční autoritu náčelníka největšího botswanského etnika, tak moderní hodnoty, které získal při studiu na oxfordské univerzitě. Khama tak měl něco, co mnoho vládců v postkoloniální Africe nemělo, a sice přirozenou legitimitu. *"Státnické vlohy Seretse Khamy se projevíly jeho schopností kooptovat umírněné náčelníky i bělošské usedlíky a sjednotit je s méně radikální částí nové elity pod hávem liberálně-demokratické ideologie"*⁷⁶, píše ve studii o botswanské demokracii politolog Patrick Molutsi.

Botswana se také může pochlubit v Africe nebývalou kontinuitou politického vývoje, kdy od získání nezávislosti vládla pouze strana BDP. To vše při zachování demokracie a bez jakýchkoli důkazů o narušení věrohodnosti volebních výsledků. Na náznaky ohrožení své suverenity ve volbách v roce 1969 či 1994 BDP nereagovala represemi či machinacemi s volebními výsledky, ale reformami a investicemi do infrastruktury či venkova⁷⁷.

Již krátce po získání nezávislosti začala Botswana s indikativním plánováním (National Development Plans - NDPs), jehož prostřednictvím vytyčovala priority hospodářské

⁷⁵ Seretse Khama studující v Británii byl vyhoštěn za sňatek s bělošskou Britkou, což nebylo po chuti rasistickému jihoafrickému vedení.

⁷⁶ MOLUTSI, Patrick. Effective representation in Botswana: a guideline for political representatives. *Friedrich-Ebert-Stiftung* [online]. 1999 [cit. 2009-05-08].

⁷⁷ ACEMOGLU, Daron, JOHNSON, Simon, ROBINSON, James A. An African Success Story: Botswana. *MIT Working Paper Series* [online]. 2001 [cit. 2009-05-08], s. 15-16.

politiky pro následující roky. Kvůli absenci ostatních sektorů se první NDP soustředily zejména na primární sektor, především na chov dobytka. Jak již bylo zmíněno, vlastníky dobytka byli hlavně politické elity⁷⁸, a tak investice do tohoto odvětví byly v jejich zájmu. Na rozdíl od jiných afrických států, kde podle Thomsona⁷⁹ byly výkupní ceny zemědělských produktů uměle nízké a demotivovaly zemědělce, botswanské výkupní ceny přinášely zemědělcům dostatečné zisky, které byly dále reinvestovány do zvyšování efektivity produkce.

V Botswaně nenastal ani druhý Thomsonem popsáný jev, jenž patřil mezi priority řady postkoloniálních afrických vlád, které financovaly překotnou industrializaci za účelem nahrazování dováženého zboží. Státní subvence pak držely při životu obrovské a neefektivní továrny, přičemž na relativně výkonné zemědělství nezbyvaly finance. Botswana profitovala také z dohod s Evropským společenstvím (Lomé, 1975), jejímž prostřednictvím získala lukrativní přístup na evropské trhy a za své produkty inkasovala často ceny nad světovou úrovní.

Ze zahraniční pomoci botswanská vláda financovala i průzkumy důlních společností, které měly za cíl najít chudé zemi zdroje pro odraz z ekonomického dna. Na přelomu 60. a 70. let tito průzkumníci zaznamenali první úspěchy, když našli ložiska měděných a niklových rud v oblasti Selebi-Phikwe a uhlí v okolí Marupule. Mnohem důležitější však byl objev prvních ložisek diamantů v oblastech Orapa, Letlhakane a později i Jwaneng. I přes tento „zázrak“ neměla Botswana zaručenu růžovou budoucnost. Stačí připomenout příklady Sierry Leone, Konga či Angoly a uvědomíme si, že obrovské nerostné bohatství v Africe ještě neznamená jistotu vysokého tempa hospodářského růstu a zlepšující se životní úrovně občanů.

Proč tedy Botswana nepodlehla „prokletí nerostných zdrojů“? Klíčem k pochopení botswanského úspěchu nejsou pouze samotné zásoby nerostů, ale kvalitní vládní instituce, které vedou ke stabilitě a k příznivému podnikatelskému prostředí. Neméně důležitou se ukázala volba spolehlivého partnera pro těžbu svého nerostného bohatství. Tím se v našem případě stal jihoafrický těžební gigant De Beers, s nímž botswanská vláda vytvořila Debswana Diamond Company. Botswanský podíl na tomto koncernu byl nejprve pouhých 15 %, po objevech dalších ložisek však byla dohoda upravena a od

⁷⁸ V prvních letech po získání nezávislosti byly až 2/3 poslanců střední až velcí vlastníci dobytka.

⁷⁹ THOMSON, Alex. *An Introduction to African Politics*. Abingdon : Routledge, 2004. 284 s. ISBN 0-415-28261-6.

té doby mají na podniku obě strany stejný podíl⁸⁰. Rozhodující také bylo, že vláda nepodlehla euforii a nezačala bezhlavě navyšovat své výdaje. Zde prokázalo svůj význam indikativní plánování, protože v NDP byly stanoveny limity na vládní výdaje. Svou roli zde sehrálo i jasné definování a vymahatelnost vlastnických práv, které spolu s kvalitními institucemi zabránilo bojům o zdroje (a z toho pramenící politické a hospodářské nestabilitě) a implementaci distorzních politik. Výnosy z těžby diamantů končily v daleko menší míře než u jiných afrických států v síti patronsko-klientských vztahů, neboť byly reinvestovány do výstavby infrastruktury, zkvalitňování školství a zdravotnictví a do rozvoje podnikatelského sektoru.

Nelze říci, který z faktorů botswanského úspěchu je nejdůležitější, neboť absence některého z nich by mohla vést k méně dynamickému vývoji. Příčiny botswanského zázraku můžeme shrnout do 5 bodů⁸¹:

1. Botswana má rozsáhlé nerostné bohatství, zejména diamanty.
2. Botswana měla v předkoloniálním období neobvykle kvalitní politické instituce, které umožňovaly participovat na politickém vývoji a omezovaly centralizaci moci v rukou jedné osoby.
3. Koloniální vláda Velké Británie byla značně omezená a umožnila přežití výše zmíněných institucí.
4. Definování a vymahatelnost vlastnických práv byly v ekonomickém zájmu politických elit.
5. Moudrá rozhodnutí postkoloniálních vůdců (především Seretse Khamy a Quetta Masireho).

⁸⁰ ANDERSON, Susan. Botswana: Land of Paradoxes. *Mercatus Policy Series* [online]. 2005 [cit. 2009-05-08].

⁸¹ ACEMOGLU, Daron, JOHNSON, Simon, ROBINSON, James A. An African Success Story: Botswana. *MIT Working Paper Series* [online]. 2001 [cit. 2009-05-08], s. 20-21.

6. Problémy v „botswanském ráji“

Botswana však není zemí pohádkovou, a tak i ona se potýká s několika problémy. Mezi nejbolestivější se bezesporu řadí pandemie AIDS a problémy z ní vyplývající, rozsáhlý a fiskálně náročný státní sektor, přílišná závislost na produkci diamantů, přetrvávající sociální nerovnost ve společnosti a náznaky xenofobního chování občanů Botswany.

6.1. Pandemie HIV/AIDS

Není žádným tajemstvím, že se Botswana v posledních letech umístila na předních příčkách žebříčku zemí nejvíce zasažených virem HIV. Odhady počtu nakažených se sice liší výzkum od výzkumu, jasné však je, že s virem HIV se potýká 15-30 % obyvatel Botswany. Otázkou zůstává, proč zde dosáhla nemoc pandemických rozměrů, když kupříkladu země západní Afriky proti AIDS více či méně úspěšně bojují. Značná část viny je připisována dlouhodobému podceňování a přehlížení problému. Jsou to ale i náboženské a kulturní překážky, co brání spoustě Afričanů používat jedinou spolehlivou ochranu, kondomy.

Výroky papeže Benedikta XVI., že kondomy nejsou účinnou zbraní proti AIDS a že dokonce škodí Africe, nepředstavují recept k překonání současné neutěšené situace⁸². Smutná statistika AIDS s sebou přináší spoustu přímých či nepřímých následků. Nepopiratelným důsledkem této pandemie je pokles průměrné očekávané délky dožití za poslední dvě desetiletí z 67 na 38 let⁸³. Studie IMF z roku 2001⁸⁴ nachází i další potenciální dopady:

6.1.1 Dopady na nabídku práce

Demografický profil země ukazuje, že v důsledku pandemie AIDS se do deseti let začne zmenšovat počet práceschopných obyvatel. Produktivita práce se bude postupně snižovat jako následek zdravotních problémů pracovníků, častější pracovní neschopnosti či snížené pracovní intenzity. Významný problém také může znamenat úbytek kvalifikované pracovní síly.

⁸² Pope tells Africa 'condoms wrong'. *BBC News* [online]. 2009 [cit. 2009-05-15].

⁸³ World Development Indicators 2004. *The World Bank* [online]. 2004 [cit. 2009-05-09].

⁸⁴ The Macroeconomic Impact of HIV/AIDS in Botswana. *IMF Working Papers* [online]. 2001 [cit. 2009-03-09].

6.1.2 Dopady na úspory a investování

Zkušenosti z jiných rozvojových zemí dokazují, že podíl úspor na HDP negativně koreluje s ukazatelem podílu osob nakažených virem HIV. Podíl investic na HDP by mohl v budoucích letech klesat, přestože poptávka po investicích bude v důsledku nedostatku pracovních sil (a její rostoucí ceny) růst. Nabídku investic mohou ovlivnit i náklady na léčbu této nemoci, které se stanou značným fiskálním břemenem a budou snižovat množství prostředků, jež by za normálních okolností mohly být použity k investování.

6.1.3 Dopady na bankovní sektor

Studie IMF uvádí, že botswanské banky budou muset čelit zvýšenému množství nedobytných úvěrů zapříčiněných jak zvýšenou úmrtností mezi dlužníky, tak obtížemi v podnikatelském sektoru. V dnešní době banky pro poskytnutí úvěru nutně vyžadují pojištění dlužníka, což navyšuje úrokovou sazbu v průměru o 5 procentních bodů. Tato podmínka sice zajišťuje bankám relativní bezpečí, fyzickým či právnickým osobám však značně prodrazdí jejich úvěrové aktivity.

6.1.4 Fiskální náročnost

Od roku 2000 poskytuje botswanská vláda svým občanům jako jediná africká země bezplatný přístup k účinné (ale velmi nákladné⁸⁵) antiretrovirální léčbě (ART)⁸⁶. Státní rozpočet bude dále zatěžovat nárůst výdajů na sociální podporu a nižší daňové výnosy státu vzhledem k nižší ekonomické aktivitě. Podle reportu UNAIDS⁸⁷ byly v roce 2007 financovány preventivní a léčebné programy částkou přesahující 76 mil. USD, přičemž přibližně 80 % se na tom podílela botswanská vláda. V roce 2008 bylo poskytnuto dokonce přes 93 mil. USD⁸⁸.

Výše zmíněné dopady pandemie AIDS mají podle studie IMF v následujících letech vést k poklesu temp růstu HDP o 2-4 %. Prohlédneme-li si graf vývoje botswanského

⁸⁵ V některých sledovaných zemích dosahovaly podle jiné studie IMF (HAACKER, Markus. The Economic Consequences of HIV/AIDS in Southern Africa. *IMF Working Papers* [online]. 2000) náklady na ART až 100 % HDP/ob. Díky výrazně vyššímu HDP Botswany oproti jiným rozvojovým zemím lze však očekávat menší podíl.

⁸⁶ HIV & AIDS in Botswana. *AVERT* [online]. 2008 [cit. 2009-05-09].

⁸⁷ Report on the global AIDS epidemic. *UNAIDS* [online]. 2008 [cit. 2009-05-09].

⁸⁸ Ve spolupráci s PEPFAR (The US President's Emergency Plan for AIDS Relief).

HDP, dospějeme k závěru, že HDP v letech 2001-2008 sice kolísal, ale i tak nenaplnil černé představy prezentované studií IMF. Jak si vysvětlit, že HDP výrazně nepoklesl? Možnou odpověď nabízí skutečnost, že těžební sektor, jenž se na HDP podílí více než 70 %, zaměstnává pouze 3 % obyvatel a je tak méně náchylný na úbytek pracovních sil (HDP těžebního sektoru závisí především na světových cenách diamantů a ostatních nerostných surovin). Je také možné, že údaje o počtu nakažených virem HIV jsou vzhledem k nedokonalosti šetření značně zkreslené a Botswana se potýká s pandemií v menším rozsahu, než předpokládá. Těžko měřitelná je také úspěšnost boje proti pandemii AIDS. Má se však za to, že rostoucí podíl nakažených se již podařilo zastavit a dochází k jeho postupnému snižování.

6.2. Příliš velký státní sektor

Za svůj dynamický růst zaplatila Botswana daň ve formě obrovské a pronikavé přítomnosti státu v ekonomice. Vládní výdaje tvoří více než polovinu HDP a přes 65 % příjmů státního rozpočtu pochází ze státem vlastněných podniků a dalšího státního majetku⁸⁹. Státní agentury poskytují služby, které by mohly být bez problémů a často i efektivněji prováděny soukromým sektorem. Pokud se místních podnikatelů zeptáte, co to znamená obchodovat, nemálo z nich vám řekne, že to znamená obchodovat s vládou. I to je důkazem toho, jak velký vliv má stát na podnikatelský sektor. Přestože se privátní sektor na celkové zaměstnanosti podílí 56,7 %, je nutno přiznat, že podíl pracujících ve veřejném sektoru je i přesto značný (37 %⁹⁰).

Dalším botswanským paradoxem je to, že za takto komplexní státní služby platí občané a podniky neúměrně nízké daně. Tento model není dlouhodobě udržitelný a jeho fiskální náročnost může táhnout Botswanu ke dnu. Obzvlášť, když příjmy z diamantů nebudou věčné. Předpovídá se, že až do roku 2030 by ceny diamantů měly zůstat na přibližně stejné úrovni. Také zvyšující se kvalita syntetických diamantů nutí botswanskou ekonomiku k diverzifikaci. V rámci veřejného sektoru již sice probíhají určité reformy, mají však spíše za cíl zefektivnění nikoli redukci přítomnosti státu v ekonomice.

⁸⁹ ANDERSON, Susan. Botswana: Land of Paradoxes. *Mercatus Policy Series* [online]. 2005 [cit. 2009-05-10].

⁹⁰ CLOVER, Jenny. Botswana: Future Prospects and the Need for Broad-based Development. *Institute for Security Studies* [online]. 2003, [cit. 2010-11-11].

6.3. Přetrvávající sociální nerovnost a chudoba

Podle Thomsona ne každý občan Botswany má z působivého hospodářského růstu stejný užitek. Statistiky tento názor podporují a měřeno Giniho koeficientem patří Botswana mezi země s největší příjmovou nerovností. 40 % populace se podílí na národním bohatství pouhými 10 %, zatímco nejbohatších 20 % obyvatel vlastní 61,5 % této sumy⁹¹. Problém chudoby se týká především venkovského obyvatelstva, když ze 47 % obyvatel patřících pod hraniční mez chudoby⁹² jich téměř 97 % žije ve venkovských oblastech. Přestože se vláda staví k těmto výzvám čelem a snaží se o rozvoj venkova, jen těžko se jí může povést zlepšit životní podmínky v zemi s tak nízkou hustotou osídlení⁹³. I přes výše zmíněné problémy se dá říci, že obyvatelé Botswany mají výrazně vyšší životní standard než většina Afričanů.

6.4. Náznaky xenofobního chování

Přestože Botswana nemá oficiální imigrační politiku, neutěšená situace v sousedním Zimbabwe a nárůst nelegálních imigrantů z této země vedl vládu k výstavbě 500 km dlouhého elektrického plotu na hranicích se Zimbabwe⁹⁴. Za tuto stavbu byla botswanská vláda podrobena kritice ze stran mezinárodních pozorovatelů. Podobné chování může v botswanské společnosti, která jako jedna z mála afrických zemí nezažila období násilného nacionalismu, zakořenit xenofobní postoje. Podle průzkumu veřejného mínění z roku 2001 se tak již stalo, když více než 20 % obyvatel by podpořilo vystěhování všech imigrantů a 71 % by deportovalo všechny imigranty „nepřispívající do ekonomiky“⁹⁵.

⁹¹ THOMSON, Alex. *An Introduction to African Politics*. Abingdon : Routledge, 2004. 284 s. ISBN 0-415-28261-6.

⁹² Je nutno poznamenat, že národní hranice chudoby se v Botswaně nachází mnohem výše než v ostatních afrických zemích.

⁹³ Botswana se potýká s jednou z nejnižších hustot osídlení na světě (cca. 3 ob. /km²). Země je charakteristická obrovskými nevyužitými prostory mezi městským a venkovským osídlením. I to značně prodražuje rozvoj venkova.

⁹⁴ Botswana-Zimbabwe fence row. *BBC News* [online]. 2003 [cit. 2009-03-10].

⁹⁵ ANDERSON, Susan. Botswana: Land of Paradoxes. *Mercatus Policy Series* [online]. 2005 [cit. 2009-05-10].

7. Zimbabwe: od afrického klenotu k „failed state“

Pro správné pochopení událostí, jež se v Zimbabwe odehrávají od 90. let 20. století, je nutné jít zpět do minulosti a poodhalit genezi současného krizového vývoje. Málokdo totiž v prvních letech po získání nezávislosti tušil, že tento africký premiant by mohl skončit ještě hůře než státy, které byly již před vznikem nezávislého státu označeny za beznadějné a odsouzené k přežívání z roku na rok. V roce 1981 připadal na jednoho obyvatele Zimbabwe HDP ve výši 1059 USD, což bylo zhruba 4x více než ve Rwandě, 5x více než v Malawi nebo dokonce 10x více než v Ugandě⁹⁶. Dnes nejlichotivější odhady hovoří o tom, že v rámci tohoto ukazatele jsou všechny výše zmíněné státy na přibližně stejné úrovni. Určité zdroje avšak uvádí, že Zimbabwe zaujímá v pomyslném žebříčku zemí až poslední místo a její HDP na obyvatele je v důsledku nedávné hyperinflace velmi obtížné měřitelné a s největší pravděpodobností nepřesáhne ani 100 USD⁹⁷. Nezávisle na tom, který ze zdrojů lépe vystihuje výkonnost Zimbabwe, je zřejmé, že tato země zažila v minulých dekádách nebývale silný pokles hospodářské aktivity. Analýze tohoto nečekaného propadu jsou věnovány následující odstavce.

7.1. Vývoj Zimbabwe v prvních letech po získání nezávislosti

Občanská válka ve Rhodesii (1964-1979) nebyla pouze bojem o moc mezi bělošskou menšinou a černošskou většinou, ale šlo taktéž o střet dvou odlišných ideologií, které hrály prim v tehdy bipolárním světě. Zatímco Smithův režim upřednostňoval tržní hospodářství, povstalecké hnutí vyznávalo marxisticko-leninistickou ideologii a centrálně plánované hospodářství. Po získání nezávislosti v roce 1980 se však ze Zimbabwe nestala čistě socialistická země. Klíčovým hráčem v zimbabwském hospodářství se stal stát. Stát měl pod patronátem kontrolu veškeré hospodářské činnosti a v rámci prorůstové politiky prováděl vyhodnocování investičních projektů a sám rozhodoval, kam se budou státní prostředky investovat, protože to bylo považováno za nejefektivnější způsob. I přes výše zmíněné ale stále uznával roli soukromého sektoru. Postupem času se však zimbabwské hospodářství začalo spíše přibližovat modelu

⁹⁶ Údaje pochází z databáze Světové banky (World Development Indicators) a jsou měřeny v současných cenách

⁹⁷ Zimbabwe. *CIA World Factbook 2010* [online], [cit. 2010-11-11].

uplatňovanému v socialistických zemích, než aby docházelo k akcentování významu tržních sil.

Hlavním motorem hospodářského růstu se měla v nezávislém Zimbabwe stát průmyslová výroba. Vláda měla v úmyslu posílit vazby mezi jednotlivými výrobci a ve větší míře používat domácí vstupy. Tím, že by se méně součástek dováželo, by se zároveň snížila devizová náročnost průmyslové výroby. Tento proces se v odborné literatuře nazývá „nahrazování importu“ (import substitution) a téměř ve všech zemích subsaharské Afriky mu byla v prvních letech po získání nezávislosti dávána až přílišná důležitost. Grandiózní, vládou financované, průmyslové projekty byly značně neefektivní, výrobky neschopné konkurence a při absenci domácí poptávky musely v nerovném boji soupeřit na světovém trhu. Mnohem lepší uplatnění by státní prostředky našly v zemědělství, na němž byla tehdy v afrických státech závislá většina obyvatel.

Místo zvyšování produktivity zemědělství „sponzoroval“ ale tento důležitý sektor neefektivní průmyslové projekty prostřednictvím vysokého zdanění. Podle afrických vlád bylo nahrazování importu důležité z hlediska diverzifikace ekonomik, které v návaznosti na jejich deformaci v koloniální éře, byly často velmi úzce specializované. V osmdesátých letech závisela podle Thomsona⁹⁸ více než polovina afrických zemí na vývozu jednoho nebo dvou produktů či surovin. Zajímavostí je, že Zimbabwe tímto problémem netrpělo a mělo na africké podmínky dobře diverzifikovaný export. Politika omezování dovozu a jeho nahrazování domácími výrobky zde tedy nebyla zapotřebí.

Tabulka 3 Nediverzifikovaný export afrických států (počet produktů či surovin, které se na exportu podílí v součtu více než 75 %)

	1 produkt	2 produkty	3 produkty	4 produkty	Více produktů
Počet zemí	15	14	8	4	11

Zdroj: vlastní zpracování

Již krátce po získání nezávislosti se vláda a její ekonomičtí poradci předháněli v ambiciózních plánech o budoucí výkonnosti hospodářství. Roky 1980 a 1981 jim daly

⁹⁸ THOMSON, Alex. An Introduction to African Politics. Abingdon : Routledge, 2004. 284 s. ISBN 0-415-28261-6.

zapravdu. Zimbabwská ekonomika v té době rostla o 14,42 % (resp. 12,53 %) ⁹⁹. Takto dynamický růst pramenil z uvolnění sankcí v mezinárodním obchodě a ukončení občanské války (v souvislosti s pádem Smithova režimu). Dalším příznivým faktorem byly rekordně vysoké světové ceny zlata ¹⁰⁰, z čehož Zimbabwe jako tradiční vývozce této komodity do značné míry těžilo. V následujících letech se už Zimbabwe nepodařilo navázat na tyto úspěchy a v důsledku klesajících světových cen komodit, zhoršujících se směnných relací a nebývale silného dvouletého sucha růst nepřekročil 3 %.

Z důvodu finanční náročnosti svých rozvojových plánů se muselo Zimbabwe již v roce 1981 a 1983 obrátit na Mezinárodní měnový fond (IMF) ¹⁰¹ s prosbou o úvěrovou linku. Je známo, že úvěry od IMF jsou spojeny s podmínkami, které by měly zemi zamezit v rychlém tempu zadlužování. Přestože okolnosti tehdejších úvěrů nebyly zveřejněny, dá se očekávat, že se týkaly zejména omezení nárůstu vládních výdajů a doporučovaly soustředit podporu na exportní sektor. Opuštění systému centrálního plánování a přechod k ročním rozpočtům můžeme také brát za jeden z důsledků úvěrových podmínek. S úvěrovou expanzí také souviselo zhoršování ukazatelů zadluženosti. Zatímco v roce 1980 vykazovalo „debt service ratio“ ¹⁰² pouhých 2 %, mezi lety 1983-84 to bylo již téměř 30 % ¹⁰³.

V souladu s požadavky IMF podpořilo Zimbabwe svůj exportní sektor výraznou devalvací zimbabwského dolaru (Z\$). Postupný nárůst domácích cen tak byl ještě zesílen prostřednictvím importního inflačního kanálu. Vládní podpora se zaměřovala především na těžební průmysl. Během 80. let (kromě začátku) totiž docházelo k poklesu světových cen komodit a vláda pumpovala peníze do důlních společností za cílem udržení zaměstnanosti. Tyto neefektivní výdaje na nějakou dobu vytlačily investice do vývoje technologií a průzkumu nových nalezišť.

7.2. SAP a 90. léta

Kombinace recese světové ekonomiky, období sucha a neúrody, pomalého rozvoje klíčových exportních odvětví a zranitelnosti vůči vnějším ekonomickým šokům se

⁹⁹ World Bank Databank

¹⁰⁰ V letech 1980 a 1981 se světová cena zlata pohybovala v intervalu mezi 550 a 750 USD za trojskou uncí, přičemž hodnota 750 USD zůstala historickým maximem až do konce roku 2007.

¹⁰¹ Zimbabwe je členem IMF od roku 1980.

¹⁰² Debt service ratio neboli poměruje podíl dluhové služby (splátky jistiny a úroků) na exportních příjmech. Běžně se pohybuje mezi 0 až 20 %. Vyšší hodnoty jsou považovány za rizikové.

¹⁰³ World Bank Databank

ukázala být silnou brzdou pro transformaci zimbabwské ekonomiky. Na konci 80. let se tak Zimbabwe potýkalo s hospodářskou stagnací¹⁰⁴, rostoucí zadlužeností, nedostatkem deviz a rostoucí nezaměstnaností. Nebylo tedy překvapením, když se Zimbabwe v roce 1990 přihlásilo do tzv. programu strukturálních úprav (SAP neboli Structural Adjustment Programme). Jedná se o společný projekt IMF a Světové banky v rámci podpory rozvojových zemí formou snížených úrokových sazeb na již poskytnuté úvěry nebo formou čerpání nových úvěrů. Za své prostředky požadují tyto instituce takovou změnu jednotlivých komponentů hospodářské politiky¹⁰⁵, která by zamezila vzniku či dalšímu rozšiřování fiskálních imbalancí.

Počátek 90. let se tak v Zimbabwe nesl v duchu liberálních reforem. Hlavním cílem těchto reforem byla postupná deregulace a větší spoléhání na tržní síly. Neméně důležité byly reformní snahy ve finančním systému, které byly zaměřeny na zvýšení jeho flexibility a přilákání zahraničního kapitálu. Podle studie Světové banky z roku 1989 představoval největší brzdu hospodářského růstu a přílivu zahraničních investic především sám stát, který by se měl více snažit o vytvoření příznivějšího podnikatelského prostředí¹⁰⁶. Státní orgány si tyto rady vzaly za své a místo časté intervenční a subvenční činnosti přesunuly svoje aktivity zejména na budování prostředí, které bude přitažlivé pro domácí i zahraniční investory. Dalším rysem snižování státního vlivu na ekonomiku byl také privatizační program.

Privatizace probíhala i v důležitých exportních sektorech a zejména těžební průmysl dokázal přilákat zahraniční kapitál. Jak těžba nerostných surovin, tak i celé exportní odvětví (především pěstování tabáku) mělo prospěch z postupných devalvací prováděných v průběhu 90. let a s prosperitou těchto odvětví šel ruku v ruce i nárůst zaměstnanosti. Ne všechno šlo ale podle plánu. Navzdory plánům a kalkulacím Světové banky nebyla průmyslová výroba daleko od kolapsu a místo tvorby dodatečných devizových příjmů z exportních operací docházelo zejména v textilním průmyslu k masivnímu propouštění. Oslabující měna sice těšila exportéry, ale na druhé straně docházelo k mohutnému dovozu inflace, kdy míra inflace (měřená pomocí CPI) rostla

¹⁰⁴ Během 80. let rostl zimbabwský HDP průměrně o 5 % ročně. Vynecháme-li avšak roky 1980-81 dostáváme se k průměrnému růstu o celé 2 % nižšímu (vlastní výpočty podle World Bank Databank).

¹⁰⁵ Mezi nejčastější doporučení patří redukce vládních výdajů, proexportní devalvace měny, odstranění dotací a cenových kontrol, privatizace státních podniků či zeštíhlování byrokratického aparátu.

¹⁰⁶ DAILAMI, Mansoor; WALTON, Michael. Private Investment, Government Policy and Foreign Capital in Zimbabwe. *World Bank Working Paper* [online]. 1989, 1, [cit. 2010-10-18].

mezi lety 1990-96 průměrně o 25 % ročně¹⁰⁷. Tak silný nárůst cen zboží ve spotřebním koši snižoval reálnou kupní sílu obyvatelstva, která byla už tak dost oslabena, protože růst mezd zaostával za inflací a reálná mzda postupně klesala. Na tyto obtíže se vláda snažila reagovat pomocí tzv. kompenzačních balíčků.

Další závažný problém představovala stále nedořešená pozemková reforma. Její provedení bylo ústředním bodem volebního programu všech vlád, ale ani tak nedošlo k výraznějším změnám a přetrvával stav z dob před získáním nezávislosti, kdy většinu půdy vlastnila bělošská menšina. Jediným pokrokem tak byla vládní dohoda, na jejímž základě mohli černošští Zimbabwané odkupovat půdu za tržní cenu a se souhlasem obou zúčastněných stran. Vezmeme-li v úvahu tehdejší ekonomickou situaci Zimbabwe, je nám jasné, že na provedení pozemkové reformy v širším rozsahu by dozajista chyběly finanční zdroje. Podle některých expertů by bylo dokonce zapotřebí až 40 mld. USD¹⁰⁸. Přestože USA a jiní světoví donoři přislíbili Zimbabwe finance na provedení pozemkové reformy, skutečně obdržená částka ale neumožnila její realizaci.

Neutěšený stav státního rozpočtu dále zhoršila účast Zimbabwe v občanské válce v DR Kongo (1998-2003). Ačkoli Zimbabwe nebylo v přímém ohrožení, vydal Robert Mugabe příkaz k vyslání armády na nákladnou zahraniční misi. Vyčíslení nákladů není jednoznačné, ale podle některých interních zdrojů přišla tato akce Zimbabwe na 200 mil. USD¹⁰⁹. Finanční přínosy této invaze pro Zimbabwe jsou značně netransparentní, ale Mugabe, jeho blízcí spolupracovníci a samotní vojáci se na misi v nerostně bohatém Kongu dozajista obohatili.

Prohlubující se fiskální deficit (čímž Zimbabwe porušovalo podmínky spojené s úvěry od IMF a Světové banky) a neschopnost vlády změnit tento trend nakonec vedly k tomu, že IMF pohrozil, že suspenduje veškerou svou pomoc. V návaznosti na to IMF navrhl drastické rozpočtové škrt, které by napomohly obnovení fiskální disciplíny. Vláda však tyto návrhy odmítla a vztahy mezi IMF a Zimbabwe se tak dále vyostřily. K tomu se ještě přidaly problémy Zimbabwe se splácením svých závazků vůči fondu a nebylo tak divu, že k 6.6.2003 IMF suspendoval svoji pomoc Zimbabwe¹¹⁰. Tento stav

¹⁰⁷ World Bank Databank

¹⁰⁸ DANSEREAU, Suzanne; ZAMPONI, Mario; MELBER, Henning. Zimbabwe - The Political Economy Of Decline. Uppsala : Nordic Africa Institute, 2005. 43 s. ISBN 9171065415.

¹⁰⁹ Mugabe's costly Congo venture. BBC News [online]. 2000, [cit. 2010-10-20].

¹¹⁰ Zimbabwe: 2010 Article IV Consultation. IMF Country Reports [online]. 2010, [cit. 2010-10-20].

trval až do počátku roku 2006, kdy Zimbabwe doplatilo některé opožděné platby a IMF v reakci na to obnovil svoji spolupráci.

7.3. Formování opozice

Zimbabwe se po selhání obou rozdílných strategií (externě orientovaná – spolupráce s IMF a vnitřně orientovaná) ocitlo v nezáviděníhodné situaci. Hospodářská politika vlády nebyla schopna krotit pádivou inflaci, splácet své rozsáhlé zahraniční závazky, potýkala se s rostoucí nezaměstnaností (blížící se až k 50 %), stále více obyvatel upadalo do chudoby a trpělo hladem. Neschopnost vlády řešit tyto problémy podnítila vznik opozičního hnutí. Zpočátku měla opozice podobu odborového hnutí, které formou častých stávek protestovalo proti klesajícím reálným mzdám a zhoršujícím se životním podmínkám. Do stávek se postupně zapojil téměř celý veřejný sektor. Vláda v reakci na masovost těchto akcí ustoupila a hromadně zvýšila platy. Zvýšení nominálních mezd jen přispělo k roztáčení inflační spirály a nárůst reálných mezd státních zaměstnanců byl i přes jejich politické vítězství pouze mizivý.

Na rostoucí nevoli reagovala vláda zákazem pořádání masových akcí. Paradoxně to byl tento zákaz, co umožnilo spojit síly odborového hnutí a aliance požadující změnu ústavy¹¹¹ a vládní garnitury. Jedinou reakcí vlády na tyto hlasy bylo časté užívání zastrašování a násilí. I přes zákazy shromažďování se opozičním silám podařilo sjednotit své síly a založit stranu MDC (Movement for Democratic Change), která měla vyzvat ZANU-PF v parlamentních volbách v roce 2000. První úspěch si opoziční hnutí připsalo již v roce 2000 během referenda, které se týkalo ústavních změn. MDC tak mělo otevřenou cestu k účasti v parlamentních volbách. ZANU-PF historicky první prohra vystrašila a ještě zostřila své represe vůči odpůrcům.

Navzdory zastrašování a útokům na své členy a sympatizanty¹¹² dosáhlo MDC v parlamentních volbách v roce 2000 historického úspěchu, když získalo 57 křesel. ZANU-PF, jehož kampaň se nesla v silně nacionalistickém duchu, označovalo Velkou Británii za nepřítele, který umožnil „velkou krádež půdy“ bělošskými farmáři. I přes

¹¹¹ Cílem této aliance bylo povolení opozičních politických stran, zrušení státu jedné strany (one-party state) a omezení pravomocí prezidenta.

¹¹² Odhady hovoří o přibližně 100 obětech těchto násilností.

tento agresivní slovník nezabránilo ZANU-PF dramatickému poklesu popularity a jen o pouhých 5 % hlasů porazilo opoziční MDC¹¹³.

Těsně před prezidentskými volbami v roce 2002 se vládě ještě povedlo ve spěchu schválit dva zákony, které značně omezovaly svobodu tisku a dramaticky zvyšovaly zadržovací a konfiskační práva veřejných orgánů. Tímto se Zimbabwe značně vzdálilo demokratické společnosti a začalo se povážlivě přibližovat diktátorskému režimu. Podobně jako v minulých volbách musela opoziční strana čelit překážkám nastavovaným vládou. Téměř každý druhý předvolební mítink byl rozeznán policií a více než 1400 stranických představitelů a sympatizantů bylo zadrženo¹¹⁴. SADC¹¹⁵ v tomto reportu s ohledem na problémy ve volebních komisích a pravděpodobnou zmanipulovatelnost hlasů označila volby za „neither free, nor fair“, tj. ani svobodné, ani férové.

Podle oficiálních výsledků se vítězem stal stávající prezident Robert Mugabe (56,2 %), zatímco na druhém místě skončil s nevelkým odstupem předseda strany MDC Morgan Tsvangirai (41,9 %). V souvislosti s výše uvedenými argumenty odmítlo MDC uznat výsledek těchto voleb. Násilnosti pokračovaly i v povolebním období a čelní představitelé MDC byli dokonce obžalováni z velezrady.

Vedlejším efektem nacionalistického tónu volebních kampaní byl nárůst odporu k bělošským farmářům, kteří vlastnili většinu úrodné půdy v zemi. Neschopnost vlády „napravit tuto nespravedlnost“ měla za následek násilné zabírání farem. Vláda se kupodivu nepostavila na stranu právoplatných majitelů konfiskovaných pozemků a oznámila, že zabírání farem je pouze určitou formou protestu proti koloniálnímu dědictví. Nejvyšší soud ale tento názor nezastával a prohlásil probíhající invaze za ilegální. V návaznosti na toto rozhodnutí byli dva soudci Nejvyššího soudu donuceni k rezignaci a nahrazeni názorově konformními soudci. V prosinci 2001 pak Nejvyšší soud vydal prohlášení, že „pozemková reforma byla záležitostí sociální spravedlnosti a nebyla, přesněji řečeno, úplně legální“¹¹⁶.

¹¹³ Zimbabwe. Election Guide [online], [cit. 2010-10-22].

¹¹⁴ Analysis of Zimbabwe's Presidential Election. *SADC Parliamentary Forum* [online]. 2002, 1, [cit. 2010-10-22].

¹¹⁵ SADC je zkratka mezivládní organizace South African Development Community, jejímž členem je jak Zimbabwe, tak Botswana.

¹¹⁶ Ebrahim blasts fast-track land programme. *Zimbabwe Independent* [online]. 2001, [cit. 2010-11-01].

7.4. Strategie izolace

V návaznosti na výše uvedené události, kdy docházelo k porušování vlastnických práv a ze Zimbabwe se postupně stával autoritářský stát, ukončila většina donorů své podpůrné programy a zahraniční pomoc. Zimbabwe tak zůstalo odkázáno pouze na humanitární pomoc a pomoc v rámci programů boje proti AIDS. Kvůli značné fiskální nedisciplinovanosti a kontroverzní pozemkové reformě odmítl se Zimbabwe spolupracovat i IMF. Zimbabwe se tak postupně stávalo čím dál tím více izolovanou zemí, k čemuž dále přispěl i zákaz činnosti zahraničních i domácích nevládních agentur.

Strategie izolace byla vládou s pompou prezentována jako alternativa k dřívější spolupráci s Brettonwoodskými institucemi. Pozemkovou reformu považovali vládní představitelé za úspěšnou a tvrdili, že jen díky ní vyprodukují farmáři dostatek jídla, což ukončí zimbabwskou závislost na potravinové pomoci ze zahraničí. Tomuto cíli měla napomoci i redistribuce vybavení, které bylo zabaveno při zabírání farem. Tuto činnost si na starost vzala překvapivě centrální banka. Rozdělování farem v rámci pozemkové reformy se stalo předmětem dohadů, protože většina lukrativních farem byla rozdělena mezi členy vládní strany a jejich sympatizanty. ZANU-PF tímto sledovalo možnost konsolidovat svou ekonomickou pozici.

V listopadu roku 2003 byl do čela zimbabwské centrální banky jmenován Gideon Gono, který dostal za úkol zastavit roztáčející se inflační spirálu a stabilizovat domácí měnu. Kromě reforem v rámci domácí ekonomiky se Gono snažil obnovit úvěrové linky ze zahraničí, přičemž například IMF uhradil 4,5 mil. USD z celkového dluhu ve výši 273,9 mil. USD¹¹⁷. Vláda mezitím spustila novou protikorupční kampaň, jež se měla stát hlavním pilířem pro příští volby. Tato kampaň se měla zaměřit na korupci mezi prominentními podnikateli a politiky, přičemž stranická příslušnost zde neměla hrát žádnou roli. I přes tento ambiciózní plán docházelo stále častěji k tomu, že na klíčové pozice v rámci kabinetu a státních podniků byli dosazováni příslušníci armády. Tento trend můžeme pojmenovat jako „militarizace vlády“.

Navrácením k řádnému splácení svých závazků a protikorupční kampaní se snažila vláda ukonejšit zahraniční pozorovatele a navodit představu, že situace v Zimbabwe se postupně zlepšuje. Ve skutečnosti bylo však v Zimbabwe dobrého pomálu. Mezi lety

¹¹⁷ Zim 'starts to repay IMF'. *Business Day* [online]. 2004, [cit. 2010-11-01].

1999 a 2005 došlo ke kumulativnímu poklesu HDP ve výši 32,6 %¹¹⁸, o přinejmenším trojciferné míře inflace a nadpoloviční míře nezaměstnanosti ani nemluvě. Analyzovat úspěšnost pozemkové reformy je kvůli nedostatku věrohodných dat téměř nemožné¹¹⁹. Je ale zřejmé, že došlo k poklesu zemědělské produkce a některé dříve vývozní komodity se musely začít ve velkém dovážet z okolních zemí, aby se snížil už tak významný nedostatek potravin.

Vysoké nezaměstnanosti a jí způsobený nedostatek financí se zimbabwské rodiny snaží bránit vysíláním (často i ilegálním) svých členů do zahraničí (zejména do JAR či Botswany). V případě úspěchu pak posílají rodinní příslušníci část své mzdy domů a především díky těmto remitencím dokážou zimbabwské rodiny důstojně přežívat. Není třeba zmiňovat, že masivní exodus pracovní síly snižuje potenciální produkt zimbabwské ekonomiky, protože dochází k tzv. odlivu mozků (brain drain). Jinou formu odlivu mozků představuje výrazný pokles očekávané délky života při narození, jenž je způsoben jak virem HIV, tak epidemiemi cholery a hladověním obyvatel.

7.5. Nabízí MDC alternativu?

Nehledě na kritiku vládní strany ZANU-PF je třeba také analyzovat, jakou cestu z krize nabízí opoziční strana. Svoji strategii formulovala opozice již v roce 2004 v dokumentu nazvaném „Restart: Our Path to Social Justice¹²⁰“ (Restart: Naše cesta k sociální spravedlnosti). Mezi hlavní pilíře tohoto dokumentu patří silně prorůstová hospodářská politika, důraz na kvalitu vládnutí (good governance), konstitucionalismus, právní stát, participativní demokracii a udržitelný růst. MDC slibuje masivní růstově orientovaný program obnovy, v rámci něhož by došlo k obnovení jak cenové, tak měnové stability, tvorbě nových pracovních míst, zmírnění chudoby, obnově sociálních a humanitárních programů a zkvalitňování infrastruktury. MDC dále plánuje provést audit státních podniků, všech dříve uskutečněných privatizací a přerozdělení půdy.

V otázce zahraničního dluhu chce MDC navázat aktivnější spolupráci s věřiteli a prostřednictvím pravidelných splátek a vládní garance dluhu dosáhnout lepších podmínek pro další splácení. V oblasti trhu práce neslibuje MDC přesný plán tvorby nových pracovních míst. Naopak vychází z toho, že k tvorbě nových pracovních

¹¹⁸ Vlastní výpočet podle dat z World Bank Databank.

¹¹⁹ Analýze pozemkové reformy již byla věnována kapitola 3.

¹²⁰ Restart: Our Path to Social Justice. *Movement for Democratic Change* [online]. 2004[cit. 2010-11-01].

příležitostí dojde prostřednictvím zvýšení HDP na předkrizovou úroveň a přesunem podnikatelských aktivit z tzv. šedé ekonomiky. Nárůst produkce v těžebním průmyslu si MDC slibuje od zahraničních soukromých vlastníků dolů, kteří dostanou více prostoru k tomu, aby dokázali, že umí s nerostným bohatstvím hospodařit lépe než stát.

MDC také hodlá ve větší míře podporovat integraci národnostních menšin do hospodářského života a pomocí poradenství a poskytováním finančních prostředků chce napomoci rozvoji malých a středních podniků (SME). Pozemková politika MDC vychází z respektování vlastnických práv a chce zabránit přetrvávání statusu quo (jak z let po pozemkové reformě, tak z postkoloniálního rozdělení půdy). Již bylo zmíněno, že MDC plánuje provést v této oblasti audit a postarat se o přiměřenou kompenzaci původním vlastníkům půdy, jimž byl jejich majetek zkonfiskován v rozporu s platnými právními normami. Kvalitní vládnutí má být podporováno protikorupční komisí, fiskální odpovědností, výkonnými a efektivními veřejnými orgány a zabráněním bujení byrokracie. V rámci decentralizace rozhodovacího procesu chce MDC ve větší míře zapojit i místní samosprávu.

Dalo by se říci, že celý dokument se vyznačuje sociálně demokratickým jazykem s důrazem na participaci jednotlivce a udržitelný rozvoj. MDC navrhuje vytvoření několika nových tripartitních institucí, které by měly zajistit soulad mezi hospodářským růstem a sociálně spravedlivým rozdělením majetku. K tomu je nutno udržovat rovnováhu mezi poskytováním ekonomických příležitostí a sociálními a humanitárními programy a mezi ekonomickým rozvojem prostřednictvím zahraničního kapitálu a rozvojem financovaným domácími zdroji.

Opoziční strany bez zkušeností s vládnutím mívají často zkreslené představy o vládní praxi a prezentují svoji vizi ve stylu „vše pro všechny“. Stejně tak je na tom i MDC. Navíc je na výše popsané strategii MDC znát, že se značně inspirovala doporučeními Světové banky zaměřených na principy vládnutí. Tyto principy staví stát do role regulatorního subjektu, jenž určuje pravidla hry, zabezpečuje stabilní monetární a fiskální politiku a poskytuje služby jednotlivým odvětvím ekonomiky a samotným občanům. Hlavním motorem rozvoje se pak má stát trh a tržní síly. Je poněkud překvapující, že strana sociálně demokratického charakteru se v problematice tvorby nových pracovních míst spoléhá pouze na obnovení a vznik nových pracovních příležitostí po zvýšení hospodářské výkonnosti. Tento aspekt je taktéž velmi blízký

názorům Světové banky. V poslední době začala Světová banka zdůrazňovat mimo jiné i udržitelný růst a participaci národnostních menšin. I tyto argumenty jsou ve strategii strany MDC zastoupeny.

Je důležité přiznat si, že výše popsaný dokument je do jisté míry podobný rozvojové strategii strany ZANU-PF z 80. a 90. let, kdy aktivně spolupracovala s Brettonwoodskými institucemi¹²¹ a řídila se jejich doporučeními. Jak je známo, tento recept se ukázal pro zimbabwskou ekonomiku neúčinným. S přihlédnutím k současnému stavu země je krajně nepravděpodobné, že by tentýž model fungoval lépe v dnešních podmínkách, kdy země mimo jiné bojuje s nadměrnou zadlužeností, která by zemi značně svázala ruce a neumožnila dostatečné financování prorůstových politik.

Doporučení IMF se za poslední roky příliš nezměnila. Základními kameny jsou i nadále fiskální odpovědnost, protiinflační politika a proexportní devalvace měny. Značná důležitost je připisována i obnovení tripartitních rozhovorů. Ostatní donorské agentury akcentují především vytvoření životaschopného hospodářství, příznivého prostředí pro politický dialog, sestavení plánu pro splácení zahraničního dluhu a návrat k tradicím právního státu. Společným znakem všech požadavků je odmítavý postoj k pozemkové reformě, přičemž naprostý základ zde představuje respektování vlastnických práv¹²².

Dřívější rozvojové strategie rychle narážely na tyto požadavky Brettonwoodských institucí a neumožňovaly dosažení výše zmíněné rovnováhy mezi hospodářským růstem a sociálně spravedlivým rozdělením majetku a souladu mezi podporou exportního a domácího sektoru. V rámci Programů strukturálních úprav (SAP) bylo již téměř nemožné dostát těmto závazkům vůči společnosti a pouliční nepokoje se stávaly stále častějším jevem. Výsledkem omezení nebo eliminace redistribučních politik pak byla nespokojenost obyvatel s narůstající chudobou a strádáním, což vyvrcholilo vznikem politické opozice. Vládnoucí strana se začala obávat o svoji pozici, uchýlila tak se k represivním politikám a posilovala své postavení u jí blízkých ekonomických elit. Postupem času se vládnoucí strana značně oddálila od svých původních cílů a ekonomika se dostala do slepé uličky.

¹²¹ Za Brettonwoodské instituce jsou považovány organizace, jež vznikly uzavřením dohody v Bretton Woods v roce 1944. Mezi tyto organizace patří Mezinárodní měnový fond (IMF, dříve Stabilizační fond) a Světová banka (WB, dříve Banka pro obnovu a rozvoj).

¹²² Zimbabwe: 2004 Article IV Consultation. *IMF Country Reports* [online]. 2004, [cit. 2010-11-01].

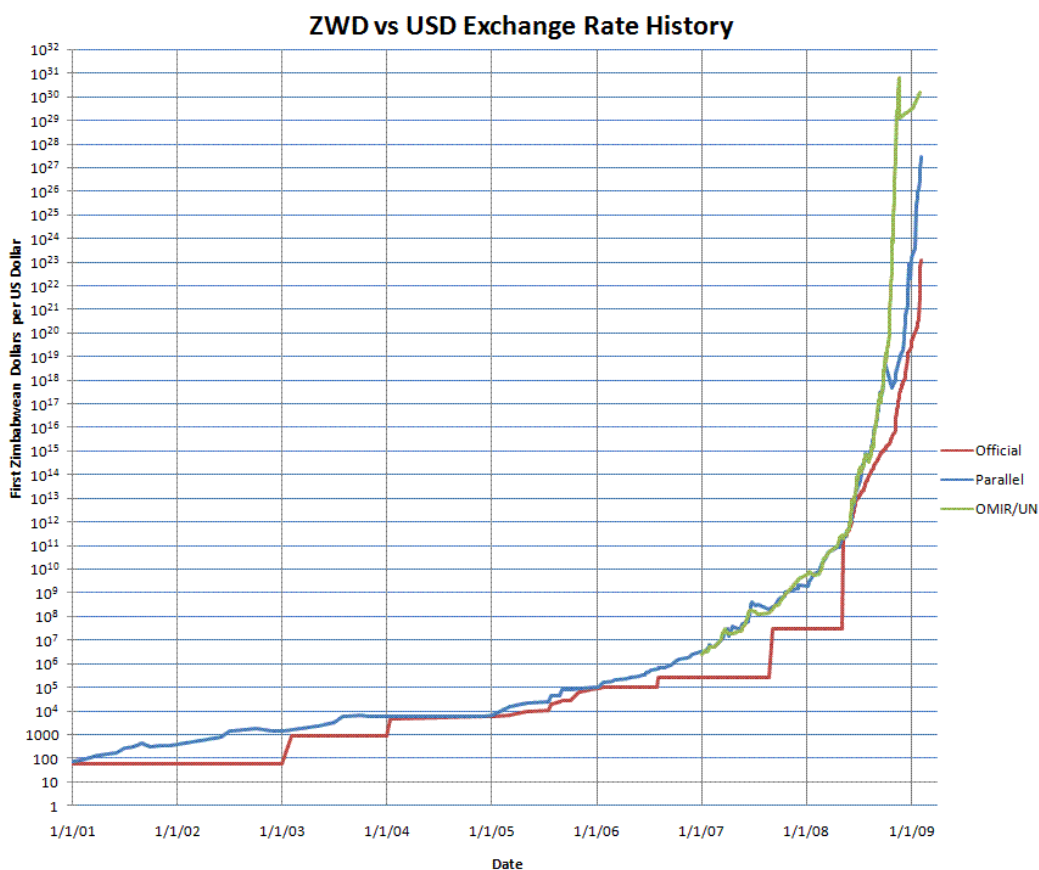
7.6. Závěrečné zhodnocení

Je nutno přiznat, že ekonomická a politická opatření vyžadovaná Brettonwoodskými institucemi do jisté míry přispěla k současnému stavu, v němž se Zimbabwe nachází. Zdá se, že ať u moci bude jakákoli politická strana, bude muset počítat se stále významnější rolí Brettonwoodských institucí a ostatních donorů, protože čím více se bude ekonomika dostávat do slepé uličky, tím více bude muset spoléhat na pomoc zvenčí. Zimbabwe se ocitlo v podobné situaci jako spousta dalších rozvojových zemí. Musí se rozhodnout, zda aplikovat vnitřně orientovanou rozvojovou strategii založenou na akumulaci domácích zdrojů nebo plnit požadavky a podmínky Brettonwoodských institucí a otevřít ekonomiku ve prospěch globálních ekonomických zájmů. Pokud si Zimbabwe nepřizná, že se nachází přesně v této situaci, mohou se její současné problémy dále prohloubit. Otázkou však zůstává, jestli tlak mezinárodních organizací na reformy není příliš silný a zdali nepůsobí kontraproduktivně. Pokud je zájmem donorů, aby se Zimbabwe v blízké době z této slepé uličky skutečně dostalo, měli by snížit svůj nátlak a spíše nabídnout pomocnou ruku.

8. Výběr měnového režimu pro Zimbabwe

Rok 2008 se v Zimbabwe nesl v duchu hyperinflace, jež způsobila, že zimbabwský dolar (Z\$) přestával plnit funkce domácí měny a neměl takřka žádnou hodnotu. Místo Z\$ tak začaly ekonomické subjekty používat ve svých transakcích jiné a věrohodnější měny, především americký dolar či jihoafrický rand (ZAR). Počátkem února 2009 přikročila centrální banka Zimbabwe (RBZ) již ke třetí redenominaci Z\$. Tentokrát bylo jejím výsledkem škrtnutí 12 nul a zavedení nového, tzv. čtvrtého dolaru¹²³. Skutečnost, že od roku 2006 bylo při redenominacích škrtnuto celkem 25 nul, nám umožňuje lépe chápat rozsah zimbabwského inflačního problému. Na níže umístěném grafu si můžeme prohlédnout vývoj oficiálního a paralelního kurzu Z\$ vůči USD mezi lety 2001 a 2009. Redenominace nejsou v tomto grafu zohledněny.

Obrázek 3 Vývoj kurzu Z\$ a USD

Zdroj: Wikipedia¹²⁴

¹²³ Zimbabwe dollar sheds 12 zeros . *BBC News* [online]. 2009, [cit. 2010-11-02].

¹²⁴ File:ZWDvUSDchart.png.. In *Wikipedia* [online]: last modified on 22.9.2009 [cit. 2010-12-12]. Dostupné z WWW: <<http://en.wikipedia.org/wiki/File:ZWDvUSDchart.png>>.

Jak již bylo zmíněno, místo Z\$ se začal stále častěji používat USD nebo ZAR, čímž v Zimbabwe vznikl tzv. mnohoměnový systém (multicurrency system). V rámci něj jsou platby tvrdými měnami plně autorizovány a při platbě daní státu jsou dokonce vyžadovány. 12. dubna 2009 pak došlo k dlouho očekávané události, když RBZ vyhlásila, že opouští Z\$ jako svou oficiální měnu¹²⁵. Nejméně do roku 2012 se bude v Zimbabwe obchodovat s jinými pěti měnami, jimž byl udělen oficiální status. Vedle USD, jenž se stal hlavní měnou, jsou to: ZAR, euro, britská libra a botswanská pula. Zároveň bylo ustanoveno, že veškeré oficiální statistiky (výpočetem HDP počínaje a obchodováním na burze konče) budou denominovány v USD, neboť se podle odhadů až čtyři pětiny veškerých transakcí uskutečňuje právě v této měně.

Zavedení mnohoměnového systému je vynikajícím nástrojem v boji proti hyperinflaci. Tento systém napomáhá vynucení fiskální disciplíny tím, že vylučuje mimorozpočtové financování (jež působí proinflačně) a zároveň s sebou přináší požadovanou transparentnost. Právě netransparentní ceny působí hyperinflaci postiženým zemím velké problémy, a to z toho důvodu, že cena neplní své ekonomické funkce. Mnohoměnový systém však nemá jen výhody. Zatímco jsou ceny a mzdy denominovány v USD, nejvýznamnějším obchodním partnerem Zimbabwe je Jihoafrická republika, s níž obchod probíhá v ZAR. Kurzové změny v rámci měnového páru USD a ZAR tak mohou mít vážné dopady na mezinárodní konkurenceschopnost Zimbabwe a zároveň na její investiční pozici. Další potíže může představovat skutečnost, že si Zimbabwe USD nemůže sama razit. Mohlo by tak docházet k nedostatku oběživa, což by ohrozilo obchodní transakce v celé zemi.

Vzhledem k tomu, že zavedení mnohoměnového systému je v Zimbabwe chápáno jako dočasné řešení, bude RBZ dříve či později postavena před rozhodnutí o dalším osudu domácí měny. V následujících letech bude Zimbabwe potřebovat takový měnový režim, který jí poskytne věrohodnou nominální kotvu a omezí riziko destabilizujících spekulacních útoků.

¹²⁵ Zimbabwe dollar 'not back soon'. *BBC News* [online]. 2009, 1, [cit. 2010-11-02].

8.1. Přehled jednotlivých měnových systémů

Tato kapitola vyjmenovává všechny varianty měnových systémů, analýzou jejich předností a slabých stránek jednotlivých alternativ se budou zabývat následující kapitoly.

Fixní kurz

- *Úplná oficiální dolarizace*¹²⁶
 - USD jako jediné zákonné platidlo
 - ZAR jako jediné zákonné platidlo
- *Členství v CMA s paralelní cirkulací Z\$*
- *Měnový výbor (Currency Board)*
 - Z\$ fixovaný na USD
 - Z\$ fixovaný na ZAR (bez účasti v CMA¹²⁷)

Omezeně či volně pohyblivý kurz

- *„Crawling peg“ nebo „Crawling band“*
- *Volný nebo řízený floating*

8.2. Výhody a nevýhody fixního kurzu

Přednosti a slabé stránky jednotlivých alternativ jsou pro všechny výše uvedené varianty fixního kurzu prakticky stejné. Mezi hlavní výhody patří zejména zajištění nízkoinflačního prostředí, hlubší finanční zprostředkování a vytvoření podmínek umožňujících lepší růstové perspektivy. Úspěšné fungování režimu fixního kurzu vyžaduje kredibilní centrální banku a fiskální disciplínu.

Mezi nejvýznamnější nevýhody fixních kurzů patří především ztráta autonomní monetární politiky, hrozba nežádoucích pohybů měnového kurzu a omezená schopnost centrální banky vystupovat jako věřitel poslední instance. První dvě nevýhody by Zimbabwe nemusely trápit, pokud by přijalo měnu státu, se kterým tvoří tzv. optimální

¹²⁶ K dolarizaci dochází tehdy, když určitý stát např. v důsledku nezkrotitelné inflace opustí svou domácí měnu a nahradí ji dočasně či permanentně měnou zahraniční. Přestože touto měnou nemusí být vždy USD, termín dolarizace je platný i pro všechny ostatní měny.

¹²⁷ Common Monetary Area (CMA) je měnová unie skládající se z JAR, Lesotha a Svazijška. V rámci této unie používají všechny členské státy ZAR jako jediné zákonné platidlo. Všichni členové CMA jsou společně s Botswanou a Namibií členy South African Currency Area (SACU).

měnovou oblast (OCA). OCA je definována jako „*ekonomický prostor, který je charakterizován vnitřní mobilitou výrobních faktorů a zároveň vnější imobilitou faktorů*“¹²⁸. Kromě flexibility cen se musí zóna charakterizovaná jako OCA vyznačovat i flexibilitou mezd.

Kritéria pro OCA:

- **Obchod mezi zeměmi v rámci zóny** – čím významnější je tato obchodní výměna, tím větší přínosy z fixního kurzu
- **Reakce na asymetrické šoky**¹²⁹ – v důsledku ztráty autonomní monetární politiky vyžaduje OCA synchronizovanou reakci členských zemí na asymetrické šoky
- **Fiskální transfery v rámci OCA** – za předpokladu společné monetární politiky by možnost fiskálních transferů mohla zmírňovat dopady asymetrických šoků
- **Mobilita pracovní síly v rámci regionu** – zmírňuje dopady ztráty monetární autonomie tím, že umožňuje nezaměstnaným ze zemí postižených recesí hledat si práci v zemích v jiném stádiu hospodářského cyklu
- **Stupeň integrace finančních trhů** – změny společné úrokové sazby totiž mohou rozdílně působit jak na straně agregátní poptávky, tak i na straně agregátní nabídky
- **Synchronizace hospodářského cyklu mezi členskými zeměmi OCA** – měřeno pomocí korelačních koeficientů meziročních temp růstu HDP nebo produkční mezery

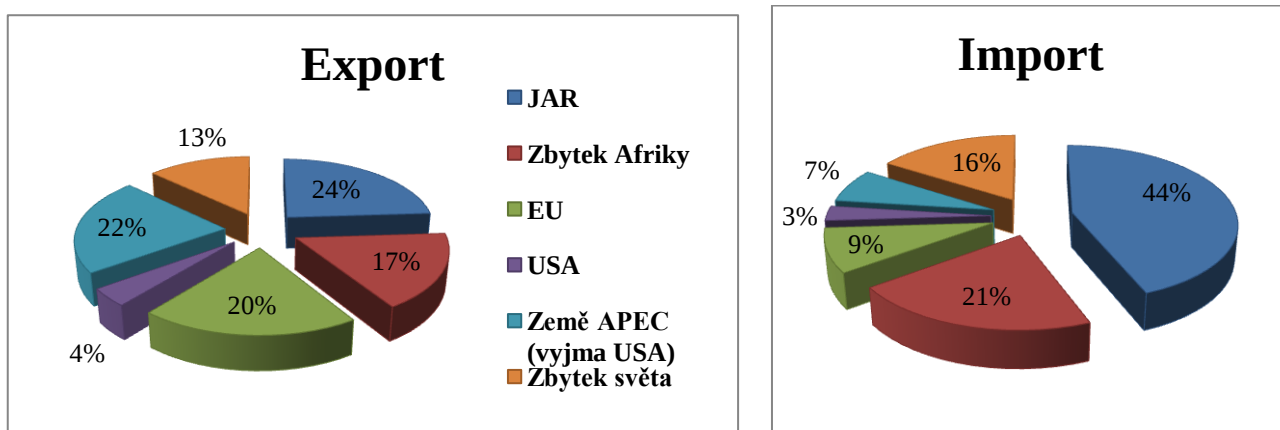
8.2.1 Obchod mezi zeměmi v rámci zóny

Jak je vidno z níže umístěných grafů, JAR je dominantním obchodním partnerem Zimbabwe, když se na exportu podílí přibližně 24 % a na importu dokonce 44 %. USA se na obchodní výměně se Zimbabwe podílí pouhými 4%, resp. 3 %. Je tedy zřejmé, že by pro Zimbabwe bylo výhodnější přijetí ZAR za své zákonné platidlo. Navázání na ZAR by snížilo transakční náklady obchodování a umožnilo další integraci mezi Zimbabwe a JAR.

¹²⁸ MANDEL, Martin; TOMŠÍK, Vladimír. *Monetární ekonomie v malé otevřené ekonomice*. Praha: Management Press, 2008. 367 s. ISBN 987-80-7261-185-0.

¹²⁹ Asymetrickými šoky rozumíme takové šoky, které ovlivňují jednotlivé členy měnové unie v rozdílné míře.

Obrázek 4 Obchodní výměna Zimbabwe (roční průměry za období 2000-08)

Zdroj: vlastní zpracování podle údajů z Kramarenko (2010)

8.2.2 Synchronizace asymetrických šoků¹³⁰

Náplní této části bude analýza synchronizace asymetrických šoků na ekonomiku. Pro lepší přehlednost budeme nejprve zkoumat dopady asymetrických šoků na hospodářskou stabilitu (pomocí korelace výstupu jednotlivých zemí) a poté přejdeme k měření dopadů nestability vývoje světových cen (pomocí korelace směnných relací).

Korelace poklesu produktu

Statistická analýza odhalila, že dopady asymetrických šoků nebyly korelovány s ekonomikou USA. Korelaci s JAR ale tak jednoznačně odmítnout nelze. V rámci celého sledovaného období (tj. 1977-2000) nebyl korelační koeficient asymetrických šoků mezi Zimbabwe a JAR statisticky významný, neboť nabýval pouze 0,11. Rozdílnost hospodářského cyklu těchto zemí si můžeme vysvětlit tím, že např. počátkem 80. let zažívalo Zimbabwe po získání nezávislosti období rychlého růstu, zatímco apartheidní režim v JAR se musel potýkat s množstvím mezinárodních sankcí, které měly na ekonomiku jasně negativní vliv. Omezíme-li ale zkoumané období na 90. léta, kdy byla ekonomická situace obou zemí relativně stabilní, nabývá korelační koeficient hodnot, které nám umožňují přijmout hypotézu o korelaci hospodářského vývoje obou zemí na 10% hladině významnosti.

¹³⁰ KRAMARENKO, Vitaliy, et al. *Zimbabwe: Challenges and policy options after hyperinflation*. Washington, D.C. : International Monetary Fund, 2010. 63 s. ISBN 978-1-58906-997-8.

Tabulka 4 Korelační koeficienty asymetrických šoků mezi Zimbabwe a JAR, resp. USA

	1977-2000	1990-1998
JAR	0,11	0,61
USA	-0,18	-0,26

Zdroj: vlastní zpracování podle údajů z výše uvedené publikace

Korelace směnných relací

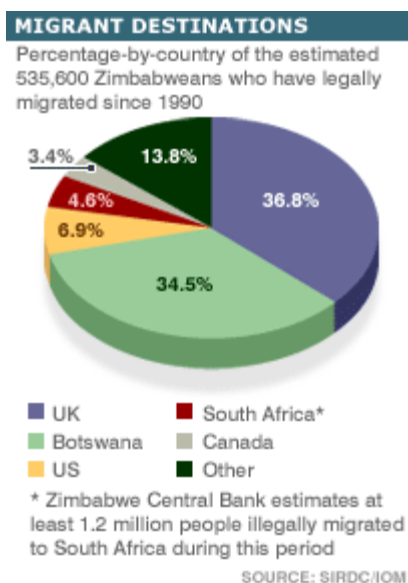
Na základě nízkého korelačního koeficientu (0,26) můžeme zamítnout hypotézu, že by během sledovaného období byly korelovány směnné relace Zimbabwe a USA. V případě JAR, dosáhl korelační koeficient hodnoty -0,53, což nám dovoluje potvrdit hypotézu o negativní korelaci mezi směnnými relacemi Zimbabwe a JAR na 5% hladině významnosti.

8.2.3 Mobilita pracovní síly

Jak již bylo zmíněno, možnost migrace obyvatel Zimbabwe do sousední JAR je jedním z ochranných mechanismů, jež zabránily ještě tvrdšímu dopadu politické a hospodářské krize na obyvatelstvo. Odhady o počtu Zimbabwečanů žijících v JAR (ať legálně či ilegálně) se značně liší. Podle některých zdrojů se jedná o statisíce, zatímco některé studie uvádí, že v JAR se nachází až 2 miliony imigrantů ze Zimbabwe¹³¹. Od dubna 2009 odstranila JAR vízovou povinnost pro Zimbabwe a Zimbabwečané jsou tak oprávněni zůstat v zemi až 90 dní, během nichž mohou i legálně pracovat. Emigrace do USA je pro obyvatele Zimbabwe daleko náročnější už jen kvůli geografické poloze USA. K tomu ještě musí zájemci o pobyt v USA splnit tvrdé podmínky pro získání víza. Níže uvedený graf uvádí nejčastější cílové země emigrantů a je vidno, že ani USA, ani JAR nepatří mezi nejoblíbenější destinace.

¹³¹ Influx From Zimbabwe to South Africa Tests Both . *NY Times* [online]. 2007, [cit. 2010-11-02].

Obrázek 5 Nejčastější cílové země zimbabwských emigrantů (1990-2005)

Zdroj: BBC News¹³²

8.2.4 Fiskální transfery

Možnost fiskálního přerozdělení by umožnila zmírnit negativní dopady plynoucí ze ztráty autonomní monetární politiky. V současnosti neexistují žádné automatizované fiskální transfery mezi Zimbabwe a JAR, resp. USA. Pokud by však Zimbabwe vstoupilo do SACU, mohla by být jako nejchudší členský stát příjemcem pomoci od bohatších členů.

8.2.5 Úplná oficiální dolarizace

Úplná dolarizace nabízí oproti jiným režimům pevného kurzu spoustu výhod, má ale také svá úskalí.

Výhody:

- Zimbabwský dolar přestával postupně plnit své funkce a byl tedy nejprve neoficiálně nahrazován USD. Jelikož jsou dnes v Zimbabwe ekonomické transakce v USD již značně rozšířeny, úplná oficiální dolarizace představuje nejjednodušší a nejrychlejší způsob změny kurzového režimu.
- Dolarizace je krediblnější nežli měnový výbor a eliminuje tak riziko budoucích měnových krizí.

¹³² So where are Zimbabweans going?. BBC News [online]. 2005, [cit. 2010-11-02].

- Dolarizace efektivně potírá inflaci (to se potvrdilo i v tomto případě, protože index spotřebitelských cen klesal již v prvních měsících po zavedení dolarizace¹³³) a napomáhá tak obnově investorské důvěry.
- Dolarizace snižuje transakční náklady v mezinárodním obchodě a to zejména v obchodní výměně se zemí, jejíž měnu stát přijal za vlastní.

Náklady:

- Stát měnu sám nerazí, přichází tak o výnosy z ražebného¹³⁴. Podle některých odhadů tvořily během zimbabwské hyperinflace tyto výnosy téměř polovinu veškerých vládních příjmů¹³⁵.
- Centrální banka se vzdává veškerých nástrojů měnové politiky.
- Oficiální dolarizace bývají často dočasné, avšak neoficiální dolarizace přetrvává v ekonomice ještě dlouho poté.

Jak již bylo zmíněno, jednou z alternativ pro RBZ je úplná oficiální dolarizace za účasti jediné měny¹³⁶ (ať už USD či ZAR). Nyní si přiblížíme, jaké výhody a nevýhody by Zimbabwe z jednotlivých měn měla.

USD jako jediné zákonné platidlo

- USD je v současnosti nejpoužívanější měnou v Zimbabwe. Stejně tak i veškeré oficiální statistiky jsou vedeny v USD. Přechod k USD jako jediné úřední měně by tak představoval nejhladší alternativu.
- USA disponuje jedním z nejhlubších a nejrozvinutějších finančních trhů a používáním USD by Zimbabwe mohlo získat přístup k nižším úrokovým spreadům pro své financování přes finanční trhy.
- Nevýhodou USD ovšem je prohibitivní nákladnost transferu mincí z USA do Zimbabwe. Zimbabwe by si od USA muselo získat povolení pro ražbu dolarových mincí.

¹³³ Dollarization of Zimbabwe Economy Appears To Vanquish Hyperinflation. *Voice of America* [online]. 2009, [cit. 2010-11-03].

¹³⁴ Výnos z ražby je tvořen rozdílem mezi nominální hodnotou mince či bankovky a skutečnými náklady na její výrobu.

¹³⁵ GERSON, Michael. Dying Silently In Zimbabwe. *Washington Post* [online]. 2008, [cit. 2010-11-03].

¹³⁶ V současnosti používá Zimbabwe v rámci oficiální dolarizace celkem 5 měn.

ZAR jako jediné zákonné platidlo

- V případě, že by Zimbabwe vstoupilo do CMA a přijalo ZAR za svou jedinou oficiální měnu, získala by stejně jako všechny členské státy podíl na výnosech z ražby.
- Kredibilita CMA by napomohla obnovení důvěry zahraničních investorů.
- S distribucí bankovek a mincí by nedocházelo k podobným problémům jako u USD

8.2.6 Členství v CMA s paralelní cirkulací Z\$

Tento scénář předpokládá, že by se Zimbabwe stalo členem CMA a kromě ZAR by v ekonomice cirkuloval opět i Z\$ (v paritě 1:1). Znovuzavedení Z\$ by avšak musel asistovat měnový výbor, jenž by disponoval dostatečnými devizovými rezervami.

Dodatečné výhody:

- Zimbabwe by mohlo opět vydávat a používat svou vlastní měnu.
- S ohledem na účast Zimbabwe v CMA by jeho monetární politika působila důvěryhodněji.
- Členství v CMA by umožnilo Zimbabwe přístup na jihoafrické peněžní a kapitálové trhy.
- Studie IMF¹³⁷ předpokládá, že Zimbabwe by členstvím v CMA získalo přibližně 24,2 % HDP, zatímco ztráty současných členů by byly pouze marginální.

Dodatečné nevýhody:

- Není jasné, zda by stávající členové CMA byli ochotni povolit přistoupení Zimbabwe.
- Jako členská země by mělo Zimbabwe přístup na jihoafrické kapitálové trhy, kde by se mohla v důsledku morálního hazardu¹³⁸ začít rychle zadlužovat.

¹³⁷ DEBRUN, Xavier; MASSON, Paul R.; PATTILLO, Catherine. Should African Monetary Unions Be Expanded?. *IMF Working Papers* [online]. 2010, [cit. 2010-11-03].

¹³⁸ Morálním hazardem je zde chápáno spoléhání Zimbabwe na pomoc (v tomto případě bail-out) ostatních členských zemí při předlužení.

8.2.7 Měnový výbor (bez účasti v CMA)

Další alternativu představuje tzv. měnový výbor. Jedná se o situaci, kdy se centrální banka vzdává aktivní měnové politiky, protože může emitovat nové peníze pouze jako důsledek devizových intervencí proti depreciačním tlakům. S růstem měnové báze musí vždy růst i devizové rezervy, protože pro dosažení kredibility měnového výboru musí být centrální banka schopna kdykoli „vykoupit“ celou měnovou bázi pomocí svých devizových rezerv¹³⁹.

Výhody:

- Měnový výbor si počíná v boji proti inflaci podobně dobře jako režim dolarizace.
- V rámci měnového výboru emituje země svou vlastní měnu, čímž získává výnosy z ražby.
- Centrální banka nepřichází o funkci věřitele poslední instance.

Nevýhody:

- Vezmeme-li v potaz historii RBZ za posledních 10 let, kdy Zimbabwe neúspěšně bojovalo s inflací, nemůžeme očekávat, že měnový výbor ztělesněný touto institucí by měl valnou kredibilitu. Ta je mimo jiné podlomena skandály a problémy v samotném řízení banky.
- Režim měnového výboru je ze své podstaty (tj. udržování poměru $MB/DR \leq 1$) vystaven riziku spekulativních útoků na měnu. Při zohlednění historie útoků na Z\$ je na místě uznat, že zimbabwský měnový výběr by asi neměl dlouhé trvání.

8.3. Omezeně či volně pohyblivé kurzové režimy

Do této kategorie můžeme zařadit režim pevného kurzu s vazbou na určitou měnu či na daný měnový koš a režim pevného kurzu s pravidelnými a předem ohlášenými devalvacemi. O poznání volnější jsou režimy floatingového kurzu, ať už se jedná o řízený či čistý floating. Všechny tyto kurzové režimy umožňují centrální bance formulovat svou vlastní monetární politiku. Režimy plovoucího měnového kurzu postrádají tzv. nominální kotvu, jež centrální bance dodává kredibilitu. V těchto

¹³⁹ Poměr MB/DR musí být tedy vždy menší než 1 (příp. roven 1)

režimech obvykle figuruje inflační cílování jako alternativní nominální kotva. Zatímco v sousední JAR tento režim funguje bez větších problémů, centrální banka Zimbabwe nemůže kvůli výše zmíněným potížím s kredibilitou v blízké době počítat se zavedením volně, ani omezeně pohyblivých kurzových režimů.

8.4. Závěr

Jako nejvhodnější se z nabízených variant jeví úplná oficiální dolarizace s USD jako jedinou měnou. Životnost tohoto režimu je ale omezená tím, že Zimbabwe s USA ani zdaleka netvoří optimální měnovou oblast. Neméně výhodnou by pro Zimbabwe byla účast v CMA, neboť nabízí Zimbabwe možnost těžit z kredibility zavedené instituce a podílet se na výnosech z ražby. Množství silných stránek nabízí i režim měnového výboru, naráží však na problematické vnímání kredibility zimbabwské centrální banky.

9. Analýza udržitelnosti vnější ekonomické rovnováhy Zimbabwe

Po období nebývalého hospodářského poklesu a hyperinflace v letech 2007-8 (průměrný roční pokles HDP mezi lety 2004-2008 dosáhl 7,3% a v roce 2008 dokonce 14,5 %¹⁴⁰), došlo i díky zavedení mnohoměnového systému k obnovení cenové stability. Ta spolu s fiskální disciplínou vytvořila podmínky pro navrácení na cestu křehkého ekonomického růstu. Kromě hyperinflace došlo v posledních letech k významnému zhoršení dlužnické pozice vůči zahraničí, přičemž v roce 2009 činil celkový zahraniční dluh 162,5 % HDP a co hůře, ve valné části svého dluhu (104 % HDP) je Zimbabwe v prodlení se splácením¹⁴¹. Jednou z příčin rychlého zadlužování byly bezesporu každoroční deficity na běžném účtu platební bilance, které v roce 2009 dosáhly alarmující hodnoty 30,1 % HDP¹⁴². Významně k tomuto stavu přispěly i pravidelné rozpočtové deficity, které za období 2004-8 činily průměrně 5,5 % HDP (údaje z Regional Economic Outlook).

Cílem této části je analyzovat možný vývoj zahraniční zadluženosti Zimbabwe a odhadnout čistou současnou hodnotu (ČSH) budoucích exportů nerostných surovin. Porovnání tohoto odhadu s hodnotou zahraničního dluhu v prodlení nám ukáže, zdali bude Zimbabwe stačit jeho nerostné bohatství na pokrytí závazků.

9.1. Čistá zahraniční aktiva

Špatné investiční klima a nevalná konkurenceschopnost zimbabwské ekonomiky znesnadňují život exportérům a pro zemi je velmi těžké přilákat zahraniční či domácí investory. Čistá zahraniční pozice¹⁴³ (Net Foreign Assets – NFA) Zimbabwe zůstává i po započtení ČSH budoucích příjmů z exportů nerostných surovin značně negativní (na konci roku 2009 dosahovalo -63 % HDP¹⁴⁴). Toto číslo je odrazem jak velkého

¹⁴⁰ *Regional economic outlook: Sub-Saharan Africa : Back to High Growth?*. Washington, D.C. : World Economic and Financial Surveys, 2010. 108 s. ISBN 978-1-58906-918-3.

¹⁴¹ Zimbabwe: 2010 Article IV Consultation. *IMF Country Reports* [online]. 2010, [cit. 2010-10-20].

¹⁴² Již deficit ve výši 5 % signalizuje významné porušení vnější rovnováhy.

¹⁴³ NFA vychází z investiční pozice země a je dáno rozdílem mezi hodnotou aktiv, jež ekonomika vlastní v zahraničí a hodnotou aktiv, jež v domácí ekonomice vlastní zahraniční subjekty. NFA je taktéž vhodným ukazatelem pro měření zadluženosti země.

¹⁴⁴ KRAMARENKO, Vitaliy, et al. *Zimbabwe: Challenges and policy options after hyperinflation*. Washington, D.C. : International Monetary Fund, 2010. 63 s. ISBN 978-1-58906-997-8.

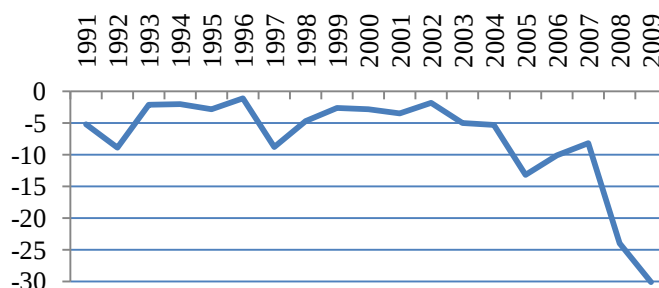
zadlužení Zimbabwe, tak i špatného managementu těžby nerostných surovin, který celý proces značně zpomaluje. Jak je známo, změna NFA je velmi úzce propojena se saldem běžného účtu platební bilance¹⁴⁵ a při současných deficitech běžného účtu se tedy dá očekávat další zhoršování NFA. Ani za předpokladu skokového zlepšení investičního prostředí a mezinárodní konkurenceschopnosti není zlepšení stavu NFA možné bez částečného prominutí dluhů.

ČSH budoucích vládních příjmů z nerostného bohatství je ke konci roku 2009 odhadována IMF na přibližně 42 % HDP. Tato částka je tedy významně nižší než výše zmíněný ukazatel dluhu v prodlení (tj. 104 % HDP). Nerostné bohatství tak Zimbabwe nestačí ani na uhrazení těchto dluhů. Pouze kvalitní vládní politiky, zefektivnění těžby a částečné mezinárodní oddlužení pomohou Zimbabwe zlepšit svou pozici vůči zahraničí.

9.2. Vývoj platební bilance a zahraniční pozice za poslední roky

Z níže umístěného grafu vidíme, že Zimbabwe v posledních dvou dekadách vždy bojovalo s deficitem běžného účtu platební bilance. Zatímco v období mezi 1991 a 2004 salda většinou kolísala v koridoru mezi 0 a 10 %, od roku 2005 se bilance významně zhoršila a deficity se propadly až k 30 %. Zimbabwský export kvůli své nízké konkurenceschopnosti v posledních letech stagnoval. Vinou je neadekvátní infrastruktury, vysokých provozních nákladů (zhoršovány neustálými tlaky na zvyšování mezd) a špatnému podnikatelskému klimatu v klíčových odvětvích exportního sektoru.

Obrázek 6 Vývoj salda BÚ (1991-2009)

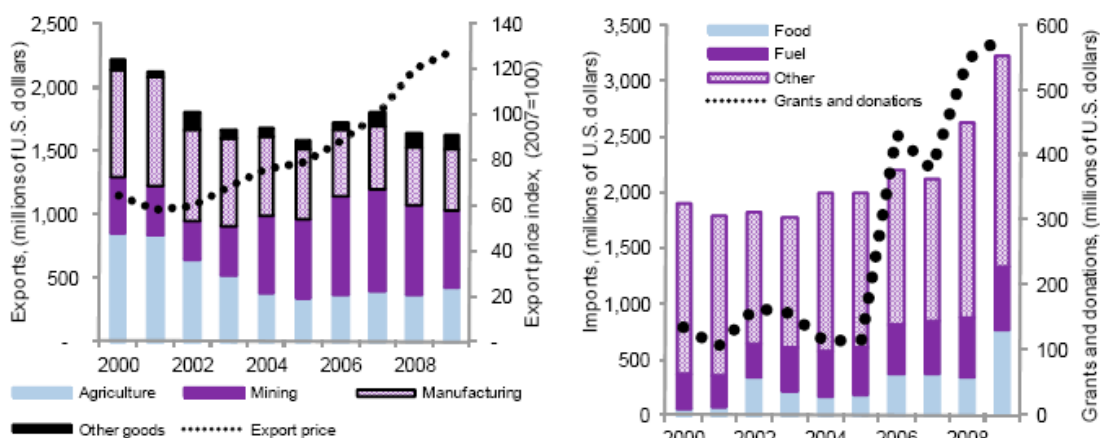

Zdroj: vlastní zpracování podle údajů z výročních zpráv IMF o Zimbabwe (Article IV Consultation)

¹⁴⁵ $\Delta NFA = \Delta \text{salda BÚ} \pm \text{změny ocenění položek investiční pozice}$

V letech před pozemkovou reformou patřilo Zimbabwe k významným vývozcům zemědělských plodin. Prerozdělení půdy avšak mělo za následek velký pokles produkce a Zimbabwe muselo začít dříve exportní plodiny dovážet z okolních zemí. Obnovení křehkého ekonomického růstu v roce 2009 způsobilo zvýšení poptávky po dovozech a dále prohloubilo už tak hluboký deficit běžného účtu. Takto výrazný deficit si Zimbabwe nemůže dovolit dlouhodoběji držet, neboť by to mělo zhoubné následky na NFA a postupem času i na ekonomiku jako celek. Možným řešením tohoto problému by mohl být příliv dlouhodobého kapitálu ze zahraničí. Současný stav hospodářství, neustálé tahanice mezi koaličními partnery a nejasný směr ekonomiky však spíše přitahují krátkodobý spekulativní kapitál.

Obrázek 7 Balance exportu a importu (2000-2009)

Zdroj: International Monetary Fund¹⁴⁶

¹⁴⁶ KRAMARENKO, Vitaliy, et al. *Zimbabwe: Challenges and policy options after hyperinflation*. Washington, D.C. : International Monetary Fund, 2010. 63 s. ISBN 978-1-58906-997-8.

10. Prorůstová politika a rozpočtové omezení Zimbabwe

V důsledku vysoké inflace v letech 2000-08 došlo v kumulativním vyjádření k poklesu HDP o více než 40 %, což mělo neblahé důsledky na rozpočtové příjmy a následně na poskytování veřejných služeb. Zatímco ještě v roce 1998 tvořily rozpočtové příjmy cca 28 % HDP, v roce 2008 se příjmy na HDP podílely pouhými 3,4 %¹⁴⁷. Kvůli nedostatku veřejných financí tak byla ke konci období většina škol a nemocnic zavřená a v zemi řádila epidemie cholery, jež si vyžádala přes 4000 obětí¹⁴⁸.

V roce 2009 vláda spustila krátkodobý program obnovy s cílem zvýšit rozpočtové příjmy na potřebnou úroveň. Díky cenové stabilitě zajištěné dolarizací ekonomiky se skutečně podařilo navýšit příjmy na 22 % HDP. Přesto zůstaly na příjmové stránce rozpočtu významné rezervy, kdy především výběr přímých daní je hluboko pod úrovněmi vybranými před hyperinflací. Ještě v roce 2005 činil podíl výběru přímých daní 13 % HDP, po pádu na 1,2 % HDP v roce 2008 se však v roce 2009 podařilo dosáhnout nárůstu na pouhých 5 % HDP¹⁴⁹.

Stejně jako ostatní chudé africké země, také posthyperinflační Zimbabwe čelí třem výzvám:

- Zefektivnit své veřejné finance
- Stimulovat ekonomický růst
- Snižovat počet obyvatel žijících v chudobě

V rámci prorůstové politiky přisuzuje drtivá většina ekonomů velký význam kapitálovým investicím a investicím do infrastruktury a lidského kapitálu. V porovnání s ostatními africkými zeměmi však má Zimbabwe v tomto ohledu značné rezervy. V roce 2009 připadalo na kapitálové investice pouhé procento HDP a i tak byly tyto výdaje směřovány na nákup budov, automobilů a ostatních statků, které s prorůstovou politikou nemají nic společného. Podle údajů IMF obdrželo Zimbabwe od donorů v roce 2009 přibližně 156 mil. USD (3 % HDP) v rámci humanitární pomoci. Světové

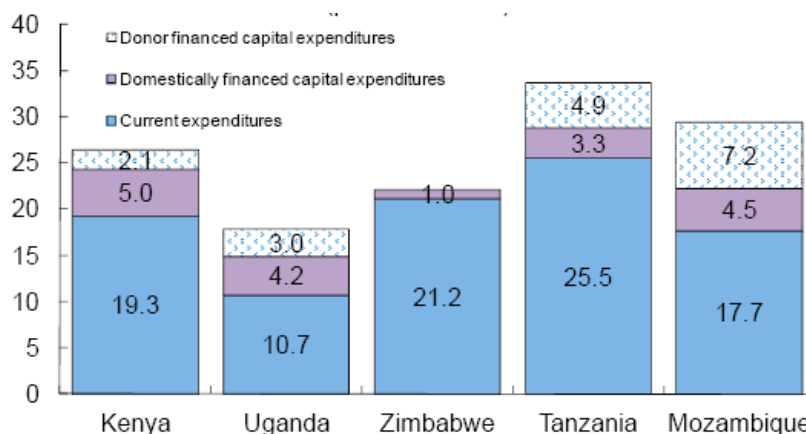
¹⁴⁷ World Bank Databank

¹⁴⁸ Zimbabwe cholera 'to top 100,000'. *BBC News* [online]. 2009, [cit. 2010-11-05].

¹⁴⁹ Zimbabwe: 2010 Article IV Consultation. *IMF Country Reports* [online]. 2010, [cit. 2010-11-05].

ekonomické fórum, jež každoročně vydává statistiku s názvem Global Competitiveness Report¹⁵⁰ označilo nedostatek investic za hlavní brzdu pro další rozvoj Zimbabwe. Mezi nejčastěji citované problémy při podnikání v Zimbabwe patří špatný přístup k financování, politická nestabilita a nedostatečná infrastruktura.

Obrázek 8 Složení rozpočtových výdajů vybraných afrických zemí za rok 2009

Zdroj: International Monetary Fund¹⁵¹

Zimbabwské investice do lidského kapitálu (zde myšleno zdravotnictví a školství) jsou přibližně na stejné úrovni jako ve srovnatelných zemích. Vedle tohoto potěšujícího faktu je na druhé straně nutno zmínit, že téměř všechny vynaložené prostředky připadají na mzdové výdaje. Podíl nemzdových výdajů činí jen zanedbatelných 11 mil. USD¹⁵² (1,1 % celkových výdajů na zdravotnictví a školství). Přestože je zimbabwské školství v africkém kontextu dlouhodobě hodnoceno jako nadprůměrně kvalitní (již od získání nezávislosti bylo totiž štědře financováno), nedostatek finančních zdrojů na jeho financování se jeví jako velká hrozba.

V rámci stimulace ekonomického růstu je tedy nutné zvýšit kapitálové výdaje na úroveň běžnou ve srovnatelných zemích (tedy z 1 % na cca 5 % HDP). K tomu bude ale nutno vytvořit fiskální rezervy ve výši 4-5 % HDP. V další části této práce se budu zabývat tím, zdali je vůbec možné tyto prostředky v zimbabwském rozpočtu najít.

¹⁵⁰ Zimbabwe. Global Competitiveness Report [online]. 2010, [cit. 2010-11-04].

¹⁵¹ Zimbabwe: 2009 Article IV Consultation. *IMF Country Reports* [online]. 2009, [cit. 2010-11-05].

¹⁵² Zimbabwe Budget 2010. *African Financials* [online]. 2008, [cit. 2010-11-05].

V současné situaci má Zimbabwe k dispozici celkem 3 alternativy k tomu, jak vytvořit fiskální rezervy ve výši 4-5 %:

- Mobilizace dodatečných příjmů díky zlepšení administrativy výběru daní a eliminací daňových výdajů
- Omezení na výdajové straně rozpočtu, zejm. v oblasti mezd ve veřejném sektoru
- Komunikace se zahraničními věřiteli za účelem získání přístupu k novým financím

10.1. Restrukturalizace příjmové stránky

Zásadní problém příjmové stránky státního rozpočtu představují neefektivní daňová administrativa a obrovské množství daňových výjimek, které činí daňový systém nepřehledným. Hospodářský pokles a hyperinflace zapříčinily nedostatek financí pro daňovou správu a celý systém výběru daní tak kvůli chybějící modernizaci značně zastaral. Kupříkladu rejstříky plátců daně obsahují řadu již neexistujících firem a na druhé straně množství firem se v rejstřících za poslední roky vůbec neobjevilo.

Dalším důsledkem dlouhodobé neutěšené hospodářské situace je masivní přesun ekonomických subjektů do sféry šedé ekonomiky. Příjmy státního rozpočtu jsou tímto značně poddimenzovány. Přestože neexistují žádné přesné údaje o rozsahu šedé ekonomiky v Zimbabwe, řada zdrojů uvádí, že neformální sektor ekonomiky je dokonce „největším zaměstnavatelem“ v zemi. Podle šetření zimbabwské průmyslové konfederace z roku 2000 je v šedé ekonomice zaměstnáno přinejmenším 1,7 mil. obyvatel¹⁵³. Další odhad konfederace hovoří o tom, že z 6,7 mil. ekonomicky aktivních obyvatel je pouhých 40 % zaměstnáno ve formální ekonomice.

Jako problematická se jeví i struktura a výše dovozních cel. Přestože je Zimbabwe signatářem Všeobecné dohody na clech a obchodu (GATT) a členem Světové obchodní organizace (WTO), má Zimbabwe značně netransparentní celní systém, jenž se skládá ze 17 celních pásem pohybujících se od nulové sazby až k 100 %. O tom, že takto široká škála je přebytná, hovoří i údaje ze Zimbabwské příjmové agentury (Zimbabwean Revenue Agency – ZIMRA), neboť položky s daňovou sazbou vyšší než 40 % se na celkovém vybraném clu podílí pouhými 4,3 %¹⁵⁴. Současná struktura brzdí

¹⁵³ Informal sector now Zimbabwe's biggest employer. *Financial Gazette* [online]. 2002[cit. 2010-11-07].

¹⁵⁴ *Zimbabwean Revenue Agency* [online]. 2010 [cit. 2010-11-07]. Customs and Excise Duties.

mezinárodní obchodní výměnu a s ní spojený ekonomický růst a nadto vytváří příležitosti pro korupci.

Je empiricky prokázáno, že jednoduchost a srozumitelnost daňového systému s sebou přináší vyšší daňové výnosy. Daňový systém Zimbabwe je však značně složitý a plný výjimek, což má za následek daňovou distorzi a tím pádem i nižší daňové příjmy státu. Celá řada výrobků či služeb (základní potraviny a zemědělské plodiny, dále veřejná doprava či zdravotnické služby) není předmětem DPH¹⁵⁵. Nízká transparentnost zimbabwského daňového systému vede k velkým rozdílům mezi nominálními a efektivními (tj. to, co se skutečně vybere) daňovými sazbami. Balíček doporučení navrhnutý IMF, jenž je zaměřen na zvýšení efektivních daňových sazeb, zlepšení podnikatelského prostředí a snížení daňových distorzí, umožní zvýšit daňový výnos o dodatečných 1,1 až 1,9 % HDP¹⁵⁶.

10.2. Omezení mezd ve veřejném sektoru

V porovnání s ostatními zeměmi subsaharské Afriky jsou zimbabwské mzdové náklady ve veřejném sektoru přehnaně vysoké. Již od získání nezávislosti bylo Zimbabwe charakteristické svými dobře placenými státní úředníky. To se dramaticky změnilo během hyperinflace, kdy mzdy ve veřejné sféře klesly na úroveň několika USD měsíčně. Po dolarizaci se ale mzdy navrátily na svou původní výši. Pro ilustraci několik regionálních srovnání ze statistik IMF¹⁵⁷:

- Plánované mzdové výdaje veřejného sektoru na rok 2010 se na HDP podílí 14,2 % (regionální průměr je 7,1 % HDP).
- Tato částka spotřebuje celých 55 % rozpočtových příjmů (regionální průměr je 26 %).
- Vláda plánuje zvyšovat tyto výdaje i v následujících letech. V roce 2011 by se měly výdaje na mzdy ve veřejném sektoru podílet na HDP 15,9 %, v roce 2012 dokonce 20,8 %.

¹⁵⁵ Zimbabwe Tax Highlights. *Deloitte* [online]. 2010, [cit. 2010-11-07].

¹⁵⁶ KRAMARENKO, Vitaliy, et al. *Zimbabwe: Challenges and policy options after hyperinflation*. Washington, D.C. : International Monetary Fund, 2010. 63 s. ISBN 978-1-58906-997-8.

¹⁵⁷ *ibid*

Takový růst mezd není dlouhodobě udržitelný a provede k vytěšňovacímu efektu, v jehož důsledku nebude mít vláda dostatek financí na prorůstové investice a jiné důležité vládní výdaje. Za účelem zefektivnění veřejné správy již provedla společnost Ernst & Young nezávislý audit, který má za úkol eliminovat všeobecně známý problém tzv. „ghost workers”¹⁵⁸. Již na počátku auditu se podařilo odhalit téměř 20 tisíc ghost workers, kteří stát stáli přibližně 2 mil. USD měsíčně¹⁵⁹. Přestože ministr Tendai Biti sliboval výsledky auditu již koncem května 2010, počátkem listopadu stále ještě nebyly zveřejněny. Ministr se však již v květnu vyjádřil, že vláda odhadem vydávala 960 mil. USD ročně za domnělé ghost workers¹⁶⁰. Pokud se opravdu prokáže, že je eliminací ghost workers možno dosáhnout takových úspor, bude to znamenat redukci vládních výdajů v řádu procent HDP.

10.3. Potenciální donorská podpora

Pokud se Zimbabwe podaří reformami a restrukturalizací příjmové a výdajové stránky státního rozpočtu přesvědčit zahraniční donory, že se vydalo na správnou cestu, je možno počítat se zvýšeným přílivem kapitálu. Zimbabwe bude muset vyřešit svou dlužnickou situaci a pokusit se pomocí vládní garance splacení všech úvěrů vyjednat si lepší podmínky. S ohledem na historické údaje ohledně přílivu donorského kapitálu, Zimbabwe by zlepšením vztahů se zahraničními subjekty mohlo zvýšit své příjmy až o 4 % HDP.

10.4. Rekapitulace

Výše zmíněné návrhy napomohou Zimbabwe zefektivnit svoje fiskální aktivity a generovat prostředky ve výši nejméně 5 % HDP. Budou-li tyto prostředky rozumně použity na prorůstové kapitálové investice do infrastruktury a rozvoje lidského kapitálu, může se Zimbabwe odrazit ode dna a navrátit se na cestu ekonomického růstu a stability.

¹⁵⁸ Jako ghost workers jsou označováni bývalí zaměstnanci a spolupracovníci, kteří již sice nejsou přímo placeni, ale jsou stále schopni získat přístup k firemním účtům a systémům a zneužívat toho.

¹⁵⁹ Ghost workers earn \$2 million a month. *Zimbabwe Times* [online]. 2009, [cit. 2010-11-07].

¹⁶⁰ Zimbabwe's Ghost Civil servants audit complete. *ZimEye* [online]. 2010, [cit. 2010-11-07].

11. Botswana v kontextu globální krize

Ani světový šampion v ekonomickém růstu se neubráníl poklesu výstupu během globální finanční krize. V této kapitole se blíže podíváme na příčiny zpomalení botswanského hospodářství a způsob, jakým se Botswana s tímto poklesem vypořádala.

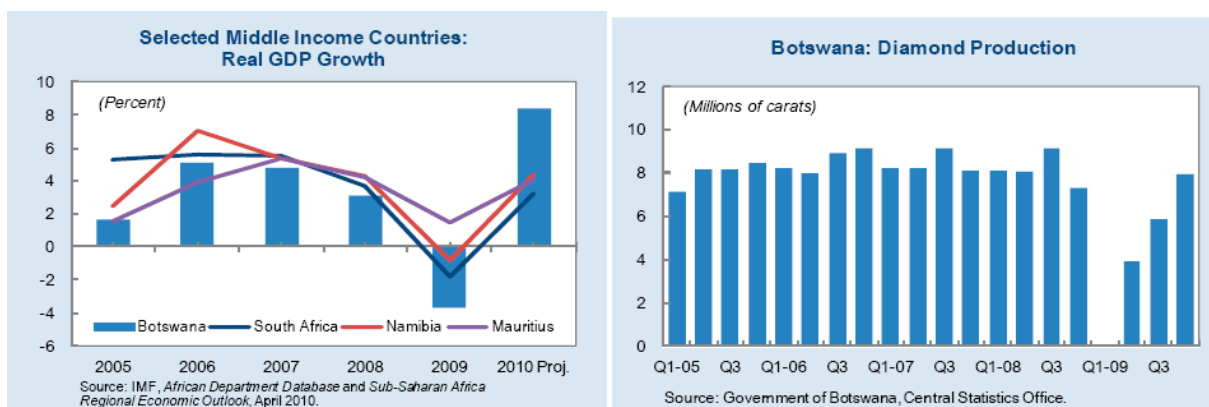
11.1. Základní charakteristika

Botswanská ekonomika se po hospodářském poklesu v důsledku světové recese opět navrátila k růstu. Díky dobrému výchozímu stavu vstupovala Botswana do globální finanční krize v silné pozici. Tato pozice připravila prostor pro stimulaci ekonomiky pomocí monetárních a fiskálních nástrojů, poté co došlo k hlubokému poklesu poptávky na trhu diamantů, které pro Botswanu představují životně důležitý zdroj příjmů. Už koncem roku 2010 by se měl v posledních letech rozkolísaný hospodářský růst stabilizovat, protože botswanská vláda postupně ustupuje od dalších stimulů. Pomalejší tempo růstu v sektorech mimo těžbu diamantů by tak mělo být kompenzováno oživením světových cen diamantů a růstem HDP generovaným právě tímto odvětvím.

Během globální krize prodělala Botswana svoji nejhorší recesi od získání nezávislosti v roce 1966. Za tuto dobu Botswana nepoznala, co to znamená připsat si do kolonky HDP „červená čísla“. Až rok 2009 a silná kontrakce na trhu diamantů znamenala pro Botswanu pokles výstupu ve výši 3,7 %. I díky monetárním a fiskálním stimulům se ekonomika zotavila relativně brzy a hned v roce 2010 si připsala růst o 8,4 %. Na pravém grafu je vidět výrazný pokles produkce diamantů, který se podepsal na poklesu HDP generovaným tímto významným sektorem o 20,9 %. Oživení na trhu diamantů koncem roku 2009 se přeneslo i do roku 2010 a výstup celého sektoru opět vzrostl o 16,8%.

Běžný účet platební bilance, se v krizovém roce 2009 dostal podruhé od roku 1985 do nepatrného deficitu a to ve výši -2,1 %. Podle odhadů IMF by se ale běžný účet měl dostat do černých čísel nejpozději od roku 2012. V důsledku protikrizové stimulace ekonomiky se zimbabwské centrální bance v letech 2008-09 nepodařilo vměstnat inflaci (měřenou pomocí CPI) do koridoru inflačního cíle (tj. 3-6 %). Všeobecně se však očekává, že koncem roku 2011 se inflace bude opět pohybovat ve zmíněném pásmu inflačního cíle.

Obrázek 9 Vývoj botswanského HDP a produkce diamantů

Zdroj: International Monetary Fund¹⁶¹

Běžný účet platební bilance se v krizovém roce 2009 dostal podruhé od roku 1985 do nepatrného deficitu a to ve výši -2,1 %. Podle odhadů IMF by se ale běžný účet měl dostat do černých čísel nejpozději od roku 2012. V důsledku protikrizové stimulace ekonomiky se zimbabwské centrální bance v letech 2008-09 nepodařilo vměstnat inflaci (měřenou pomocí CPI) do koridoru inflačního cíle (tj. 3-6 %). Všeobecně se však očekává, že koncem roku 2011 se inflace bude opět pohybovat ve zmíněném pásmu inflačního cíle.

Přestože se sektor těžby diamantů již z nedávné krize vzpamatoval, není stále jasné, jak bude probíhat hospodářské oživení ve vyspělých zemích. Některé scénáře budoucího vývoje totiž berou v úvahu oživení ve tvaru písmene „W“, které počítají s dvojitým dnem. Další pokles výstupu světové ekonomiky by se tak mohl opět negativně projevit i v diamantovém průmyslu.

11.2. Fiskální stimulace

Poslední dva roky se v Botswaně nesly v duchu proticyklické fiskální politiky a i přes pokles rozpočtových příjmů, došlo k navýšení výdajů za účelem oživení krizí postižené ekonomiky. Nedá se říci, že by fiskální expanze byla provázena zbytečnými výdaji (jako např. zvýšení mezd ve veřejném sektoru). Státní peníze šly naopak především do rozvojových projektů. Stát tak financoval stavby a rekonstrukce škol, nemocnic a zlepšování infrastruktury.

¹⁶¹ Botswana: 2010 Article IV Consultation. *IMF Country Reports* [online]. 2010, [cit. 2010-11-07].

Nejvýznamnější investicí byla stavba dvou obrovských tepelných elektráren (Morupule¹⁶² a Mmamabula). Tyto projekty by měly v příštích letech hravě uspokojit domácí poptávku po elektrické energii a dále diverzifikovat botswanské exporty. Botswana počítá s tím, že již od roku 2015 by měly tyto elektrárny silně přispívat k růstu celého hospodářství. Podle IMF byly tyto projekty financovány převážně zahraničním kapitálem, když na elektrárnu v Mmamabule si Botswana v zahraničí půjčila 2,4 mld. USD¹⁶³ (tj. 3 % HDP), resp. 750 mil. USD (0,93 % HDP) na přestavbu v Morupule.

Motivem botswanské vlády pro poskytnutí financí na tyto projekty byla kromě vidiny zvýšení výstupu ekonomiky také závislost Botswany na importu elektrické energie z okolních států (zejm. z JAR). Domácí elektrická energie se dosud vyráběla pouze v zastarávající elektrárně v Morupule a zbývajících cca 80 % spotřeby se muselo dovážet. Dalším motivem byla energetická krize v jihoafrickém regionu a hrozba vyšších importních cen pro Botswanu. Botswana se tedy vydala na cestu soběstačnosti v produkci elektřiny a přibližně od roku 2012 by se měla stát jejím čistým exportérem.

V důsledku výše zmíněných vládních výdajů došlo k dalšímu prohloubení rozpočtového schodku. Vzhledem ke specifčnosti botswanské ekonomiky se nepřikládá velká váha klasickému saldu státního rozpočtu, protože je poznamenán volatilními příjmy z diamantového průmyslu. Místo toho se upřednostňuje tzv. neminerální primární deficit (Nonmineral Primary Deficit – NMPD). Právě NMPD poskytuje vynikající měřítko toho, jak fiskální politika ovlivňuje domácí ekonomiku. Zatímco v roce 2008 dosahoval ještě NMPD 16, 7 % neminerálního HDP, po fiskální expanzi v dalších letech došlo k navýšení na 32,9 % neminerálního HDP (cca 14,2 % celkového HDP) v roce 2010.

IMF naznačila, že takto vysoké schodky nejsou dlouhodobě udržitelné a doporučila jejich postupnou redukci na 11-12 % neminerálního HDP. Uvedená výše deficitu umožní zachování minerálního bohatství v reálném vyjádření pro další generace a nebude vyžadovat silnou restrikcí výdajů v dobách, kdy příjmy z těžby diamantů nabudou klesající tendenci. Všeobecně se očekává, že minerální rezervy zaručí

¹⁶² V případě elektrárny v Morupule se jedná o rekonstrukci.

¹⁶³ Botswana: 2009 Article IV Consultation. *IMF Country Reports* [online]. 2009, [cit. 2010-11-07].

Botswaně přinejmenším do roku 2025 relativně stabilní příjem z diamantového průmyslu.

Ve výše zmíněném duchu fiskální konsolidace se už nese plánovaný rozpočet na roky 2010/11. Na výdajové stránce došlo ke značnému omezení investic do rozvojových projektů, což bylo doplněno zmrazením platů státních zaměstnanců. Na straně příjmů došlo ke zvýšení nepřímých daní, což je celosvětově oblíbený recept na relativně bezbolestné navýšení státních příjmů. Konkrétně v Botswaně se upravila sazba daně z přidané hodnoty z 10 na 12 %. Tyto změny by měly zaručit snížení NMPD na 26,7 % neminerálního HDP. IMF však očekává, že díky silnému hospodářskému oživení a s tím spojeným vyšším výběrem daní bude deficit ještě nižší. V dalších letech slibuje vláda další zeštíhlení rozpočtu s cílem sestavit vyrovnaný rozpočet již pro období 2012/13.

I přes zvýšené deficity v posledních letech, platí stále Botswana v mezinárodním měřítku za velmi málo zadlužený stát. Rozpočtové deficity byly jen z části financovány dluhovým kapitálem, neboť Botswana mohla čerpat z nebývale velkých devizových rezerv, v nichž se akumulovaly zisky z těžby diamantů. Veřejný dluh se tak v roce 2010 vyšplhal na 14,5 % HDP, což je ve srovnání s některými státy EU zanedbatelné číslo. I tak je ale nutno podotknout, že od roku 2008 (5,6 % HDP) se veřejný dluh více než zdvojnásobil.

11.3. Monetární stimulace a vývoj měnového kurzu

Nedávno začala centrální banka Botswany s opětovným uvolňováním měnové politiky, když se decelerující inflace přiblížila k horní mezi pásma inflačního cíle. Inflace se tak po monetární expanzi v počátcích krize a následném nárůstu inflace až na 15 % koncem roku 2008 vrátila k 6 % a na této úrovni vytrvala od září 2009 až do března 2010. Jedním z důvodů byl pokles cen potravin, který předčil i nárůst světových cen paliv. Desinflačním procesem v současnosti prochází i JAR (nejvýznamnější obchodní partner Botswany) a právě importní inflační kanál byl dalším zdrojem nižší inflace v Botswaně. Uvolnění měnové politiky botswanskou centrální bankou, která snížila svou hlavní úrokovou sazbu o 550 bazických bodů na 10 %¹⁶⁴, proběhlo v návaznosti na snížení úrokových sazeb centrální banky JAR. Podobná měnová politika obou zemí není náhodná, neboť JAR i Botswana jsou členy měnové unie SACU.

¹⁶⁴ Bank Rate cut to 10 percent. *Bank of Botswana* [online]. 2010, [cit. 2010-11-08].

V reakci na snížení úrokových sazeb došlo k opětovnému nárůstu inflace, která v květnu 2010 dosáhla 7,8 %. Centrální banka Botswany ovšem očekává, že se v průběhu roku 2011 inflace opět navrátí do pásma inflačního cíle. IMF podotýká, že centrální banka by se měla snažit o lepší kalibraci svých nástrojů a větší opatrnost při změnách svých úrokových sazeb. To by mělo napomoci přesnějšímu ukotvení inflačních očekávání, která se podle aktuálního průzkumu pohybují relativně vysoko (okolo 10 %¹⁶⁵) nad inflací měřenou pomocí CPI.

V oblasti měnového kurzu uplatňuje Botswana tzv. crawling peg, neboli režim pevného kurzu s pravidelnými a předem ohlášenými devalvacemi. Botswanská měna pula je vázána na měnový koš skládající se z jihoafrického randu a SDR (Zvláštní práva čerpání - Special Drawing Rights). Podíly jednotlivých měn nejsou fixní a mění se podle situace na devizovém trhu. Podle IMF odvádí tento měnový systém pro Botswanu dobrou práci. IMF dále poznamenal, že Botswana není ještě připravena na uvolnění měnového kurzu a přechod na floating. V roli nominální kotvy by pak pevný měnový kurz byl nahrazen inflačním cílováním. Reálný kurz puly byl v posledních 3-4 letech relativně stabilní a podle všeobecného názoru se pohybuje přibližně na své rovnovážné úrovni.

¹⁶⁵ Botswana: 2010 Article IV Consultation. *IMF Country Reports* [online]. 2010, [cit. 2010-11-08].

12. Slábnoucí kouzlo botswanského zázraku

Následující kapitola se zabývá vývojem botswanské demokracie a ekonomiky v posledních dvou dekadách. Ačkoli byla odpovědná botswanská vláda vždy vzorem pro ostatní africké země, právě v posledních 20 letech se objevily některé znepokojující změny a události, které na botswanský zázrak vrhají poněkud špatné světlo.

12.1. Rekapitulace

Díky své výjimečnosti se Botswana stala doslova hitem mezi odbornou veřejností. Za posledních 20 let byla vydána řada studií popisující politický a ekonomický vývoj této země a zkoumání botswanského zázraku se stalo takřka oborem samo o sobě. Všechny práce vyzdvihují Botswanu jako ráj prosperity a stability uvnitř kontinentu plného ekonomické a politické mizérie.

Kromě zachování demokracie a pravidelných svobodných voleb se Botswaně podařilo udržet vysokou výkonnost ekonomiky, jejíž HDP rostlo mezi lety 1961-2010 průměrným ročním tempem přibližně 9 %¹⁶⁶, což je vůbec nejrychlejší dlouhodobý ekonomický růst na světě. Botswana sice dostala do vínku rozsáhlé nerostné bohatství, ale právě způsob jakým se vypořádala s prokletím nerostných surovin a tzv. holandskou nemocí¹⁶⁷ budí úctu. Jak již bylo v této práci zmíněno, klíčovými faktory úspěchu byly především kvalitní vláda a jasné definování a vymahatelnost vlastnických práv.

Kromě výše zmíněného si Botswana může cenit i toho, že se jí podařilo udržet na africké poměry velmi nízkou hladinu neopatrimonialismu. Neopatrimonialismus patřil (a v menší míře stále patří) k základním prvkům většiny afrických režimů. Tento pojem lze zjednodušeně vysvětlit jako neformální síť patronsko-klientských vztahů, kde patroni (tj. vysoce postavení jedinci s určitým stupněm moci) poskytují užitky svým klientům (elektorát) výměnou za jejich podporu. Neopatrimonialismus podlamuje základní principy právního státu a kvůli vysoké míře korupce v zemi působí negativně na všechny politické a veřejnoprávní instituce a potažmo i na hospodářskou výkonnost země.

¹⁶⁶ World Bank Databank

Analýzou neopatrimoniálního profilu Botswany se zabývá studie Christiana von Soesta¹⁶⁸, která na základě sady tří indikátorů měří, jak byly botswanské vládní instituce náchylné neopatrimonialistickým vlivům. Von Soest ve své práci vychází z třech základních dimenzí¹⁶⁹, které jsou všeobecně uznávány jako projevy neopatrimonialismu.

Tabulka 5 Indikátory neopatrimonialismu

Dimenze			Indikátor
Systematická moci	koncentrace	politické	Délka funkčního období prezidenta a ministrů
Poskytování klientům	osobního	prospěchu	Velikost a struktura vládního kabinetu
Zneužívání státních zdrojů			Management veřejných fondů a pozemků Agregované indexy korupce

Zdroj: German Institute of Global and Area Studies (GIGA)¹⁷⁰

Systematickou analýzou výše zmíněných indikátorů došel von Soest k závěru, že navzdory rozšířeným domněnkám neopatrimoniální tendence v botswanské politické praxi byly a jsou přítomny. Na rozdíl od většiny jiných afrických států nedošlo v Botswaně k postupnému rozkladu státu prostřednictvím patronsko-klientských sítí. Von Soest dále zdůrazňuje, že nejproblematictější neopatrimoniální dimenzí zůstává zneužívání státních zdrojů ve vlastní prospěch.

Botswana se každoročně umísťuje na předních příčkách Indexu vnímání inflace (Corruption Perception Index), vydávaném nevládní agenturou Transparency International. V roce 2010 s přehledem uhájila prvenství v rámci subsaharské Afriky a v celosvětovém žebříčku se umístila na 33. místě (tj. o 20 míst před ČR). Přesto nelze tvrdit, že by korupce v Botswaně neexistovala. První korupční skandály pronikly na

¹⁶⁸ VON SOEST, Christian. Stagnation of a "Miracle" : Botswana's Governance Record Revisited. *GIGA Research Programme* [online]. 2009, 99, [cit. 2010-11-09].

¹⁶⁹ BRATTON, Michael; VAN DE WALLE, Nicolas. *Democratic experiments in Africa : Regime transitions in comparative perspective*. Cambridge : Cambridge University Press, 1997. 332 s. ISBN 0-521-55612-0.

¹⁷⁰ VON SOEST, Christian. Stagnation of a "Miracle" : Botswana's Governance Record Revisited. *GIGA Research Programme* [online]. 2009, 99, [cit. 2010-11-09].

veřejnost v průběhu 80. a 90. let a neubránili se jim ani vysoce postavení státní představitelé. Například sám prezident Quett Masire byl zapojen do aféry ohledně nejasného rozdělování státní půdy.

12.2. Stinné stránky botswanské demokracie

Jak již bylo uvedeno, Botswaně se podařilo udržet si poměrně nízkou hladinu neopatrimonialismu. Jak je tedy možné, že se kvalita vládnutí v průběhu posledních dvou dekad zhoršila?

Jednou z možných příčin je, že strana BDP, jež se drží u moci nepřetržitě od vyhlášení nezávislosti, již nemá tak silnou pozici jako dříve. Zatímco během 70. let se BDP dařilo vyhrávat volby s velkým náskokem a ziskem přes 70 % hlasů, od 90. let jsou vítězství BDP čím dál tím těsnější a strana si jen s námahou udržela nadpoloviční většinu hlasů. Nejtěsnější volební vítězství si Botswana připsala ve volbách v roce 2004, kdy čelila silné socialisticky orientované straně BNF (Botswana National Front) a straně BCP (Botswana Congress Party). I přes značný pokles důvěry voličů není ale příliš pravděpodobné, že by došlo ke změně vládnoucí strany, neboť opozice není názorově jednotná a případná koalice by byla značně nestabilní.

Tabulka 6 Výsledky parlamentních voleb (1965-2009)

	1965	1969	1974	1979	1984	1989	1994	1999	2004	2009
BDP	80,4	68,3	76,6	75,2	68	64,8	54,7	57,2	51,7	53,3
BNF	xxx	13,5	11,5	13	20,4	27	36,9	26	26,1	22
BPP¹⁷¹	14,2	12,1	6,6	7,4	6,6	4,4	4,1	xxx	0,9	1,4
BIP¹⁷²	4,6	6	4,7	4,2	3,2	2,5	2,7	xxx	xxx	xxx
BCP	xxx	xxx	xxx	xxx	xxx	xxx	xxx	11,9	16,6	19,2
Ostatní	0,6	0	0,5	0,2	1,8	1,4	1,6	5	5,6	5,6

Zdroj: vlastní zpracování podle údajů z von Soest (2009)

V neprospěch opozice hovoří také většinový volební systém, jenž je na všechny parlamentní volby aplikován. Tento systém znesnadňuje opozičním stranám zisk většího počtu mandátů a s tím spojený vliv v parlamentu. I přes solidní výsledky ve

¹⁷¹ BPP = Botswana People's Party

¹⁷² BIP = Botswana Independence Party

volbách roku 2004 se BNF podařilo získat jen 12 mandátů v 61členném Národním shromáždění a strana BCP získala pouhý jeden mandát¹⁷³.

I přes značné zdokonalení a rozšíření zdravotní péče, zkvalitnění školství či snížení chudoby zůstaly sociální dopady dlouhodobého ekonomického růstu relativně omezené. Diamantový průmysl stále zůstává jasným tahounem celé ekonomiky a výkonnost botswanského hospodářství je tedy značně závislá na jednom odvětví. Podle údajů IMF¹⁷⁴ se podíl tzv. minerálního HDP na celkovém HDP v letech 2007-10 pohyboval mezi 29,8% a 48,2 %¹⁷⁵. Exporty diamantů se na celkových exportech podílí přibližně 72 % a těžba diamantů tvoří polovinu vládních příjmů. Těžba diamantů pro Botswanu není náročná na pracovní sílu, nýbrž na kapitál a důsledkem toho je vysoká nezaměstnanost.

Oficiální údaje z roku 2006¹⁷⁶ hovoří o 17,5 % nezaměstnaných. V odborných kruzích jsou avšak tyto hodnoty považovány za silně podhodnocené a například Jenny Clover ve své práci z roku 2003¹⁷⁷ hovoří o 35% nezaměstnanosti. Většina pracovních příležitostí je koncentrována do městských oblastí a venkovská míra nezaměstnanosti i přes zvýšenou urbanizaci¹⁷⁸ zůstává signifikantně vyšší než městská. Výzkum Jenny Clover dále uvádí, že nejvyšších hodnot dosahuje nezaměstnanost mezi ženami a mládeží. Oficiální míra nezaměstnanosti věkové skupiny 15-24 let v 90. letech představovala téměř dvojnásobek celkové míry nezaměstnanosti a podle studie Clarka Leitha¹⁷⁹ se pohybovala kolem 41 %. Nebývale slabou pozici má v Botswaně zpracovatelský průmysl, jehož podíl na HDP podle IMF pravidelně nepřesahuje 5 %. Vysoká nezaměstnanost a skandály veřejných činitelů jsou tedy dalšími faktory, které přispěly k poklesu popularity vládnoucí strany BDP.

Kromě výše zmíněných neopatrimoniálních tendencí bylo možno v posledních dvou dekadách sledovat i autoritářské praktiky. Největší vlnu kritiky ze zahraničí přijala

¹⁷³ Botswana. *Election Guide* [online]. 2004, [cit. 2010-11-09].

¹⁷⁴ Údaje pochází z IMF Article IV Consultation z výše zmíněných let.

¹⁷⁵ Pokles podílu minerálního HDP v posledních 2 letech souvisí s celosvětovou recesí a jejím dopadem na těžbu diamantů.

¹⁷⁶ Botswana: Labour Force Survey. *International Labour Organization* [online]. 2006, [cit. 2010-11-10].

¹⁷⁷ CLOVER, Jenny. Botswana: Future Prospects and the Need for Broad-based Development. *Institute for Security Studies* [online]. 2003, [cit. 2010-11-11].

¹⁷⁸ Údaje z World Bank Databank uvádí, že míra urbanizace v Botswaně v roce 1966 představovala pouhých 6 %, v roce 1980 17 % a údaje z roku 2009 hovoří o 60% podílu městských obyvatel.

¹⁷⁹ LEITH, J. Clark. Why Botswana Prospered. *Canadian Economics Association* [online]. 2000, [cit. 2010-11-11].

botswanská vláda za zacházení s národnostním etnikem Sanů, jež se na celkové populaci podílí pouhými 3 %. Přibližně 5000 těchto původních křováckých obyvatel Botswany bylo v roce 1997 na popud vlády vystěhováno ze svých obydlí v přírodní rezervaci Kgalagadi. Kromě kritiky ze strany OSN musela botswanská vláda čelit i žalobě vystěhovaných Sanů. Soudní proces, jenž trval celé čtyři roky, nakonec uznal práva Sanů a umožnil jim nastěhovat se zpět.

Jako další příklad autoritářských praktik vlády nám poslouží návrh zákona pojmenovaný Media Practitioners Bill. Tento zákon byl v tichosti publikován ve vládním věstníku a v prosinci 2008 byl ve zkráceném řízení schválen parlamentem¹⁸⁰. Zákon dává vládě větší kontrolu nad nezávislými médii a umožňuje rozhodovat, kdo může či nemůže vykonávat žurnalistickou praxi. Osoba jednající v rozporu s vládními ustanoveními může být potrestána v rozmezí pokuty 5000 jihoafrických randů (cca 13000 Kč) a odnětí svobody až na 3 roky. Vládní kontrolu nad médii jen potvrzuje skutečnost, že jediným botswanským deníkem je vládou vydávaný a sponzorovaný „Daily News“.

Další událostí, která vyvolala mezinárodní ohlas, bylo porušení akademické svobody a vyhoštění australského profesora Kennetha Gooda působícího přes 15 let na University of Botswana. Kenneth Good, jenž je mimo jiné autorem knihy Corruption and Mismanagement in Botswana¹⁸¹, kritizoval vládu a tvrdil, že je kontrolována pouze úzkou elitou obyvatel a má manipulativní sklony vůči médiím. Good byl vyhoštěn v roce 2005 poté co tehdejší prezident Festus Mogae využil „Nation Security Act“ (Zákon národní bezpečnosti).

12.3. Země plná paradoxů

Přes nesporné makroekonomické úspěchy zůstává Botswana zemí plnou paradoxů. Stále ještě existují části Botswany (zejména venkovské), kde lidé trpí chudobou a pro mnohé zdejší obyvatele představují finanční transfery od státu jediný zdroj peněz. Botswana patří ke skupině 21 zemí, které mezi lety 1990-2001 zaznamenaly pokles ukazatele lidského rozvoje (Human Development Index – HDI). Z této skupiny je však

¹⁸⁰ Media Laws Stir Dissent Within Ruling Party. *Inter Press Service News Agency* [online]. 2009, [cit. 2010-11-10].

¹⁸¹ Corruption and Mismanagement in Botswana : A Best-Case Example?. *The Journal of Modern African Studies* [online]. 1994, 32, [cit. 2010-11-10].

Botswana jedinou zemí, která v tomto období zažívala poměrně dynamický ekonomický růst. Botswanské HDI v tomto období poprvé v celé historii kleslo z 0,674 na 0,614¹⁸². Na druhou stranu je nutno přiznat, že tento výkyv byl vyrovnán hned v následujícím období a hodnota HDI z roku 2007 vrátila Botswanu zpět na vzestupný trend (více v níže umístěné tabulce).

Studie z roku 1997¹⁸³ vydaná botswanským institutem pro analýzu rozvojové politiky (BIDPA – Botswana Institute for Development Policy Analysis) uvádí, že se vládní politikou podařilo snížit národní míru chudoby z 59 % v roce 1985 na pouhých 47 % v roce 1994. To sice zní jako velký úspěch, ale pokud se podíváme na problém důkladněji, zjistíme, že rozvoj venkovských oblastí značně zaostával za rozvojem v městských oblastech. Pod hranicí chudoby žije přes 55 % obyvatel venkovských oblastí, zato v městských oblastech se toto číslo podařilo snížit na 29%. Hlavním důvodem zaostalosti venkova je nedostatek úrodné půdy, který obyvatele limituje pouze na chov dobytka. Ještě větší chudobou je postiženo národnostní etnikum Sanů, jejichž obživa spočívá v lovu zvířat a sběru plodin v přírodních rezervacích.

Jak již bylo zmíněno v prvních kapitolách této práce, k závažným problémům, kterým Botswana v současnosti čelí, patří přetrvávající sociální nerovnost. Za nejlepší ukazatel pro měření tohoto jevu je všeobecně považován Giniho koeficient. Tento koeficient vypovídá o rozložení bohatství a důchodů mezi jednotlivými subjekty v ekonomice a dosahuje hodnot v intervalu (0;1), přičemž 0 značí absolutní příjmovou rovnost, zatímco 1 znamená absolutní příjmovou nerovnost mezi subjekty. Hodnoty naměřené UNDP v rámci Human Development Report z roku 2009 řadí Botswanu mezi země s největšími příjmovými rozdíly na světě. Z níže uvedeného regionálního srovnání lze vyčíst, že hůře v tomto ukazateli dopadla už jen Namibie, která současně vykazuje světově nejvyšší hodnoty Giniho koeficientu. Na opačné straně tohoto žebříčku skončilo Dánsko, které je s indexem ve výši 0,247 považováno za zemi s nejmenšími příjmovými rozdíly.

¹⁸² Human Development Report 2003. *United Nations Development Programme* [online]. 2003, [cit. 2010-11-10].

¹⁸³ Study of poverty and poverty alleviation in Botswana. BIDPA [online]. 1997, [cit. 2010-11-10].

Tabulka 7 Regionální srovnání základních komponentů HDI (2007)

	HDI	Průměrná délka dožití (v letech)	Míra gramotnosti (15+)	Index zápisu do škol	HDP na obyvatele (PPP, USD)	Giniho koeficient
Botswana	0,694	53,4	82,9 %	70,6 %	13604	0,61
Namibie	0,686	60,4	88 %	67,2 %	5155	0,743
JAR	0,683	51,5	88 %	76,8 %	9757	0,578
Svazijsko	0,572	45,3	79,6 %	60,1 %	4789	0,507
Lesotho	0,514	44,9	82,2 %	61,5 %	1541	0,525
Zimbabwe	0,14 ¹⁸⁴	43,4	91,2 %	54,4 %	< 200	0,501
SSA	0,514	51,5	62,9 %	53,5 %	2031	xxx

Zdroj: Human Development Report 2009¹⁸⁵

K dalším oblíbeným indikátorům příjmové nerovnosti patří ukazatele vyjadřující výdaje 10 % nejbohatších a 10 % nejchudších obyvatel jako podíl na celkových výdajích domácností. Získané hodnoty vypovídají o tom, že rozdíl mezi chudými a bohatými je v Botswaně doslova propastný. Zatímco 10 % nejbohatších se na výdajích podílí 51,2 %, na 10 % nejchudších připadá pouhé 1,3 % výdajů. Pro srovnání, v České republice na 10 % nejbohatších připadá 22,7 % výdajů a na 10 % nejchudších 4,3 %. Giniho koeficient pro ČR je znatelně nižší než botswanský a dosahuje 0,258¹⁸⁶.

Nadějí pro Botswanu je skutečnost, že její vláda si výše zmíněné problémy uvědomuje a hodlá proti nim bojovat. Vládou vydaný dokument Vize 2016 představuje základní kámen pro další socioekonomický rozvoj. V rámci tohoto ambiciózního dokumentu si vláda předsevzala snížit podíl obyvatel žijících pod hranicí chudoby na polovinu oproti roku 1994 (tj. ze 47 % na 23 %). Výběr roku 2016 není náhodný, neboť právě v tomto roce oslaví Botswana 50. výročí získání nezávislosti. Vize 2016 se skládá ze 7 pilířů, které jsou dále rozpracovány na dílčí problémy, přičemž prioritou zde zůstává měřitelnost vývoje jednotlivých ukazatelů v čase¹⁸⁷:

1. Otevřený, demokratický a odpovědný národ
 - Otevřená a transparentní vláda
 - Přístup a kvalita vedení

¹⁸⁴ Tato hodnota je odhadem UNDP pro rok 2010 a řadí Zimbabwe na 169. místo ze 169 zkoumaných zemí.

¹⁸⁵ Human Development Report 2009. *United Nations Development Programme* [online]. 2009, [cit. 2010-11-11].

¹⁸⁶ ibid

¹⁸⁷ *Vision 2016* [online]. 2004 [cit. 2010-11-11]. Vision Pillars.

2. Prosperující, produktivní a inovativní národ
 - Udržitelný růst a diverzifikace
 - Zachování životního prostředí i pro další generace
 - Růst HDP na obyvatele
 - Boj proti nezaměstnanosti
 - Zpřístupnit každému důstojné obydlí
3. Vzdělaný a informovaný národ
 - Rozvoj vzdělanosti a školství
 - Rozvoj informačních technologií
4. Morální a tolerantní národ
 - Respektování diverzity (etnické, náboženské,...)
 - Spoléhání sám na sebe, tj. budování nezávislosti občana na vládních financích
5. Jednotný a hrdý národ
 - Rodinné hodnoty, tradice a historie
6. Dobrosrdečný, spravedlivý a empatický národ
 - Sociálně spravedlivější distribuce příjmů
 - Boj proti chudobě
 - Boj proti AIDS
 - Kvalitní lékařská péče pro všechny
7. Bezpečný a spolehlivý národ
 - Boj proti kriminalitě (tzv. nulová tolerance kriminality)
 - Boj proti korupci a zpronevěře

13. Přímá komparace

Zatímco v předešlých kapitolách jsme porovnávali Zimbabwe a Botswanu nepřímo, v poslední kapitole této práce se pomocí různých pohledů pokusím o komparaci přímou. Obě země budou srovnávány z hlediska makroekonomického, mikroekonomického a dále také z hlediska ekonomické svobody.

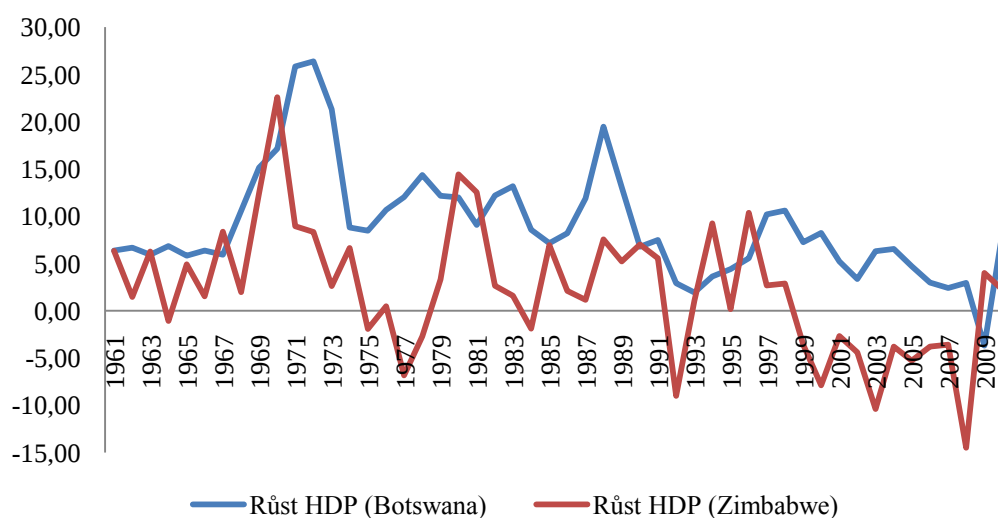
13.1. Makroekonomický pohled

Nejprve se na obě země podíváme pohledem národohospodáře. První ukazatelé se budou zabývat asi nejužívanější veličinou pro porovnávání ekonomik, a sice HDP. Konkrétně nás bude zajímat dynamika růstu HDP v jednotlivých dekadách, vývoj HDP na obyvatele a vývoj přidané hodnoty vyprodukované jednotlivými sektory.

13.1.1 Dynamika růstu HDP

Jak již bylo řečeno v minulých kapitolách, Botswana je světovým šampionem v dlouhodobém tempu růstu HDP a to je čitelné i z následujících grafů, v nichž předčila výkonnost Zimbabwe. Mezi lety 1961-2010 rostlo podle údajů Světové banky¹⁸⁸ HDP Botswany průměrně o 8,98 % ročně, zatímco Zimbabwe se může chlubit jen průměrným ročním přírůstkem ve výši 2,23 %.

Obrázek 10 Komparace růstu HDP

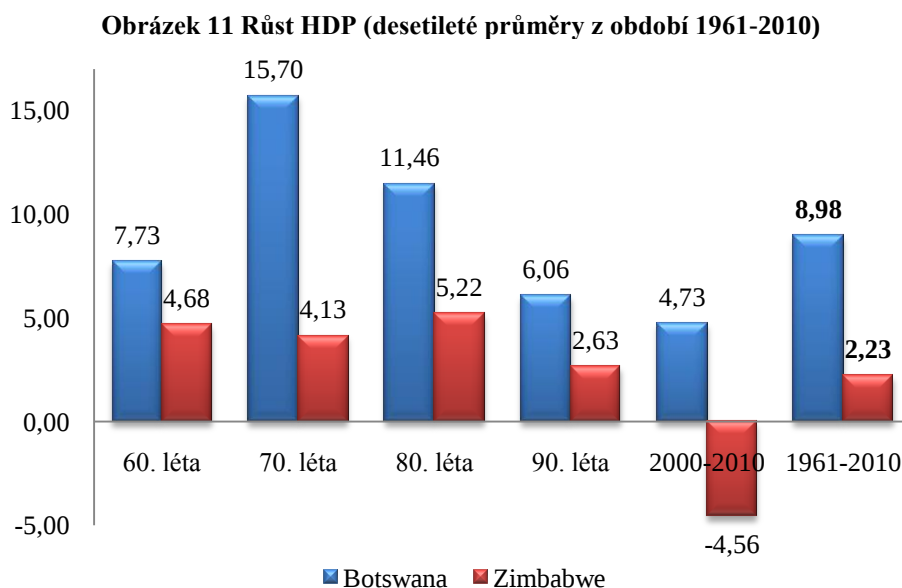

Zdroj: vlastní zpracování podle World Bank Databank

¹⁸⁸ World Bank Databank (platí pro všechny číselné údaje z kapitoly 13.1)

Z grafu je taktéž velmi dobře patrné, že meziroční přírůstky HDP Zimbabwe kolísaly daleko více než přírůstky Botswany. Hodnoty směrodatné odchylky dávají této domněnce zapravdu. Směrodatná odchylka přírůstků Botswany dosáhla 5,73 %¹⁸⁹, zatímco u Zimbabwe to bylo 6,73 %. Toto číslo udává, že většina (tj. více než 50 %) ročních přírůstků HDP Botswany se neodchyluje od průměrného ročního přírůstku (8,98 %) o více než 5,73 %. Neboli většina hodnot se nachází v intervalu 3,26-14,7 %. U Zimbabwe má tentýž interval meze -4,5 % a 8,96 %.

Další graf vypovídá o růstu HDP v jednotlivých dekadách a Botswana v každém období opět jasně předčila Zimbabwe. Na grafu je taktéž možno sledovat i klesající trend přírůstků HDP jak u Zimbabwe, tak i u Botswany.

Zdroj: vlastní zpracování podle World Bank Databank

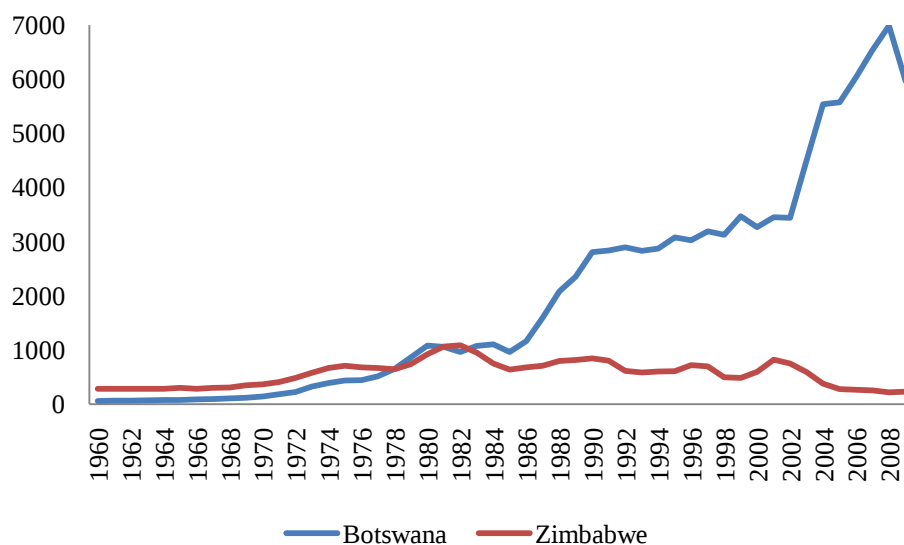
13.1.2 Vývoj HDP na obyvatele

V rámci tohoto ukazatele se odchýlíme od hlavního názorového proudu, který zastává postoj, že nejlépe lze HDP na obyvatele měřit pomocí parity kupní síly. Bohužel časové řady těchto údajů sahají jen do roku 1980 a v tomto odstavci tak bude HDP na obyvatele vyjádřeno v současných USD. Vzhledem k vyspělosti zimbabwského

¹⁸⁹ Zde je nutné si uvědomit, že procento zde stále reprezentuje jednotku růstu HDP, nikoli procentní podíl.

hospodářství byl kolem roku 1960 HDP na obyvatele přibližně 5x vyšší než botswanský. Dnes je situace diametrálně odlišná a botswanský HDP na obyvatele je více než 26x vyšší než zimbabwský. Po objevení rozsáhlých diamantových ložisek v Botswaně počátkem 70. let se HDP na obyvatele začal postupně sblížovat, aby v roce 1979 Botswana poprvé v tomto ukazateli předstihla svého souseda. V následujících letech se pomyslné prvenství přelávalo mezi jednotlivými zeměmi, až v roce 1983 Botswana definitivně předstihla Zimbabwe.

Obrázek 12 Vývoj HDP na obyvatele mezi lety 1960-2009 (měřeno v dnešních USD)

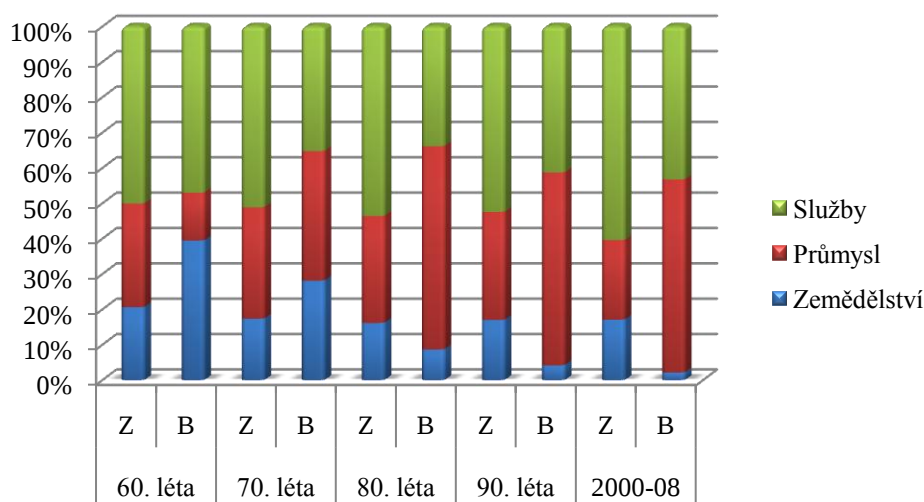

Zdroj: vlastní zpracování podle World Bank Databank

13.1.3 Struktura tvorby HDP

Počátkem 60. let patřilo Zimbabwe k průmyslově a zemědělsky nejvyspělejšími zemím Afriky, což potvrzuje i vysoký podíl zemědělství (20,64 %) a průmyslu (29,32 %) na tvorbě HDP. Botswana byla tou dobou velmi chudou zemí, jejíž průmysl byl doslova v plenkách a většina obyvatel byla zaměstnána v zemědělské výrobě. O tom hovoří i vysoký podíl zemědělství (39,52 %) a nízký podíl průmyslu (13,5 %). U Botswany se postupem času projevilo nalezení diamantových ložisek, po němž následoval rapidní nárůst podílu průmyslu na HDP, jenž byl tažen zejména těžebním průmyslem. Podíl služeb nedoznal během posledních 50 let výrazných změn, zatímco podíl zemědělství prudce klesal až ke 2 %. Na rozdíl od Botswany proběhly v Zimbabwe v tomto ohledu pouze kosmetické změny. Za zmínku stojí vysoký podíl zemědělství (17 %), jenž je v celosvětovém srovnání poměrně atypický.

Obrázek 13 Podíl jednotlivých sektorů na HDP (desetileté průměry za období 1960-2008)

Zdroj: vlastní zpracování podle World Bank Databank

13.1.4 Míra inflace

V rámci této práce používáme pro měření inflace metodu CPI¹⁹⁰ (neboli index spotřebitelských cen), která vyjadřuje cenovou hladinu jako průměrnou úroveň cen spotřebního koše výrobků a služeb spotřebovávaných průměrnou domácností. Inflační vývoj v Botswaně se v posledních 50 letech vyznačoval značně stabilní mírou inflace, kdy se většina hodnot pohybovala v intervalu 7,97 % až 12,8 % a průměrná roční míra inflace dosahovala 10,4 %. Ačkoli dvojciferná míra inflace není pro hospodářství příznivá, je nutno tyto údaje vidět v africkém kontextu a ocenit zejména stabilitu inflace, která přispěla k růstu botswanské ekonomiky.

Zimbabwe se až do konce 90. let dařilo držet relativně stabilní inflaci, kdy většina meziročních měr inflace spadala do intervalu 8,06 % až 24,6 %¹⁹¹. Od přelomu tisíciletí se v Zimbabwe začala roztáčet inflační spirála a v roce 2002 dosahovala míra inflace již trojciferných hodnot. Této problematice byla v práci již věnována pozornost v předešlých kapitolách a není tedy třeba znovu opakovat, že inflace se zimbabwské centrální bance vymkla z kontroly a dosáhla celosvětově nejvyšších naměřených hodnot. Jakékoli dlouhodobé průměry jsou tímto vývojem znehodnoceny. Pro ilustraci,

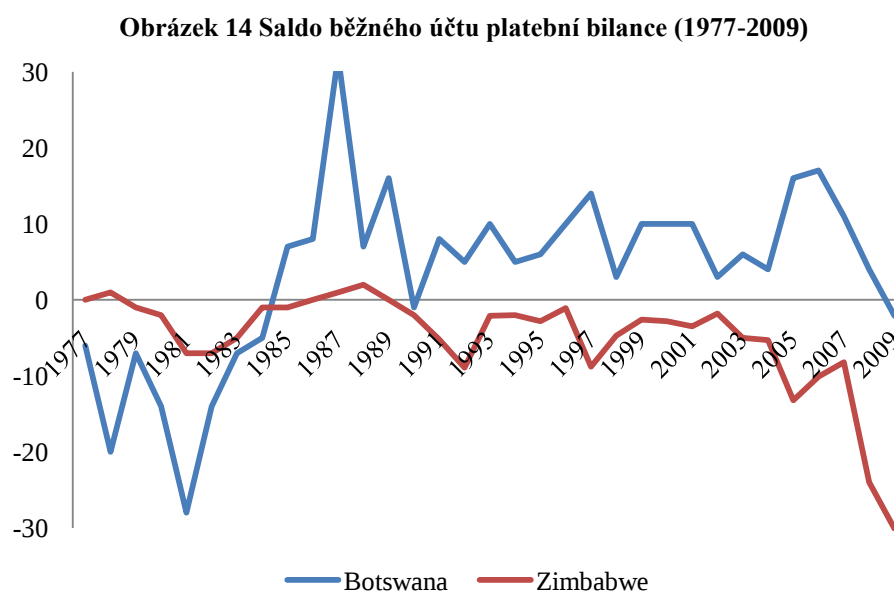
¹⁹⁰ Pro míru inflace měřenou pomocí CPI začínají veřejně přístupné časové řady rokem 1975.

¹⁹¹ Měřeno směrodatnou odchylkou dosahovala Botswana ve stejném období stabilnějších měr inflace – 2,18 % vs. 8,29 %.

průměrná roční míra inflace mezi lety 1975-2005 představovala 56,7 %, zatímco v období 1975-2001 to bylo pouze 22,2 %.

13.1.5 Deficit běžného účtu a zadluženost

Další významnou statistikou, jež si zaslouží zmínku, je deficit běžného účtu platební bilance, který je úzce propojen s vnější zadlužeností. Zatímco Botswana měla problémy s deficitem pouze do poloviny 80. let, Zimbabwe během celého sledovaného období zápasilo s deficitem a pouze ve třech letech (1978, 1987 a 1988) zaznamenalo přebytek běžného účtu. I přes značnou rozkolísanost salda běžného účtu Botswany (směrodatná odchylka – 11,5 %) činí průměrný přebytek 3,57 % HDP. V Zimbabwe byla v tomto ohledu situace daleko stabilnější a k prudkému zhoršení došlo od roku 2003, kdy deficit běžného účtu přesáhl kritických 5 % HDP a dodnes se pod tuto hranici nevrátil. Průměrný deficit za sledované období dosáhl 4,98 % HDP, což vypovídá o tom, že posledních 30 let Zimbabwe balancovalo na kritické hranici. To se samozřejmě odrazilo v zahraniční zadluženosti.

Zdroj: vlastní zpracování podle World Bank Databank a IMF Article IV Consultation

Botswaně se díky dynamickému růstu podařilo v posledních desetiletích udržet nízkou zadluženost. V 90. letech se celkový vnější dluh pohyboval kolem 10 % HDP, aby počátkem nového tisíciletí klesl až k 5 %. Jak již bylo zmíněno v kapitole 11, vlivem krize došlo k opětovnému nárůstu vnějšího dluhu, a to na 14,5 % HDP v roce 2010.

Situace v Zimbabwe byla vzhledem k již zmíněným potížím s běžným účtem diametrálně odlišná. Ještě v 90. letech byl celkový vnější dluh relativně stabilní a pohyboval se mezi 50-70 %, narůstající deficity běžného účtu spolu s inflační spirálou zapříčinily prudký nárůst zadluženosti a v roce 2009 činil podle odhadů IMF celkový zahraniční dluh již 162,5 % HDP.

13.2. Mikroekonomický pohled

Pro porovnání obou ekonomik z mikroekonomického hlediska nám poslouží statistiky Světové banky s názvem Doing Business (DB) měřící kvalitu podnikatelského prostředí v různých zemích světa. Vzhledem k tomu, že tento projekt byl spuštěn až v roce 2003, není bohužel možné sledovat vývoj v čase. Proto se v následujících odstavcích zaměřím na jednotlivé části¹⁹² nejnovějšího reportu z roku 2010.

V úvodních kapitolách pro obě země jsem vycházel z celosvětových žebříčků, ale nyní se zaměřím na srovnání v rámci subsaharské Afriky (SSA). Letošního reportu se zúčastnilo celkem 46 zemí ze SSA a Botswana¹⁹³ se umístila za Mauritiiem a JAR na 3. místě. Zimbabwe¹⁹⁴ skončilo na 28. místě, přičemž se mu podařilo porazit i poměrně vyspělé země jako Kamerun či Pobřeží slonoviny. DB taktéž měří, jak se podnikatelské prostředí změnilo od prvního reportu. V Botswaně se za posledních 5 let podnikatelské prostředí zlepšilo (DB skóre se zvýšilo o více než 8 %), naopak v Zimbabwe došlo ke zhoršení podnikatelského prostředí (pokles DB skóre téměř o 2 %).

13.2.1 Zahájení podnikání

Prvním okruhem, jímž se DB zabývá, je zahájení podnikání. U každé země se zjišťuje, jaký počet procedur je potřeba absolvovat před skutečným vznikem firmy, kolik dní tyto kroky zaberou a jak jsou nákladné z finančního hlediska. V Botswaně mají před sebou začínající podnikatelé celkem 10 procedur trvajících celkem 61 dní. Finanční náročnost založení podniku odpovídá přibližně 2,2 % ročního disponibilního příjmu na obyvatele. V porovnání s průměrem SSA (110 %) je založení podniku v Botswaně o poznání

¹⁹² V rámci tohoto projektu jsou jednotlivé země hodnoceny v 9 hlavních oblastech: zahájení podnikání, získávání stavebních povolení, registrace vlastnictví, získávání úvěru, ochrana investorů, placení daní, zahraniční obchod, vymahatelnost kontraktů a uzavření firmy.

¹⁹³ Botswana. *Doing Business 2011* [online]. 2010, [cit. 2010-12-06].

¹⁹⁴ Zimbabwe. *Doing Business 2011* [online]. 2010, [cit. 2010-12-06].

lacinější. Začínající zimbabwský podnikatel musí před založením absolvovat 9 procedur trvajících celkem 90 dní a vynaloží nadprůměrných 182 % ročního disponibilního příjmu na obyvatele. Ačkoli se tyto náklady zdají až prohibitivně vysoké, ve skutečnosti jde o výrazné zlepšení oproti minulým reportům, kdy např. v roce 2008 činily náklady na založení firmy téměř 677 %. V rámci SSA skončila Botswana na 10. místě, zatímco Zimbabwe obsadilo až 28. pozici.

13.2.2 Získávání stavebních povolení a stavba

Dalším krokem je výzkum administrativní náročnosti stavby skladu, jehož parametry jsou pro všechny země stejné. I zde se zjišťuje časová a finanční náročnost těchto aktivit. V této statistice si nevede dobře ani Botswana (25. místo v SSA), natož Zimbabwe (42. místo v SSA). Stavba skladu v Botswaně vyžaduje 24 procedur, 167 dní a přináší náklady ve výši 264,5 % ročního disponibilního příjmu na obyvatele (průměr v SSA se pohybuje okolo 2000 %). Firma stavící sklad v Zimbabwe musí absolvovat 17 procedur, jež zaberou celkem 1012 dní a náklady představují neskutečných 8021 % ročního disponibilního příjmu na obyvatele. Tyto údaje mohou posloužit jako odpověď na otázku, proč je v Zimbabwe tak rozsáhlá šedá ekonomika. Jen málokteré subjekty si mohou dovolit stavět s tak vysokými náklady oficiální cestou.

13.2.3 Registrace vlastnictví

Tato oblast se zabývá náročností oficiálního prodeje majetku (pro všechny ekonomiky se opět jedná o sklad s pozemkem) mezi obchodními subjekty. V mezinárodním srovnání dosahují obě země chvályhodných výsledků, kdy Botswana se umístila na 4. místě a Zimbabwe na 10. místě v SSA. Prodej majetku v Botswaně vyžaduje 5 procedur trvajících celkem 16 dní s náklady dosahujícími 5 % hodnoty prodávaného majetku (průměr SSA – 10 %). Zimbabwský prodej čítá 5 procedur o celkové délce 31 dnů a náklady tvořícími 8,5 % hodnoty majetku.

13.2.4 Získávání úvěru

DB se dále zabývá získáváním úvěru pro právnické osoby a to ze dvou hledisek. První soubor ukazatelů (index legislativní síly¹⁹⁵) popisuje, jak kvalitní je zákonodárství v této oblasti (zejména co se týče zajištění a úpadku). Druhá sada indikátorů (index kvality kreditních informací¹⁹⁶) měří dostupnost informací o dlužnících pro věřitele. V mezinárodním srovnání si obě země vedly poměrně dobře, když Botswana skončila na 6. místě a Zimbabwe na 15. místě v SSA. Zatímco Botswaně dosáhl index legislativní síly 7 bodů, v Zimbabwe to bylo o bod méně. Značný rozdíl mezi Botswanou a Zimbabwe nalezneme u indexu kvality kreditních informací, kde Botswana získala 4 body, přičemž Zimbabwe bylo ohodnoceno nulou.

13.2.5 Ochrana investorů

Ochranu investorů měří DB pomocí indexu zohledňujícího sílu minoritních akcionářů bránit se zneužívání podnikových aktiv ze strany managementu. V rámci SSA patří Botswana mezi země s kvalitní ochranou investorů, když její index dosáhl 6 bodů z 10, což stačilo na celkové 5. místo. Zimbabwe se s indexem dosahujícím 4,3 bodů umístilo až na 18. místě v SSA.

13.2.6 Platba daní

DB zde porovnává, jak často musí středně velký podnik odvádět peníze státu, kolik hodin ročně mu daňová administrativa zabere a kolika procenty se podílí daně a ostatní mandatorní platby na jeho zisku. Složitost zimbabwského daňového systému byla již rozebírána v předchozích kapitolách a odrazem této situace je i umístění v rámci SSA, kdy Zimbabwe obsadilo až 22. příčku. Botswana naopak skončila na 2. pozici. Botswanský podnik odvádí ročně státu 19 plateb, zabere mu to 152 hodin a celková daňová sazba dosahuje necelých 20 % zisku. Zimbabwský podnik převádí peníze do státního rozpočtu 49x, administrativní náročnost překračuje 240 hodin a celková daňová sazba představuje 40,3 % zisku.

¹⁹⁵ Index legislativní síly se pohybuje v intervalu 0 až 10, kdy 10 značí maximum.

¹⁹⁶ Index kvality kreditních informací kolísá v intervalu 0 až 6, kdy 6 značí maximum.

13.2.7 Zahraniční obchod

V této sekci porovnává DB administrativní, časovou a finanční náročnost spojenou se zahraničním obchodem pro standardizovaný podnik a standardizovaný předmět obchodu. Obě země skončily v SSA hluboko v poli poražených, když Botswana obsadila 28. místo a Zimbabwe místo 38. Počet dokumentů pro export zboží je v obou zemích takřka stejný – v Botswaně 6 a v Zimbabwe 7. U importu je dokumentace rozsáhlejší a čítá 9 dokumentů jak v Botswaně, tak v Zimbabwe. Botswanskému podniku zabere vývoz zboží 28 dní, zatímco dovozní operace jsou časově náročnější a vyžadují 41 dní. Zimbabwský podnik potřebuje více času na obě operace – na vývoz 53 dní a na dovoz 73 dní. Náklady na export a import jsou v Botswaně velmi blízké – 3010 USD, resp. 3390 USD na standardizovanou zásilku. V Zimbabwe je tento rozdíl vyšší, když exportovaná zásilka přijde podnik na 3280 USD a importovaná na 5101 USD.

13.2.8 Vymahatelnost kontraktů

Efektivnost právního systému jednotlivých zemí DB porovnává prostřednictvím standardizovaného obchodního sporu, který obě strany řeší právní cestou. V žebříčku zemí SSA obsadila Botswana 11. pozici a Zimbabwe skončilo 18. Obchodní spor mezi botswanskými podniky vyžadoval 29 procedur o celkovém trvání 625 dní a náklady žalobce dosáhly 28,1 % hodnoty předmětu sporu¹⁹⁷. Obdobný spor mezi zimbabwskými podniky se skládal z 38 procedur, trval 410 dní a náklady žalobce o 13 % přesáhly hodnotu předmětu sporu.

13.2.9 Uzavření firmy

V této sekci studuje DB čas, náklady a výsledek insolvenčního řízení standardizovaného podniku. Výsledek insolvenčního řízení je vyjádřen pomocí tzv. recovery rate (míra obnovy). Míra obnovy se zaznamenává v procentech navrácených prostředků v důsledku reorganizace, likvidace nebo vymáhání dluhů. V žebříčku zemí SSA obhájila Botswana své loňské prvenství, zatímco Zimbabwe skončilo až 33. Za své vynikající umístění (27. ve světě) vděčí Botswana především vysoké míře obnovy, jež dosáhla 63,7 %. Tato obnova trvala 1,7 roku a náklady na ni představovaly 15 % majetku dlužníka. Obdobné insolvenční řízení skončilo v Zimbabwe s mírou obnovy

¹⁹⁷ Hodnota předmětu sporu odpovídá dvojnásobku ročního disponibilního příjmu na obyvatele.

dosahující pouhých 0,2 %, délkou trvání 3,3 roku a náklady ve výši 22 % majetku dlužníka.

13.3. Porovnání ekonomické svobody obou zemí

Všeobecně užívaným zdrojem informací pro hodnocení hospodářské svobody je statistika vydávaná nevládní organizací Heritage Foundation, která se nazývá Index of Economic Freedom. Tento index je složen z 10 složek ekonomické svobody, mezi něž patří svoboda podnikání, obchodu, finančního sektoru, zaměstnanecká a investiční svoboda, fiskální a monetární volnost, státní výdaje, vlastnická práva a volnost od korupce. Jednotlivé svobody jsou hodnoceny na škále 0 až 100, kde 100 představuje nejlepší výsledek a následně jsou pomocí váženého průměru agregovány do celkového indexu ekonomické svobody.

Index ekonomické svobody Botswany¹⁹⁸ pro rok 2010 dosahuje 70,3 bodů, čímž se země umístila na 28. místě ve světovém žebříčku a na 2. místě mezi zeměmi SSA¹⁹⁹. Oproti indexu z roku 1995 zaznamenala Botswana zlepšení o 3 body. Botswana je považována za regionálního lídra v oblasti ekonomické svobody. Konkurenceschopnost a flexibilita je podporována příznivým podnikatelským prostředím, otevřeností vůči zahraničním investicím a obchodu a relativně flexibilním zákoníkem práce. Finanční sektor je považován za poměrně rozvinutý, v čele s nezávislou centrální bankou a absencí vládních intervencí. Nezávislé soudnictví a kvalitní legislativa hrají klíčovou roli v ochraně vlastnických práv. Nejlepších výsledků dosáhla Botswana v oblasti investiční svobody (80) a fiskální volnosti (74,1). Naopak nejhorší výsledek zaznamenal indikátor volnosti od korupce²⁰⁰ (58).

Zatímco Botswana se může pyšnit vynikajícím umístěním, Zimbabwe²⁰¹ v hodnocení ekonomické svobody dopadlo dokonce hůře než Venezuela, Kuba či Barma. S pouhými 21,4 body předstihla pouze poslední Severní Koreu a v regionu SSA obsadila poslední místo za Eritreou. V důsledku špatné výkonnosti zimbabwského hospodářství, nestabilního podnikatelského prostředí a nadměrného zapojování vlády dochází již od

¹⁹⁸ Botswana. *Index of Economic Freedom 2010* [online], [cit. 2010-12-06].

¹⁹⁹ Na 1. místě se podobně jako u DB umístil Mauritius.

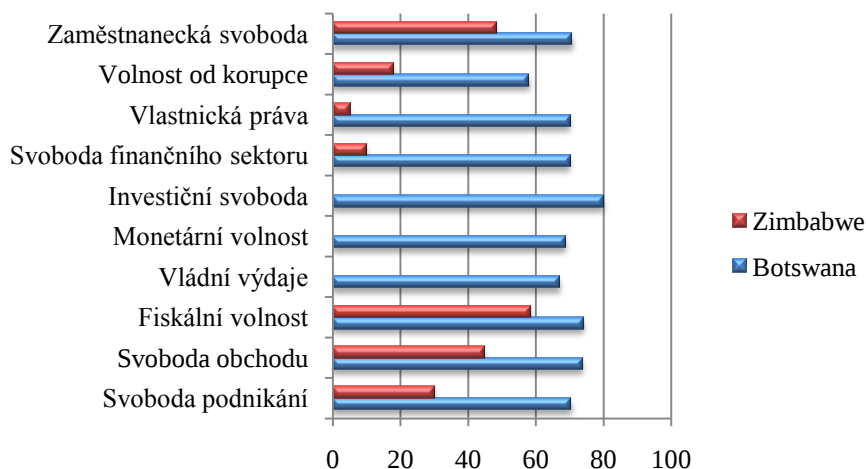
²⁰⁰ Problém korupce v Botswaně byl rozebírán v kapitole 12.

²⁰¹ Zimbabwe. *Index of Economic Freedom 2010* [online], [cit. 2010-12-06].

roku 1995²⁰² k poklesu hodnoty indexu. Hospodářskou politiku země příliš ovlivňují státní zásahy a dříve kvalitní hospodářská infrastruktura se drolí despotickému režimu v rukách. Hospodářské klima Zimbabwe působí navíc nepřátelsky vůči zahraničnímu kapitálu, což značně brzdí rozvoj země.

Finanční systém, jenž téměř nepřetržitě čelí krizím, selhává a svůj podíl viny na tom nese i nekompetentní centrální banka, jež postrádá nezávislost na vládě. Centrální banka sloužila vládě jako nástroj pro financování rozpočtových deficitů a pro poskytování úvěrů státním podnikům. Důsledkem toho nemohlo být nic jiného než hyperinflace, která ochromila celou ekonomiku. Zkorumpované a neefektivní soudy a všeobecný nedostatek transparentnosti činí podnikatelské aktivity téměř nemožné. Z výše uvedených důvodů není překvapením, že hned ve třech oblastech dostalo Zimbabwe nejnižší možné hodnocení (investiční svoboda, monetární volnost a vládní výdaje). Nejlepšího výsledku dosáhlo Zimbabwe, i přes netransparentní daňovou legislativu a poměrně vysoké daně, v oblasti fiskální volnosti.

Obrázek 15 Porovnání Botswany a Zimbabwe z pohledu Indexu ekonomické svobody

Zdroj: vlastní zpracování podle údajů Heritage Foundation

²⁰² V roce 1995 dosahoval index ekonomické svobody přibližně 45 bodů.

Závěr

Cílem této diplomové práce bylo přiblížit 2 vývojové cesty, jimiž se vydaly 2 sousední země. Na počátku se sobě tyto státy podobaly asi jako noc a den, neboť Zimbabwe patřilo k nejsilnějším subsaharským ekonomikám a Botswana byla všeobecně považována za beznadějného trpaslíka, jehož živoření v následujících dekádách bude financováno mezinárodními organizacemi a donory. Jen málokdo by v průběhu 60. let dokázal předpovědět, že už na přelomu 70. a 80. let bude hospodářská výkonnost Zimbabwe a Botswany na srovnatelné úrovni. Se značnou nedůvěrou by se tehdy dozajista pohlíželo na toho, kdo by prorokoval, že do nového tisíciletí Zimbabwe vkročí jako jedna z nejchudších zemí světa. Nebýt objevu diamantových ložisek, by se botswanský zázrak s největší pravděpodobností nekonal, ale vzpomeňme si na země jako Sierra Leone či DR Kongo, které byly taktéž obdarovány nerostným bohatstvím.

K Zimbabwe se v posledních letech obracela pozornost celého světa. Nešlo však v žádném případě o pozitivní publicitu, která by zemi prospívala. Je smutné, že Zimbabwe si dnes lidé nespojí s nádhernou přírodou a kulturními památkami, ale spíše s despotickým prezidentem Robertem Mugabem, rekordní hyperinflací a lidským strádáním. Přitom právě turistický potenciál je to, co zemi mohlo zaručit prosperitu. Místo toho dnes do Zimbabwe přijíždí o poznání méně turistů než v dobách britské nadvlády. Až v roce 2009 se Zimbabwe konečně podařilo připsat si do kolonky hospodářský růst kladná čísla. Bohužel se to nedá připsat výrazné ekonomické obnově, ale spíše velmi nízké bázi pro výpočet způsobené 10 lety nepřetržitého poklesu HDP. Na druhou stranu je třeba uznat, že zkrocení hyperinflace prostřednictvím dolarizace ekonomiky do značné míry přispělo k tomuto odrazu ode dna.

Úvodní tři kapitoly nám zprostředkovaly základní informace o Zimbabwe a zároveň nastínily dramatické okolnosti prezidentských a parlamentních voleb v roce 2008. Opoziční strana MDC v čele s Morganem Tsvangiraiem v 1. kole prezidentských voleb zvítězila, ale ani tak jí její preference nezaručily účast ve vládě. Dlouholetý prezident Zimbabwe Robert Mugabe totiž nehodlal předat moc, a tak ještě zesílil represe vůči opozici, která následně odstoupila z voleb. Tyto události vyvolaly značný mezinárodní ohlas a přispěly k vytvoření křehké vlády národní jednoty, která s určitými problémy

přetrvává až do dnešních dnů. V těchto kapitolách byla taktéž analyzována rychlostní pozemková reforma, jež vedla k násilnému zabírání farem. Tento okamžik znamenal zlom pro celé Zimbabwe. Bylo to vůbec poprvé v postkoloniální historii Zimbabwe, kdy nebyla respektována či bráněna vlastnická práva. Toto narušení vlastnických práv se v následujících letech projevilo poklesem hodnoty majetku v ekonomice, ztrátou důvěry investorů a následně i poklesem zemědělské produkce. Pozemková reforma podlomila už tak křehké zdraví zimbabwské ekonomiky a významně přispěla k jejímu úpadku v následujících letech.

V následujících třech kapitolách byl představen tzv. botswanský zázrak. O zázraku se dá skutečně hovořit, protože Botswana vykazovala od získání nezávislosti v roce 1966 nevídaně vysokou dynamiku ekonomického růstu, která jí vynesla pomyslný titul nejrychleji rostoucí země světa v posledních 5 dekadách. V souvislosti s tímto úspěchem je nutno zdůraznit, že kromě růstu HDP docházelo i k rozvoji lidského kapitálu, kdy se botswanské vládě podařilo úspěšně bojovat proti negramotnosti a zmenšovat příjmovou nerovnost. Kromě značného nerostného bohatství patří mezi klíčové faktory jasné definování a vymahatelnost vlastnických práv, demokratická tradice z před-koloniálního období a kvalitní vláda, jež se i přes značné příjmy z těžebního průmyslu ubránila kleptokratickým tendencím, které jsou tak typické pro africkou exekutivu. Díky příjmům z těžby nerostů, příjmům z cel v rámci SACU a výnosům z rozsáhlých devizových rezerv²⁰³ si Botswana postupem času dokázala vybudovat jako jedna z mála zemí na africkém kontinentu finanční soběstačnost a přestala tak spoléhat na peněžní toky od Brettonwoodských institucí a donorů.

Sedmá kapitola popisuje vývoj, který prodělalo zimbabwské hospodářství od získání nezávislosti v roce 1980. I přes akcentování marxisticko-leninistické ideologie se podařilo Zimbabwe v první polovině vykazovat vysoké přírůstky HDP. Značnou nevýhodou této ideologie byla přílišná regulace ekonomiky a stagnace soukromého sektoru, což v následujících letech vedlo k utlumení růstu. Zhoršování makroekonomických ukazatelů a nedostatek financí vedl Zimbabwe k úzké spolupráci s Brettonwoodskými institucemi a účasti v programu strukturálních úprav. I přes doporučení IMF, která zahrnovala proexportní devalvaci, fiskální disciplínu nebo

²⁰³ Botswanské devizové rezervy rostly díky výrazným přebytkům platební bilance závratným tempem.

privatizace státních podniků, se však zimbabwské ekonomice nepodařilo zvýšit svoji výkonnost. Neúspěchy této strategie se následně odrazily mimo jiné v porušování podmínek spojených s úvěry od IMF a postupným zhoršováním vztahů mezi Zimbabwe a jeho věřiteli.

Cílem osmé kapitoly bylo vybrat měnový režim, který nahradí aktuální mnohoměnový systém. Jako nejvhodnější se z nabízených variant jeví úplná oficiální dolarizace s USD jako jedinou měnou. Životnost tohoto režimu je ale omezená tím, že Zimbabwe s USA ani zdaleka netvoří optimální měnovou oblast. Z tohoto pohledu by pro Zimbabwe byla výhodnější oficiální dolarizace prostřednictvím jihoafrického randu. Neméně výhodnou by pro Zimbabwe byla účast v CMA, neboť nabízí Zimbabwe možnost těžit z kredibility zavedené instituce a podílet se na výnosech z ražby. Množství silných stránek nabízí i režim měnového výboru, naráží ale na problematické vnímání kredibility zimbabwské centrální banky.

Devátá kapitola pojednává o problematice vnější zadluženosti Zimbabwe. V důsledku narůstajících deficitů běžného účtu²⁰⁴ platební bilance došlo v posledních letech k eskalaci tohoto problému a celkový zahraniční dluh Zimbabwe dosáhl 162,5 % HDP. ČSH budoucích vládních příjmů z nerostného bohatství je ke konci roku 2009 odhadována IMF na přibližně 42 % HDP, což nestačí ani na uhrazení dluhu v prodlení (104 % HDP). Nerostné bohatství tak Zimbabwe nestačí ani na uhrazení těchto dluhů. Pouze kvalitní vládní politiky, zefektivnění těžby a částečné mezinárodní oddlužení pomohou Zimbabwe zlepšit svou pozici vůči zahraničí.

Desátá kapitola měla za cíl najít dodatečné rozpočtové zdroje pro prorůstovou politiku po poklesu HDP v poslední dekádě a následném výpadku rozpočtových příjmů²⁰⁵. V současné situaci má Zimbabwe k dispozici celkem 3 alternativy, jak vytvořit fiskální rezervy: mobilizace dodatečných příjmů díky zlepšení administrativy výběru daní a eliminací daňových výdajů, omezení na výdajové straně rozpočtu, zejm. v oblasti mezd ve veřejném sektoru a komunikace se zahraničními věřiteli za účelem získání přístupu k

²⁰⁴ Deficity běžného účtu v letech 2008 a 2009 přesáhly 20 % HDP. Tyto alarmující hodnoty podkopávají růst ekonomiky v příštích letech a bez vhodné politiky oddlužování může dojít k dalšímu skokovému zhoršení dlužnické pozice.

²⁰⁵ Zatímco ještě v roce 1998 tvořily rozpočtové příjmy cca 28 % HDP, v roce 2008 se příjmy na HDP podílely pouhými 3,4 %.

novým financím. Výše zmíněné návrhy napomohou Zimbabwe zefektivnit svoje fiskální aktivity a generovat prostředky ve výši nejméně 5 % HDP.

Jedenáctá kapitola popisuje dopad světové finanční krize na Botswanu, která v roce 2009 zaznamenala vůbec první pokles HDP od roku 1966. Správně zvolený mix anticyklické fiskální a monetární politiky spolu s oživením na světovém trhu diamantů umožnil ekonomice bleskové zotavení, když hned v následujícím roce vzrostl výstup o 8,4 %. V důsledku rozpočtových schodků z předchozích let se v roce 2010 veřejný dluh vyšplhal na 14,5 % HDP, což je v mezinárodním srovnání stále zanedbatelné číslo. I tak je ale nutno podotknout, že od roku 2008 (5,6 % HDP) se veřejný dluh více než zdvojnásobil.

Dvanáctá kapitola se zaměřila na stinné stránky botswanského zázraku. I přes stále nízkou hladinu neopatrimonialismu a korupce je nutno konstatovat, že kvalita vládnutí získala v posledních dvou dekadách sestupnou tendenci a objevily se do té doby nevídané autoritářské praktiky. Jednou z příčin se zdá být slábnoucí pozice strany BDP, jež v zemi vládne nepřetržitě od roku 1966. Sociální efekty raketového růstu HDP zůstaly bohužel relativně omezené, neboť Botswana se stále potýká s vysokou nezaměstnaností²⁰⁶ (17,5 – 35 %) a přetrvávající příjmovou nerovností (Giniho koeficient - 0,61).

Závěrečná kapitola této práce nabídla porovnání ekonomik z hlediska makroekonomického, mikroekonomického a z hlediska ekonomické svobody. V rámci makroekonomických veličin byla analyzována dynamika růstu HDP a vývoj HDP na obyvatele v posledních 50 letech, změny ve struktuře tvorby HDP, vývoj inflace a platební bilance. V další části bylo prostřednictvím statistiky Světové banky s názvem Doing Business porovnáváno podnikatelské prostředí jednotlivých zemí. Zatímco Botswana se v rámci SSA umístila na 3. místě, 28. místo Zimbabwe vypovídá o tom, že nekvalitní podnikatelské prostředí představuje významnou brzdu pro růst celého zimbabwského hospodářství.

²⁰⁶ Míru nezaměstnanosti považuji za vysokou nikoli ve srovnání se zeměmi SSA, ale v komparaci se zeměmi se srovnatelným HDP na obyvatele.

Příští roky rozhodnou o tom, zdali se Zimbabwe podaří navrátit na cestu prosperity nebo zdali se zařadí mezi africké státy, které jsou díky své zoufalé hospodářské výkonnosti odsouzeny k přežívání z roku na rok a spoléhání na finance od mezinárodních institucí a donorů. Pro Zimbabwe bude klíčové vytvořit stabilní a důvěryhodné ekonomické prostředí, které bude přitahovat zahraniční kapitál, vyčlenit dostatek financí na prorůstové investice a efektivně tyto prostředky alokovat, zkvalitnit podnikatelské prostředí v zemi a usilovat o zvýšení mezinárodní konkurenceschopnosti a zejména usilovně dbát na jasné definování a vymahatelnost vlastnických práv. Pro prosazení výše zmíněného je nezbytné najít konsensus na politické scéně a postupně zefektivňovat státní správu.

Největší výzvu pro Botswanu představuje diverzifikace ekonomické činnosti, neboť příjmy z diamantů nebudou věčné. Nadto se země musí snažit o snižování nezaměstnanosti, spravedlivější příjmové rozdělení, potlačování chudoby a boj s virem HIV. Nadějí pro Botswanu je skutečnost, že její vláda si výše zmíněné problémy uvědomuje a hodlá proti nim bojovat.

Literatura

Tištěné zdroje

- (1) DE SOTO, Hernando. *Mystery of Capital*. New York: Basic Books, 2000. 275 s. ISBN 0-465-01614-6.
- (2) THOMSON, Alex. *An Introduction to African Politics*. Abingdon : Routledge, 2004. 284 s. ISBN 0-415-28261-6.
- (3) DANSEREAU, Suzanne; ZAMPONI, Mario; MELBER, Henning. *Zimbabwe - The Political Economy Of Decline*. Uppsala : Nordic Africa Institute, 2005. 43 s. ISBN 9171065415.
- (4) MANDEL, Martin; TOMŠÍK, Vladimír. *Monetární ekonomie v malé otevřené ekonomice*. Praha: Management Press, 2008. 367 s. ISBN 987-80-7261-185-0.
- (5) KRAMARENKO, Vitaliy, et al. *Zimbabwe: Challenges and policy options after hyperinflation*. Washington, D.C. : International Monetary Fund, 2010. 63 s. ISBN 978-1-58906-997-8.
- (6) Regional economic outlook: Sub-Saharan Africa : Back to High Growth?. Washington, D.C. : World Economic and Financial Surveys, 2010. 108 s. ISBN 978-1-58906-918-3.
- (7) BRATTON, Michael; VAN DE WALLE, Nicolas. *Democratic experiments in Africa : Regime transitions in comparative perspective*. Cambridge : Cambridge University Press, 1997. 332 s. ISBN 0-521-55612-0.
- (8) Věčně krvavý byznys. *Ekonom*. 2010, 34, s. 66-67.

Elektronické zdroje

Odborné práce

- (1) ANDERSON, Susan. Botswana: Land of Paradoxes. Mercatus Policy Series [online]. 2005 [cit. 2009-03-28], s. 6-10. Dostupný z WWW: <<http://www.mercatus.org/PublicationDetails.aspx?id=21260>>.
- (2) POWER, Samantha. How To Kill A Country. The Atlantic [online], [cit. 2009-03-20]. Dostupný z WWW: <<http://www.theatlantic.com/doc/200312/power>>.
- (3) Zimbabwe. Institute for Security Studies [online], [cit. 2009-03-21]. Dostupný z WWW: <<http://www.iss.co.za/af/profiles/zimbabwe/Economy.html>>.
- (4) RICHARDSON, Craig J. The Loss of Property Rights and the Collapse of Zimbabwe. Cato Journal [online]. 2005, vol. 25, no. 3 [cit. 2009-03-21]. Dostupný z WWW: <http://www.sarpn.org.za/documents/d0001190/P1320-property_rights_Zimbabwe_Richardson2.pdf>.
- (5) SCULLY, Gerald W. The Institutional Framework and Economic Development. Journal of Political Economy [online]. 1988, vol. 96, no. 3 [cit. 2009-03-22], s. 652-62. Dostupný z WWW: <<http://ideas.repec.org/a/ucp/jpolec/v96y1988i3p652-62.html>>.
- (6) GOLDSMITH, Arthur A. Democracy, Property Rights and Economic Growth. Journal of Development Studies [online]. 1995, vol. 32, is. 2 [cit. 2009-03-22],

- s. 157-175. Dostupný z WWW: <<http://www.highbeam.com/doc/1G1-17944957.html>>.
- (7) ACEMOGLU, Daron, JOHNSON, Simon, ROBINSON, James A. An African Success Story: Botswana. MIT Working Paper Series [online]. 2001 [cit. 2009-05-08]. Dostupný z WWW: <<http://econ-www.mit.edu/files/284>>.
 - (8) PARSON, Jack. Botswana: Liberal Democracy and the Labour Reserve in Southern Africa. West Press, Boulder CO [online]. 1984 [cit. 2009-05-08]. Dostupný z WWW: <<http://archive.lib.msu.edu/DMC/African%20Journals/pdfs/PULA/pula005001/pula005001008.pdf>>.
 - (9) MOLUTSI, Patrick. Effective representation in Botswana: a guideline for political representatives. Friedrich-Ebert-Stiftung [online]. 1999 [cit. 2009-05-08]. Dostupný z WWW: <<http://library.fes.de/fulltext/bueros/botswana/00540toc.htm>>.
 - (10) HAACKER, Markus. The Economic Consequences of HIV/AIDS in Southern Africa. IMF Working Papers [online]. 2000 [cit. 2009-05-08]. Dostupný z WWW: <<http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2002/wp0238.pdf>>.
 - (11) DAILAMI, Mansoor; WALTON, Michael. Private Investment, Government Policy and Foreign Capital in Zimbabwe. World Bank Working Paper [online]. 1989, 1, [cit. 2010-10-18]. Dostupný z WWW: <http://econ.worldbank.org/external/default/main?pagePK=64165259&piPK=64165421&theSitePK=469372&menuPK=64216926&entityID=000009265_3960928034758>.
 - (12) Restart: Our Path to Social Justice. Movement for Democratic Change [online]. 2004 [cit. 2010-11-01]. Dostupný z WWW: <<http://www.zwnews.com/RESTARTpdfa.pdf>>.
 - (13) DEBRUN, Xavier; MASSON, Paul R.; PATTILLO, Catherine. Should African Monetary Unions Be Expanded?. IMF Working Papers [online]. 2010, 1, [cit. 2010-11-03]. Dostupný z WWW: <<http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2010/wp10157.pdf>>.
 - (14) VON SOEST, Christian. Stagnation of a "Miracle" : Botswana's Governance Record Revisited. GIGA Research Programme [online]. 2009, 99, [cit. 2010-11-09]. Dostupný z WWW: <http://www.giga-hamburg.de/dl/download.php?d=/content/publikationen/pdf/wp99_soest.pdf>.
 - (15) CLOVER, Jenny. Botswana: Future Prospects and the Need for Broad-based Development. Institute for Security Studies [online]. 2003, [cit. 2010-11-11]. Dostupný z WWW: <<http://www.iss.co.za/uploads/BOTSWANASEP03.PDF>>.
 - (16) LEITH, J. Clark. Why Botswana Prospered. Canadian Economics Association [online]. 2000, [cit. 2010-11-11]. Dostupný z WWW: <<http://www.ssc.uwo.ca/economics/faculty/leith/botswana.pdf>>.
 - (17) GOOD, Kenneth. Corruption and Mismanagement in Botswana. The Journal of Modern African Studies [online]. 1994, 1, [cit. 2010-11-10]. Dostupný z WWW:

<<http://journals.cambridge.org/action/displayAbstract?fromPage=online&aid=2518496>>.

Novinové články

- (1) U.S. says "big question marks" over Zimbabwe poll. Reuters [online], [cit. 2009-03-20]. Dostupný z WWW: <<http://www.reuters.com/article/worldNews/idUSN2840134120080328>>.
- (2) Vote Mugabe, that's an order! IOL [online], [cit. 2009-03-20]. Dostupný z WWW: <http://www.int.iol.co.za/index.php?set_id=1&click_id=68&art_id=nw20080229102051794C851833>.
- (3) Opposition reveals rigging plot. Zimbabwe Independent [online], [cit. 2009-03-20]. Dostupný z WWW: <<http://www.thezimbabweindependent.com/index.php/local/20016-opposition-reveals-rigging-plot>>.
- (4) Zimbabwe deal: Key points. BBC News [online], [cit. 2009-03-20]. Dostupný z WWW: <<http://news.bbc.co.uk/2/hi/africa/7617731.stm>>.
- (5) Zimbabwe cabinet to be sworn in. BBC News [online], [cit. 2009-03-21]. Dostupný z WWW: <<http://news.bbc.co.uk/2/hi/africa/7887546.stm>>.
- (6) Harare power-sharing comes under fire. Financial Times [online], [cit. 2009-03-21]. Dostupný z WWW: <<http://www.ft.com/cms/s/0/c4eb75d8-0c01-11de-b87d-0000779fd2ac.html>>.
- (7) The Printing Press. Forbes [online], [cit. 2009-04-04]. Dostupný z WWW: <<http://www.forbes.com/forbes/2008/1222/106.html>>.
- (8) Zimbabwe leads Africa in equity revolution. Business Times [online], [cit. 2009-03-22]. Dostupný z WWW: <<http://www.btimes.co.za/97/0202/world/world2.htm>>.
- (9) Zimbabwe Stock Exchange. Mbendi [online]. 2005 [cit. 2009-03-22]. Dostupný z WWW: <<http://www.mbendi.com/exch/11/p0005.htm#10>>.
- (10) Bankers slam Zimbabwe's economic policies. BBC News [online], [cit. 2009-03-28]. Dostupný z WWW: <<http://news.bbc.co.uk/2/hi/business/1524821.stm>>.
- (11) Foreign currency deficit hits US\$660m. Zimbabwe Independent [online], [cit. 2009-03-28]. Dostupný z WWW: <http://www.zimbabwesituation.com/dec14_2002.html#link6>.
- (12) Zimbabwe 'to re-engage with West'. BBC News [online]. 2005 [cit. 2009-04-12]. Dostupný z WWW: <<http://news.bbc.co.uk/2/hi/africa/7984463.stm>>.
- (13) Botswana diamond firm shuts mines. BBC News [online]. 2009 [cit. 2009-04-26]. Dostupný z WWW: <<http://news.bbc.co.uk/2/hi/business/7906425.stm>>.
- (14) Pope tells Africa 'condoms wrong'. BBC News [online]. 2009 [cit. 2009-05-15]. Dostupný z WWW: <<http://news.bbc.co.uk/2/hi/africa/7947460.stm>>.
- (15) Botswana-Zimbabwe fence row. BBC News [online]. 2003 Dostupný z WWW: <<http://news.bbc.co.uk/2/hi/africa/3201609.stm>>.

- (16) Mugabe's costly Congo venture. BBC News [online]. 2000, [cit. 2010-10-20].
Dostupný z WWW: < <http://news.bbc.co.uk/2/hi/africa/611898.stm> >.
- (17) Ebrahim blasts fast-track land programme. Zimbabwe Independent [online].
2001, [cit. 2010-11-01]. Dostupný z WWW:
<http://www.zimbabwesituation.com/dec8a_2001.html#link2>.
- (18) Zim 'starts to repay IMF'. Business Day [online]. 2004, [cit. 2010-11-01].
Dostupný z WWW:
<http://www.zimbabwesituation.com/mar26_2004.html#link12>.
- (19) Zimbabwe dollar sheds 12 zeros . BBC News [online]. 2009, [cit. 2010-11-02].
Dostupný z WWW: <<http://news.bbc.co.uk/2/hi/africa/7865259.stm>>.
- (20) File:ZWDvUSDchart.png,. In Wikipedia : the free encyclopedia [online]. St.
Petersburg (Florida) : Wikipedia Foundation, 22.9.2009, last modified on
22.9.2009 [cit. 2010-12-12]. Dostupné z WWW:
<<http://en.wikipedia.org/wiki/File:ZWDvUSDchart.png>>.
- (21) Zimbabwe dollar 'not back soon'. BBC News [online]. 2009, [cit. 2010-11-02].
Dostupný z WWW: <<http://news.bbc.co.uk/2/hi/africa/7995882.stm>>.
- (22) Influx From Zimbabwe to South Africa Tests Both . NY Times [online]. 2007,
[cit. 2010-11-02]. Dostupný z WWW:
<<http://www.nytimes.com/2007/06/23/world/africa/23zimbabwe.html>>.
- (23) So where are Zimbabweans going?. BBC News [online]. 2005, [cit. 2010-11-
02]. Dostupný z WWW: <<http://news.bbc.co.uk/2/hi/africa/4416820.stm>>.
- (24) Dollarization of Zimbabwe Economy Appears To Vanquish Hyperinflation.
Voice of America [online]. 2009, [cit. 2010-11-03]. Dostupný z WWW:
<<http://www.voanews.com/zimbabwe/news/a-13-56-74-2009-03-24-voa53-68979207.html>>.
- (25) GERSON, Michael. Dying Silently In Zimbabwe. Washington Post [online].
2008, [cit. 2010-11-03]. Dostupný z WWW:
<<http://www.washingtonpost.com/wpdyn/content/article/2008/02/19/AR2008021902337.html>>.
- (26) Zimbabwe cholera 'to top 100,000' . BBC News [online]. 2009, [cit. 2010-11-
05]. Dostupný z WWW: <<http://news.bbc.co.uk/2/hi/africa/8068232.stm>>.
- (27) Informal sector now Zimbabwe's biggest employer. Financial Gazette [online].
2002, [cit. 2010-11-07]. Dostupný z WWW: <<http://www.gdrc.org/informal/6-zimbabwe.html>>.
- (28) Ghost workers earn \$2 million a month. Zimbabwe Times [online]. 2009, [cit.
2010-11-07]. Dostupný z WWW:
<<http://www.zimbabwesituation.org/?p=5331>>.
- (29) Zimbabwe's Ghost Civil servants audit complete. ZimEye [online]. 2010, [cit.
2010-11-07]. Dostupný z WWW: <<http://www.zimeye.org/?p=17262>>.
- (30) Bank Rate cut to 10 percent. Bank of Botswana [online]. 2010, [cit. 2010-11-
08]. Dostupný z WWW:
<<http://www.bankofbotswana.bw/content/2010041309026-bank-rate-cut-to-10-percent>>.

- (31) Media Laws Stir Dissent Within Ruling Party. Inter Press Service News Agency [online]. 2009, [cit. 2010-11-10]. Dostupný z WWW: <<http://ipsnews.net/africa/nota.asp?idnews=45930>>.

Reporty mezinárodních organizací

- (1) Zimbabwe. Election Guide [online], [cit. 2009-03-20]. Dostupný z WWW: <<http://www.electionguide.org/country.php?ID=240>>.
- (2) Zimbabwe. CIA World Factbook 2010 [online], [cit. 2010-11-11]. Dostupný z WWW: <<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/zi.html>>.
- (3) Zimbabwe - Staff Report for the 2005 Article IV Consultation. IMF Reports [online], [cit. 2008-03-29]. Dostupný z WWW: <<http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2005/cr05360.pdf>>.
- (4) The Little Data Book on Africa 2008. WB Publications [online], [cit. 2009-03-29], s. 112-114. Dostupný z WWW: <http://www.wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/IW3P/IB/2008/12/23/000334955_20081223052934/Rendered/PDF/469500WDI0Box3110LDB1Africa11212108.pdf>.
- (5) Human Development Indexes 2008. UNDP Reports [online], [cit. 2009-03-29]. Dostupný z WWW: <<http://hdr.undp.org/en/countries/>>.
- (6) Zimbabwe. IMF World Economic Outlook 2008 [online], [cit. 2009-04-04]. Dostupný z WWW: <<http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2008/02/weodata/index.aspx>>.
- (7) Country Profile for Zimbabwe. Doing Business 2011 [online], [cit. 2010-11-04]. Dostupný z WWW: <<http://www.doingbusiness.org/~media/fpdkm/doing%20business/documents/profiles/country/db11/zwe.pdf>>.
- (8) Zimbabwe. Index of Economic Freedom 2010 [online], [cit. 2010-11-04]. Dostupný z WWW: <<http://www.heritage.org/Index/Country/Zimbabwe>>.
- (9) Zimbabwe. Map of Freedom 2010 [online], [cit. 2010-11-04]. Dostupný z WWW: <<http://www.freedomhouse.org/template.cfm?page=363&year=2008>>.
- (10) Zimbabwe. Institute for Security Studies [online], [cit. 2009-03-21]. Dostupný z WWW: <<http://www.iss.co.za/af/profiles/zimbabwe/Economy.html>>.
- (11) Zimbabwe: 2003 Article IV Consultation-Staff Report. IMF Country Reports [online], [cit. 2009-03-22], s. 26. Dostupný z WWW: <<http://www.imf.org/external/pubs/cat/longres.cfm?sk=16753.0>>.
- (12) Country Studies: Zimbabwe. African Economic Outlook 2003/04 [online], [cit. 2009-03-22], s. 360-362. Dostupný z WWW: <<http://www.oecd.org/dataoecd/45/43/32411615.pdf>>.
- (13) The Little Data Book on Africa 2008. WB Publications [online]. 2008 [cit. 2009-04-17]. Dostupný z WWW: <<http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/IW3P/IB/2008/12/23/>>.

000334955_20081223052934/Rendered/PDF/469500WDI0Box3110LDB1Africa11212108.pdf >.

- (14) Botswana. WHO Epidemiological Fact Sheet on HIV and AIDS [online]. 2008 [cit. 2009-04-17]. Dostupný z WWW: <http://www.who.int/globalatlas/predefinedReports/EFS2008/full/EFS2008_BW.pdf>.
- (15) The Growth Report. WB Commission on Growth and Development [online]. 2006 [cit. 2009-04-18]. Dostupný z WWW: <http://books.google.cz/books?id=D-5AfVe8rU0C&pg=PA114&lpg=PA114&dq=world+bank+botswana+growth+report+1960-2005&source=bl&ots=pp_taSOYxI&sig=Fv90tbEpe4_2g8Z2TwdxJFSvugI&hl=cs&ei=4MXpSY_ZNpmt_AbZoq3qAw&sa=X&oi=book_result&ct=result&resnum=1#PPP1,M1>.
- (16) Botswana. CIA World Factbook 2009 [online]. 2008 [cit. 2009-04-18]. Dostupný z WWW: <<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/bc.html>>.
- (17) Human Development Index for Botswana UNDP Reports [online]. 2008 [cit. 2009-04-18]. Dostupný z WWW: <http://hdrstats.undp.org/2008/countries/country_fact_sheets/cty_fs_BWA.html>.
- (18) Botswana: 2007 Article IV Consultation-Staff Report. IMF Country Reports [online]. 2008 [cit. 2009-04-18]. Dostupný z WWW: <<http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2008/cr0858.pdf>>.
- (19) Direction of Exports. Botswana Central Statistics Office [online]. 2008 [cit. 2009-04-18]. Dostupný z WWW: <http://www.cso.gov.bw/images/stories/Trade/dir_exports.pdf>.
- (20) Botswana. IMF World Economic Outlook 2008 [online]. 2008 [cit. 2010-11-07]. Dostupný z WWW: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2008/02/weodata/weorept.aspx?pr.x=48&pr.y=12&sy=1980&ey=2009&scsm=1&ssd=1&sort=country&ds=.&br=1&c=616&s=NGDP_RPCH%2CPCPI%2CPCPIPCCH%2CPCPIE%2CPCPIEPCH%2CLP%2CBCA%2CBCA_NGDPD&grp=0&a=#download>.
- (21) Country Profile for Botswana. Doing Business 2011 [online]. 2009 [cit. 2010-11-07]. Dostupný z WWW: <<http://www.doingbusiness.org/~media/fpdkm/doing%20business/documents/profiles/country/db11/bwa.pdf>>.
- (22) Botswana. Index of Economic Freedom 2010 [online]. 2009 [cit. 2010-11-07]. Dostupný z WWW: <<http://www.heritage.org/Index/country/Botswana>>.
- (23) Botswana. Map of Freedom 2010 [online]. 2008 [cit. 2010-11-07]. Dostupný z WWW: <<http://www.freedomhouse.org/template.cfm?page=363&year=2008>>.

- (24) Economic Report on Africa 2003. UN Economic Commission for Africa [online]. 2003 [cit. 2009-04-29]. Dostupný z WWW: <<http://www.uneca.org/era2003/>>.
- (25) Corruption Perception Index 2010. Transparency International [online]. 2010 [cit. 2010-11-08]. Dostupný z WWW: <http://www.transparency.org/news_room/in_focus/2008/cpi2008/cpi_2008_table>.
- (26) World development indicators 2004. The World Bank [online]. 2004 [cit. 2009-05-09]. Dostupný z WWW: <http://books.google.cz/books?id=skBhutsDzawC&dq=world+development+indicators+2004&printsec=frontcover&source=bl&ots=X_J8W-oLJ9&sig=JjuspZRnuevJTt5MVHzygx9SqZA&hl=cs&ei=fNwFSv-_CcvFsgauvrGwCA&sa=X&oi=book_result&ct=result&resnum=5#PPP1,M1>.
- (27) The Macroeconomic Impact of HIV/AIDS in Botswana. IMF Working Papers [online]. 2001 [cit. 2009-03-09]. Dostupný z WWW: <<http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2001/wp0180.pdf>>.
- (28) HIV & AIDS in Botswana. AVERT [online]. 2008 [cit. 2009-05-08]. Dostupný z WWW: <<http://www.avert.org/aidsbotswana.htm>>.
- (29) Report on the global AIDS epidemic. UNAIDS [online]. 2008 [cit. 2009-05-08]. Dostupný z WWW: <http://www.unaids.org/en/KnowledgeCentre/HIVData/GlobalReport/2008/2008_Global_report.asp>.
- (30) Zimbabwe: 2010 Article IV Consultation. IMF Country Reports [online]. 2010, [cit. 2010-10-20]. Dostupný z WWW: <<http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2010/cr10186.pdf>>.
- (31) Zimbabwe. Election Guide [online], [cit. 2010-10-22]. Dostupný z WWW: <<http://www.electionguide.org/election.php?ID=660>>.
- (32) Analysis of Zimbabwe's Presidential Election. SADC Parliamentary Forum [online]. 2002, 1, [cit. 2010-10-22]. Dostupný z WWW: <<http://www.sadcpf.org/documents/SADC%20Zimbabwe.pdf>>.
- (33) Zimbabwe: 2004 Article IV Consultation. IMF Country Reports [online]. 2004, [cit. 2010-11-01]. Dostupný z WWW: <<http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2004/cr04297.pdf>>.
- (34) Zimbabwe. Global Competitiveness Report [online]. 2010, [cit. 2010-11-04]. Dostupný z WWW: <<http://www.weforum.org/pdf/GCR10/Report/Countries/Zimbabwe.pdf>>.
- (35) Zimbabwe: 2009 Article IV Consultation. IMF Country Reports [online]. 2009, [cit. 2010-11-05]. Dostupný z WWW: <<http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2009/cr09139.pdf>>.
- (36) Zimbabwe Budget 2010. African Financials [online]. 2008, [cit. 2010-11-05]. Dostupný z WWW: <http://www.africanfinancials.com/Zimbabwe_Budget_2009.aspx>.

- (37) Zimbabwean Revenue Agency [online]. 2010 [cit. 2010-11-07]. Customs and Excise Duties. Dostupný z WWW: http://www.zimra.co.zw/index.php?option=com_content&view=article&id=16&Itemid=20>.
- (38) Zimbabwe Tax Highlights. Deloitte [online]. 2010, [cit. 2010-11-07]. Dostupný z WWW: http://www.deloitte.com/assets/Dcom-Global/Local%20Assets/Documents/Tax/Intl%20Tax%20and%20Business%20Guides/2010/dtt_tax_highlight_2010_Zimbabwe.pdf>.
- (39) Botswana: 2010 Article IV Consultation. IMF Country Reports [online]. 2010, [cit. 2010-11-07]. Dostupný z WWW: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2010/cr10280.pdf>>.
- (40) Botswana: 2009 Article IV Consultation. IMF Country Reports [online]. 2009, [cit. 2010-11-07]. Dostupný z WWW: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2010/cr10172.pdf>>.
- (41) Botswana. Election Guide [online]. 2004, [cit. 2010-11-09]. Dostupný z WWW: <http://www.electionguide.org/election.php?ID=266>>.
- (42) Botswana: Labour Force Survey. International Labour Organization [online]. 2006, [cit. 2010-11-10]. Dostupný z WWW: http://www.ilo.org/dyn/lfsurvey/lfsurvey.list?p_lang=en&p_country=BW>.
- (43) Human Development Report 2003. United Nations Development Programme [online]. 2003, [cit. 2010-11-10]. Dostupný z WWW: http://hdr.undp.org/en/media/hdr03_complete.pdf>.
- (44) Study of poverty and poverty alleviation in Botswana. BIDPA [online]. 1997, [cit. 2010-11-10]. Dostupný z WWW: http://openlibrary.org/books/OL6814417M/Study_of_poverty_and_poverty_alleviation_in_Botswana>.
- (45) Human Development Report 2009. United Nations Development Programme [online]. 2009, [cit. 2010-11-11]. Dostupný z WWW: http://hdr.undp.org/en/media/HDR_2009_EN_Complete.pdf>.
- (46) Vision 2016 [online]. 2004 [cit. 2010-11-11]. Vision Pillars. Dostupné z WWW: http://www.vision2016.co.bw/html/about_vision.shtm>.

Ústavní dokumenty

- (1) Constitution of Zimbabwe (September 2005). Zimbabwe Government [online], [cit. 2008-03-20]. Dostupný z WWW: <http://www.parlzim.gov.zw/cms/UsefulResources/ZimbabweConstitution.pdf>>.
- (2) Constitution of Zimbabwe (April 2000). Zimbabwe Government [online]. 2005 [cit. 2009-03-21]. Dostupný z WWW: http://www.kubatana.net/docs/legisl/constitution_zim_000420.pdf>.

Databáze mezinárodních organizací

- (1) World Bank [online]. 2010 [cit. 2010-12-12]. World Bank Databank. Dostupné z WWW: <<http://databank.worldbank.org/ddp/home.do>>.

Software

Microsoft Encarta Premium 2006